

**ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD**
Volume 18 Issue 2(6) **2013**
SERIES
PHILOLOGY

**ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Том 18 Випуск 2(6) **2013**
СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЯ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA NATIONAL
UNIVERSITY
HERALD

Series: Philology

Scientific journal

Published 4 a year

Series founded in July, 2006

Volume 18 Issue 2(6) 2013

Odesa
ONU
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Філологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 18, випуск 2(6) 2013

Одеса
ОНУ
2013

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І.М. Коваль (*головний редактор*), О.В. Запорожченко (*заступник головного редактора*), В.О. Іваниця (*заступник головного редактора*), В.М. Хмарський (*заступник головного редактора*), С.М. Андрієвський, Ю.Ф. Ваксман, В.В. Глебов, Л.М. Голубенко, Л.М. Дунаєва, В.В. Заморов, Є.В. Круглов, В.Г. Кушнір, В.В. Менчук, О.В. Сминтина, В.І. Труба, О.В. Чайковський, Є.А. Черкез, Є.М. Черноіваненко.

Редакційна колегія серії:

Т.Ю.Ковалевська, д-р філол. наук (*науковий редактор*), І.М.Колегаєва, д-р філол. наук (*заст. наукового редактора*), О.А.Войцева, д-р філол. наук, О.А.Жаборюк, д-р філол. наук, М.І.Зубов, д-р філол. наук, О.Ю.Карпенко, д-р філол. наук, В.О.Колесник, д-р філол. наук, Н.В.Кондратенко, д-р філол. наук, В.А.Кухаренко, д-р філол. наук, Л.О.Петрова, д-р філол. наук, А.П. Романченко, канд. філол. наук.

Відповідальний за випуск – д-р філол. наук Т.Ю.Ковалевська

Establisher and publisher – Odessa I.I. Mechnikov National University

Editorial board of the journal:

I.M. Koval (*Editor-in-Chief*), O.V. Zaporozhchenko (*Deputy Editor-in-Chief*), V.O. Ivanitsya (*Deputy Editor-in-Chief*), V.M. Khmarsky (*Deputy Editor-in-Chief*), S.M. Andriyevsky, Y.F. Vaksman, V.V. Glyebov, L.M. Golubenko, L.M. Dunayeva, V.V. Zamorov, V.E. Kruglov, V.G. Kushnir, V.V. Menchuk, O.V. Smyntyna, V.I. Truba, O.V. Tyurin, Y.A. Cherkez, Y.M. Chernoiivanenko.

Editorial board of the series:

T.Y.Kovalevska, PhD in Philology (*Scientific editor*); I.M.Kolegayeva, PhD in Philology, (*Deputy Scientific Editor*), O.A.Voitseva, PhD in Philology, O.A. Zhaboryuk, PhD in Philology, M.I.Zubov, PhD in Philology, O.Y.Karpenko, PhD in Philology, V.O.Kolesnik, PhD in Philology, N.V.Kondratenko, PhD in Philology, V.A.Kucharenko, PhD in Philology, L.O.Petrova, PhD in Philology, A.P.Romanchenko, Candidate of Science in Philology.

Responsible for the issue – Т.Ю.Ковалевська, PhD in Philology

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ №11458-33ІР від 07.07.2006 р.

Затверджено до друку
Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова
(протокол № 4 від 17.12.13).

ЗМІСТ

Е.В.Босва

РОЛЬ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У ТВОРЕННІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ..... 11

І.П. Бондаренко

ЯПОНСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА..... 15

О. А. Войцева

РИБОЛОВНА ЛЕКСИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО Й ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ
В ПОЛЬСЬКІЙ ТА ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ..... 27

Н.Р. Григорян, Н.Е. Дьоміна

ЧАСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АРГУМЕНТАТИВНИХ ДІАЛОГІЧНИХ ЄДНОСТЕЙ,
ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ ФУНКЦІЮ ПЕРЕКОНУВАННЯ..... 37

О.М. Демська

СЛОВО В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО..... 45

М.І. Зубов

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ЛЕКСИКОЮ РОСІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ
СТАНІСЛАВА ЛЕМА В ЗІСТАВЛЕННІ З ПОЛЬСЬКИМ ОРИГІНАЛОМ..... 51

О.Ю. Карпенко

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ НЛП В ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ..... 59

І.М. Колегаєва,

ПЕРЦЕПТИВНЕ І КОГНІТИВНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.. 63

Н.В. Кондратенко

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА НОМІНАЦІЯ В МОДЕРНІСТСЬКОМУ І
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ..... 69

Т.І. Крупеньова

АНТРОПОНИМИ ЯК КОМПОНЕНТ ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ Є.КОНОНЕНКО
ТА О.ЗАБУЖКО..... 75

Н. В. Кутуза

ФОРМУЛА ЕМОЦІЙНОГО ВЕКТОРА ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ..... 80

М.В. Мамич

АБСТРАКТИ З НЕГАТИВНОЮ ОЦІННІСТЮ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРАХ
XX СТОЛІТТЯ..... 88

О.П. Матузкова

ПРО АНГЛІЙСЬКІСТЬ..... 94

О. В. Петров

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ З ІНВАРІАНТОМ «ПОЗБАВИТИ ЖИТТЯ КОГОСЬ»
В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ: ПРЕДИКАТНИЙ ФРАГМЕНТ..... 102

О.О. Селіванова

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧ ЕНІГМАТИЧНОГО ДИСКУРСУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ КРОСВОРДІВ).....111

Л.А. Семененко ДЕЯКІ НАПРЯМИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВИРАЖАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАРКОВАНИХ ЕКСПОНЕНТІВ КАТЕГОРІЇ СПІВВІДНОСНОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ ОЗНАКИ	121
Є.М. Степанов МІСЬКЕ МОВЛЕННЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТИП МОВИ	129
О.В. Хапіна РОЛЬ ДИНАМІЧНОГО КОМПОНЕНТА ІНТОНАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ)	137
А.С. Шальов, ІНТОНАЦІЙНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА БРИТАНСЬКИХ ТЕЛЕБЕСІДАХ	144
А.П. Загнітко ДУША СЛОВОМ ГОРИТЬ : НАЧЕРКИ ДО НАУКОВОГО І ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ЙОЗЕФА АНДЕРША	150
Т.Ю. Ковалевська НОВІТНІЙ ПОГЛЯД НА ТЕХНОЛОГІЇ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ Рецензія на монографію Л.Я.Гнатюк «Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній комунікації» (Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – 336 с.)	155

СОДЕРЖАНИЕ

Э.В. Боева

РОЛЬ ВТОРИЧНОЙ НОМИНАЦИИ В СОЗДАНИИ СОВРЕМЕННОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ 11

И.П. Бондаренко

ЯПОНСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА 15

Е.А. Войцева

РЫБОЛОВНАЯ ЛЕКСИКА ПРАСЛАВЯНСКОГО И ИНОЯЗЫЧНОГО
ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ПОЛЬСКОМ И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ 27

Н.Р. Григорян, Н.Е. Дёмина

ЧАСТОТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АРГУМЕНТАТИВНЫХ ДИАЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНСТВ, РЕАЛИЗУЮЩИХ ФУНКЦИЮ УБЕЖДЕНИЯ 37

О.М. Демская

СЛОВО В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ ГЕОРГИЯ КОНИСКОГО 45

Н.И. Зубов

ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ЛЕКСИКОЙ РУССКИХ И УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДОВ
СТАНИСЛАВА ЛЕМА В СОПОСТАВЛЕНИИ С ПОЛЬСКИМ ОРИГИНАЛОМ 51

Е.Ю. Карпенко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ НЛП В ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ 59

И.М. Колегаева

ПЕРЦЕПТИВНОЕ И КОГНИТИВНОЕ ВИДЕНИЕ МИРА: ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ
АСПЕКТ 63

Н.В. Кондратенко

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНАЯ НОМИНАЦИЯ В МОДЕРНИСТСКОМ И
ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ 69

Т.И. Крупенёва

АНТРОПОНИМЫ КАК КОМПОНЕНТ ФЕМИНИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА
Е. КОНОНЕНКО И О. ЗАБУЖКО 75

Н.В. Кутуза

ФОРМУЛА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЕКТОРА ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ 80

М.В. Мамич

АБСТРАКТЫ С НЕГАТИВНОЙ ОЦЕНОЧНОСТЬЮ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ XX СТОЛЕТИЯ 88

Е.П. Матузкова

ОБ АНГЛИЙСКОСТИ 94

А. В. Петров

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ С ИНВАРИАНТОМ «ЛИШИТЬ ЖИЗНИ КОГО»
В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ПРЕДИКАТНЫЙ ФРАГМЕНТ 102

Е.А. Селиванова

КАТЕГОРИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧ ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ
РУССКИХ КРОССВОРДОВ) 111

Л.А.Семенов НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АКТУАЛИЗАЦИИ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА МАРКИРОВАННЫХ ЭКСПОНЕНТОВ КАТЕГОРИИ СООТНОСИТЕЛЬНОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ ПРИЗНАКА	121
Е.Н.Степанов ГОРОДСКАЯ РЕЧЬ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ТИП ЯЗЫКА	129
О.В. Хапина РОЛЬ ДИНАМИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ИНТОНАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)	137
А.С.Шалёв ИНТОНАЦИОННАЯ ОКРАСКА РЕЧИ В УКРАИНСКИХ, РУССКИХ И БРИТАНСКИХ ТЕЛЕБЕСЕДАХ	144
А.А.Загнитко ДУША СЛОВОМ ГОРИТ: ОЧЕРКИ К НАУЧНОМУ И ТВОРЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ ЙОЗЕФА АНДЕРША	150
Т.Ю.Ковалевская НОВЕЙШИЙ ВЗГЛЯД НА ТЕХНОЛОГИИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ Рецензия на монографию Л.Я.Гнатюк «Технологии межперсонального общения в межкультурной коммуникации» (Донецк: Изд-во «Ноулдж» (Донецкое отделение), 2013. – 336 с.)	155

CONTENTS

E.V. Boyeva ROLE OF THE SECONDARY NOMINATION IN THE CREATION OF THE MODERN ECONOMIC TERMINOLOGY	11
I.P. Bondarenko JAPANESE SHEVCHENKO'	15
Y.A. Voytseva FOREIGN AND PRASLAVIC FISHING LEXIS IN POLISH AND OTHER SLAVIC LANGUAGES	27
N.R. Hryhoryan, N.Y. Dyomina FREQUENCY CHARACTERISTICS OF THE ARGUMENTATIVE DIALOGUE UNITS THAT IMPLEMENT THE PERSUASION FUNCTIONS	37
O.M. Demskaya WORD IN HEORHII KONYSKY'S SYSTEM OF PHILOSOPHIC BELIEFS	45
M.I. Zubov FROM OBSERVATIONS ON VOCABULARY RUSSIAN AND UKRAINIAN TRANSLATION STANISLAV LEM IN COMPARISON WITH THE POLISH ORIGINALS ...	51
E.Y. Karpenko NLP METHODS USAGE IN ONOMASTIC RESEARCHES	59
I.M. Kolegayeva PERCEPTIVE AND COGNITIVE VISION OF THE WORLD : ONOMASIOLOGICAL ASPECT	63
N.V. Kondratenko NOMINATION INTERTEXTUALITY IN CONTEMPORARY AND POSTMODERN LITERARY TEXT	69
T.I. Krupenyova ANTHROPONIMS FEMINIST DISCOURSE AS A COMPONENT AND Y.KONONENKO O.ZABUZHKO	75
N.V. Kutuza INFLUENCE EMOTIONAL VECTOR FORMULA OF THE SOCIAL ADVERTISEMENT	80
M.V. Mamych ABSTRACT OF THE NEGATIVE ASSESSMENT IN PUBLICISTIC WORKS OF THE TWENTIETH CENTURY	88
O.P. Matuzkova ABOUT ENGLISHNESS	94
O.V. Petrov SEMANTIC FIELD WITH INVARIANT «TAKE THE LIFE OF SOMEBODY» IN RUSSIAN LANGUAGE: PREDICATIVE FRAGMENT	102
O.O. Selivanova CATEGORIZATION AS THE KEY OF ENIGMATIC DISCOURSE	111

L.A. Semenenko	
PARTICULAR ACTUALIZATION DIRECTIONS OF THE ATTRIBUTE CORRELATIVE INTENSITY CATEGORY'S MARKED EXPONENTS EXPRESSIVE POTENTIAL.....	121
Y. M. Stepanov	
URBAN SPEECH AS THE FUNCTIONAL LANGUAGE TYPE	129
O.V. Khapina	
THE ROLE OF THE DYNAMIC COMPONENT OF INTONATION IN COMMUNICATIVE INTENTION REALIZATION (ON THE SAMPLES FROM ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE).....	137
A.S. Shalyov	
INTONATION COLOURING OF SPEECH IN UKRAINIAN, RUSSIAN AND BRITISH TALK SHOWS	144
A.A. Zagnitko	
SOUL WORD OFF: ESSAYS TO SCIENTIFIC CREATIVE PORTRAIT JOSEPH ANDERS	150
T.Y. Kovalevskaya	
LOOK AT THE NEWEST TECHNOLOGIES INTERPERSONAL	155
Review of the monograph L. Y. Gnatyuk "Technology interpersonal communication in intercultural communication" (Donetsk Univ "Nouldzh" (Donetsk branch), 2013. – 336 p.)	

УДК 001.4:330.131.5

Е.В. Боева, канд. філол. наук, доц.,
Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур

РОЛЬ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У ТВОРЕННІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В статті розглянуто механізми вторинної номінації у творенні економічної термінології. З'ясовано, що джерелом новітніх українських економічних термінів, утворених шляхом метафоричного переносу, є насамперед переклад (калькування) з англійської на українську мову.

Ключові слова: вторинна номінація, термінолексеми, метафоризація, семантичний спосіб.

У наукових працях неодноразово згадується про термінологічний «вибух» у мовознавстві, викликаний низкою причин. Найголовніші з них – бурхливий розвиток науки і наукоємних технологій, виникнення нових галузей знань, що передбачає як створення нових, так і уніфікацію наявних терміносистем. В умовах формування ринкових відносин найдинамічнішою частиною лексико-семантичної системи мови виступає науково-технічна та економічна термінологія. У зв'язку з цим однією з актуальних проблем сучасного термінознавства вважаємо дослідження функціонування та творення економічно-технічних термінів з диференціацією запозичених одиниць і термінів, створених на ґрунті власних дериваційних ресурсів української мови.

Метою представлено дослідження було з'ясування ролі семантичного способу (традиційного прийому термінотворення) в дериваційній системі сучасної економічної термінології. Об'єкт аналізу – економічні термінологічні одиниці, що утворилися внаслідок перекладу з англійської на українську мову. Матеріал для аналізу – довідники й підручники з економічної теорії вітчизняних та закордонних авторів, англо-українські та українсько-англійські словники економічних термінів.

Як відомо, лексична система мови збагачується не тільки новими одиницями, а й новими значеннями, коли слово в актах вторинної номінації отримує новий денотативно-сигніфікативний зміст. Як справедливо зауважує О.Суперанська, «термінологічна номінація завжди вторинна щодо загальної номінації. В загальній мові майже все давно отримало назву. В спеціальних сферах постійно потрібні нові назви» [3:35].

У процесі вторинної номінації лексична одиниця набуває нового значення. При цьому важливу роль відіграють асоціативні зв'язки з попереднім значенням. Якщо первинна номінація загальноновживаних слів відбулася давно і зв'язок між поняттям і назвою багатьох предметів або явищ простежити складно, то у випадку вторинної номінації цей зв'язок досить легко відстежити. Нова назва має відображати одну з ознак реалії (бажано найголовнішу), тим самим виділяючи її серед будь-якої сукупності однорідних лексичних одиниць. Поява перших термінів завдячує саме семантичному словотворенню, адже в давні часи загальний розвиток і стан наукового пізнання були такими, що головним засобом термінотворення була якась певна аналогія. Наприклад, у технічній термінології за міру довжини традиційно

слугувала довжина деяких органів людського тіла: *палець, лікоть, стопа* (англ. *foot*) тощо.

Загальновідомо, що вторинна номінація відбувається у метафоричний або метонімічний спосіб. Основу процесу метафоризації складає людське вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими. Однак, як зауважує С.Семчинський, «головна риса метафоризації при породженні термінів – стилістична нейтральність. У момент виникнення термінів-метафор вони цілком вмотивовані, та згодом вмотивованість втрачається або лишається непомітною...» [2:150-151]. Перенос за подібністю в зовнішньому вигляді найчастіше спостерігається в технічних та галузевих терміносистемах. За нашими спостереженнями, цей вид метафоризації серед економічних термінологічних фіксується рідко, що пояснюється високим рівнем абстрагованості економічних понять.

Метафоричне творення економічних термінів найчастіше відбувається на основі функціональної (але не зовнішньої) подібності економічних реалій та явищ з іншими предметами та явищами навколишньої дійсності. Так, словосполучення *м'яка валюта* і «м'яка подушка» об'єднані семантичною ознакою м'якості, неспроможності опиратися зовнішнім впливам. Отже, *м'яка валюта* виявляється безсилою на ринку вільної конкуренції, де діють різноманітні чинники (порівняти з термінологічним сполученням *тверда валюта*, внутрішня форма якого сприяє створенню образу надійної, стабільної грошової одиниці з високим ступенем довіри). Термінологічне сполучення *еластичність попиту* означає здатність попиту реагувати на зміну в ціні на товар. Такий функціональний перенос спостерігається в більшості випадків з термінами-метафорами:

галопаюча інфляція – galloping inflation
еластичність попиту – demand elasticity
заморожений рахунок – frozen account
відкрита економіка – open economy
грошовий потік – cash flow
насичений ринок – saturated market
інфляційна спіраль – inflationary spiral
прихований податок – hidden tax
чистий продукт – net product
ринковий сегмент – market segment.

Зазначимо, що у наведених вище прикладах метафор в англійській та українській мовах характер вторинної номінації цілковито зберігається. Однак трапляються й випадки, коли між метафорами в обох мовах не існує стовідсоткової відповідності. Наведемо кілька прикладів:

нерухоме майно – real estate
чистий дохід – after-tax income
безнадійні борги – bad debts
мобільний сервіс – responsive service
мала облігація – baby bond
неочікуваний прибуток – windfall profit.

Так, термінологічне словосполучення *windfall profit* має семантичне навантаження «прибутки, що несподівано дістаються підприємцеві». Звичайно, прямої відповідності в обох мовах існувати не може, оскільки це вплинуло б на стиль, привносячи в термінологію конотативний, зокрема й пейоративний відтінок (*windfall* – «плід, збитий вітром; падалиця»). Крім того, спостерігаються випадки, коли те саме термінологічне словосполучення має і повноцінний еквівалент, і заміник.

Скажімо, поряд із терміном *after-tax income* – *чистий дохід*, який, суворо кажучи, не є метафорою, може вживатися варіант-еквівалент *net income*. Отже, в низці випадків метафоричний перенос в українській мові здійснюється не просто через переклад, а на основі певних національно зумовлених асоціацій та внутрішньомовних зв'язків. Проте, як зазначає С.Семчинський, «...неможливість побудови національної психології на основі мовних метафор не означає, що лінгвіст не може цікавитися їх походженням... На основі порівняння аналогічних метафор у різних мовах можна дійти висновку про їх незалежне походження чи запозичення. Запозичення метафор є одним із видів семантичної інтерференції мов, бо у момент запозичення метафоричного терміна вирішальну роль відіграє його вмотивованість, внутрішня форма» [2:151].

Метафори надають мові образності й експресії. Але, як бачимо, ними рясніє не лише мова художньої літератури, а й позбавлені емоційності та емпатики наукові тексти, насичені економічними термінами. З цього приводу Т.Панько зауважує: «... метафоричність або метонімічність як засоби утворення зумовлюють «образність» термінів. Однак образність сама по собі не сприймається через досить тривале вживання слова в контексті наукової термінології... З часом, коли термін стає широковживаним, його метафорична або метонімічна яскравість втрачається, образність пригасає» [1:50]. За нашими спостереженнями, в українських економічних термінах-метафорах, утворених шляхом семантичного калькування, образність є ще відносно «свіжою», тоді як в англійській мові їхні терміни-відповідники вже не сприймаються як образні через тривале функціонування у мові.

Отже, в епоху відродження ринкових відносин, розвитку міжнародних економічних і політичних зв'язків нашої держави завдання впорядкування та уніфікації економічної терміносистеми набувають особливого значення. Процес національного термінотворення йде часом дуже складно й суперечливо. Перспективу представленого дослідження вбачаємо у подальшому детальному аналізі синтаксичного і морфологічного способів термінотворення, що активно реалізуються в сучасних економічних терміносистемах.

Список використаної літератури

1. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство / Т.І.Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
2. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов: на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 255 с.
3. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология / А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева. – М.: Высшая школа, 1989. – 243 с.

Э.В. Боева

Южноукраинский национальный
педагогический университет им. К.Д.Ушинского,
кафедра украинской и зарубежной литератур

**РОЛЬ ВТОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В СОЗДАННІ СОВРЕМЕННОЇ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ****Резюме**

В статье проанализированы способы образования вторичной номинации в экономических терминах, возникших вследствие калькирования с английского на украинский язык. Установленные механизмы метафоризации позволяют говорить о приоритетной тенденции в деривационной системе современной экономической терминологии.

Ключевые слова: вторичная номинация, терминологемы, метафоризация, семантический способ.

E.V. Boyeva

K.D.Ushinsky Southern Ukrainian National Pedagogical University,
Chair of Ukrainian and foreign literatures

**ROLE OF THE SECONDARY NOMINATION IN THE CREATION
OF THE MODERN ECONOMIC TERMINOLOGY****Summary**

The article is dedicated to the mechanisms of secondary nomination in creating economic terminology. It was found out that translation (loan translation) from English into Ukrainian usually is the source of new Ukrainian economic terms created by metaphorical transfer.

Keywords: secondary nomination, terminolexemes, metaphor, semantic way.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2013.

УДК 801.3:808.2:809.56

І.П. Бондаренко, д-р. філол. наук, проф.,Інститут філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,
завідувач кафедри китайської, корейської та японської філології**ЯПОНСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА**

В статті розглянуто стан та перспективи україністики у межах японської філології. Увагу зосереджено на проблемах перекладу японською мовою творів Тараса Шевченка. Відзначено, що інтерес до поезій Кобзаря сприятиме кращому взаємопорозумінню і зближенню українського та японського народів.

Ключові слова: українська мова, японська мова, Тарас Шевченко, переклад.

Безперечно, перекладати поезію Тараса Шевченка іноземною мовою, а тим паче – східною, надзвичайно складно. Проте це стосується творчості будь-якого справді національного поета – Тараса Шевченка в Україні, Адама Міцкевича в Польщі, Олександра Пушкіна в Росії чи Мацуо Башьо в Японії. Їхні поетичні твори настільки самобутні, настільки наповнені народним духом і національним колоритом, що навіть найдосконаліший їхній переклад не здатний передати зарубіжному читачеві всієї гами тих почуттів і асоціацій, які пробуджуються при їх читанні в серцях співвітчизників поетів. Саме тому за кордоном часто краще знають імена відомих українських, російських, польських чи японських прозаїків, ніж поетів. Той же Пушкін, наприклад, повний переклад творів якого навіть англійською мовою був зроблений лише декілька років тому, залишається значно менше відомим у Європі, Азії чи Америці, ніж Ф.Достоевський, А.Чехов або Л.Толстой, перекладати твори яких іноземними мовами почали ще за їхнього життя. Т.Шевченкові в Японії в цьому сенсі поталанило навіть більше, ніж багатьом іншим відомим зарубіжним поетам: він був і залишається єдиним українським письменником, значна частина творів якого вже перекладена японською мовою й відома шанувальникам поезії Країни Вранішнього Сонця. Тоді, як, наприклад, такі визначні українські поети, як І.Котляревський, Л.Українка, І.Франко, П.Грабовський, М.Рильський, П.Тичина, А.Малишко, В.Сосюра, В.Стус, Д.Павличко, Л.Костенко, І.Драч та ін., відомі читачам Японії лише окремими перекладами їхніх віршів японською мовою, включеними до складу деяких поетичних збірок чи антологій, або, ще частіше, завдяки перекладам російською, англійською, німецькою чи іншими європейськими мовами. До речі, значну частину перекладів творів українських поетів японською мовою, в тому числі й віршів Шевченка, було виконано з російської мови. Недарма свого часу автор першого підручника з української мови для японців Кадзуо Накай визнав за доцільне включити до одного з навчальних текстів цього підручника діалог між українським викладачем і японським студентом такого змісту:

Але у вас в Японії нема перекладів Шевченка?

Звичайно, є. Але переклали їх не з української, а з російської.

З російської? Плаче Шевченко в могилі [9, с.34].

Першим ознайомив своїх співвітчизників із життям, творчістю та філософсько-естетичними поглядами Великого Кобзаря японський літературознавець Ацуші Танака у своїй книзі «Ідейні напрями в російській літературі», що вийшла друком у Токіо 1917 р. А тому саме цей рік слід вважати датою відкриття японцями

для себе української літератури взагалі і творчості Т.Шевченка зокрема¹. Мабуть, саме цю книгу мав на увазі японський поет Тейсуке Шібуя (1905-1988), який через шістьдесят років у статті, надрукованій журналом «Всесвіт» у 1989 р., згадував: «Понад шість десятиліть тому я вперше прочитав невелику книгу про Тараса Шевченка – українського поета і художника. Життя Шевченка – вихідця з покріпачених селян, його ідейна діяльність, так само, як і його чисте високе мистецтво, пронизане революційним духом, справили на мене глибоке враження» [23, с.122]. Вся подальша історія знайомства японських читачів з поезією українського Кобзаря тісно пов'язана з життям і творчістю саме цього японського поета, відомого громадського діяча, одного з керівників селянського руху в Японії ХХ ст., активного члена заснованого 1945 р. групою прогресивних письменників та поетів літературного об'єднання «Література нової Японії» («Шінніхон бунгакукай»), ініціатора створення в 1955 р. «Товариства японської селянської літератури» («Ніхон номін бунгаку-кай»).

У 1926 р. Тейсуке Шібуя присвячує Шевченкові свою першу поетичну збірку «Крик у полі» («Нора-ні сакебу»). Це коротке присвячення молодого японського поета, який дізнався про життя Кобзаря з його невеличкої біографії, надрукованої в одній із газет чи в одному з японських літературних журналів того часу (яка, до того ж, містила численні фактичні помилки, що видно з тексту присвяти), вражає щирим юнацьким захопленням життєвим подвигом Тараса: «Цю скромну збірку віршів дозволю собі присвятити нашим пригнобленим братам і кріпосному поетові Тарасу Шевченку, який, попри численні арешти, невтомно закликав до звільнення селян задовго до скасування кріпаччини в Росії. Всі рукописи його віршів, закопані ним у землю для збереження, були знайдені й спалені владою. Він загинув, розстріляний у московській в'язниці (Вечір 3 жовтня 1924 р., коли мені наказали розпустити Другий комітет селян)» [17, с.3].

У другому виданні збірки «Крик у полі» з нагоди 150-річчя народження Кобзаря (1964 р.), як зазначає в одній із своїх статей автор першого підручника з української мови для японців Кадзуо Накай, Тейсуке Шібуя вже виправив усі помилки й неточності, мимоволі допущені ним у тексті присвяти до першої збірки власних віршів:

«Борючись за розкріпачення навіть протягом 10 років заслання, поет-кріпак з України писав вірші та малював. Відзначаючи пам'ять Тараса Шевченка з нагоди 150-річчя його народження, йому і його братам у Японії я знову присвячую цю збірку скромних віршів» [11, с. 40].

Однак інший відомий японський філолог-україніст, перекладач творів Т.Шевченка проф. Такаюкі Мураї, який свого часу також звернув увагу на фактичні помилки в тексті першої присвяти Тейсуке Шібуя, з цього приводу зауважує: «Для з'ясування впливу великого українського поета на молодого японського поета набагато важливіша перша з цих двох присвят, оскільки тоді, коли він писав вірші своєї збірки, він уявляв саме такий образ Тараса Шевченка, який зображено у старій присвяті. На щастя, його помилки не були суттєвими: він неправильно зрозумів причину смерті поета, але в цілому мав вірну уяву про найважливіше в житті та діяльності Т.Шевченка, тобто про те, що він – революційний демократ, який, складаючи вірші, що зворушують серце, вів невтомну боротьбу за визволен-

¹ Окрім зазначеної книги Ацусі Танаки в Японії на цей час були надруковані також переклади книг Г. Брандеса «Російські враження» та П. Кропоткіна «Ідеали і дійсність у російській літературі», у яких теж згадується про життя і творчість Тараса Шевченка [докл. про це див.: 5, с. 124-125].

ня кріпосних селян, зазнав жорстокого гноблення з боку влади й трагічно загинув, здолавши лише половину свого героїчного шляху. Душа молодого японського поета була вражена саме життєвим шляхом цього самовідданого кріпосного поета-революціонера» [7, с.119].

Сам Т.Шібуя про цей випадок у своєму житті згадує так: «Я прочитав коротку біографію Т. Шевченка десь у 1922 році (в 17-річному віці), тобто через шістьдесят років після смерті поета. Пам'ятаю лише, що прочитав я цю біографію розміром в одну-дві колонки в тогочасній щоденній газеті чи в одну-дві сторінки – у щомісячному журналі. Я вже не пам'ятаю ні назви цієї газети чи журналу, ні прізвища автора статті» [18, с. 93].

Як підкреслює у своїй монографії, присвяченій життю та творчості Т.Шібуя, японський літературознавець Цунео Ясуда: «Ця невеличка стаття про Тараса Шевченка справила на Т.Шібуя надзвичайно велике враження й вирішила його долю» [35, с. 45]. У свою чергу, Т.Мураї, який вважає себе учнем і послідовником Т.Шібуя, у статті «Тейсуке Шібуя і Тарас Шевченко» пише: «Слід підкреслити, що для активного сприйняття 17-річним японським поетом ідей, почуттів і всієї діяльності українського поета Т. Шевченка, існували об'єктивні сприятливі умови. Обидва поети були представниками пригнобленого класу: перший народився в родині бідних орендарів, другий – у родині безправних кріпосних, а тому умови їхнього життя багато в чому були схожі» [7, с.117]. Знову ж таки, сам Т.Шібуя в цьому зв'язку в одному з публіцистичних нарисів наводить цікаву деталь: коли у травні 1966 р. до нього в гості у його рідне село Намбата приїхав відомий російський письменник М.Шолохов, якому він розповів про тяжку долю селян Японії на початку 30-х років ХХ ст., той зауважив: «Ще гірше, ніж доля кріпосних селян Росії!» [22, с. 49].

Як і Т.Шевченко, за своє життя Т.Шібуя також зазнав і арештів, і заборони друкуватися. Відомо й те, що за два місяці до свого арешту в 1937 р. Т. Шібуя їздив на Сахалін з метою перетнути кордон, щоб емігрувати до СРСР. Проте ця спроба виявилася невдалою, оскільки кордон дуже пильно охоронявся, а тому поет змушений був повернутися додому [докл. про це див.: 5, с.125]. «Можливо, там на кордоні, – пише Ц. Ясуда у своїй книзі «Історія зустрічі ідей...», – йому уявилася земля України, що розпростерлася ген-ген за далекими обр'ями? Цілком можливо, адже це батьківщина Шевченка, який багато в чому визначив життєвий шлях японського поета» [35, с. 49-50].

Своєрідним підсумком активної громадської діяльності Т.Шібуя, направленої на захист і відстоювання прав знедолених японських селян стала його велика за обсягом і надзвичайно цікава художньо-публіцистична праця «Сумна історія селянства» [Токіо: Кейсошьобо, 1970. – 700 с.], у якій він теж згадує про Т.Шевченка. Проте, як справедливо підкреслює Кадзуо Накай у статті «Шевченко в Японії» (1989 р.): «Будучи найвизначнішим шанувальником Шевченка в Японії, Тейсуке Шібуя від самого початку створив доволі односторонній портрет Т. Шевченка» [11, с. 40]. Вчений не пояснює, що саме він має на увазі, але, справді, суперечлива, багатогранна й трагічна постать Шевченка нагадує в численних публіцистичних статтях Т.Шібуя радше ікону Кобзаря, створену нашими вітчизняними літературознавцями за радянських часів, ніж реалістичний портрет геніального поета світового рівня. Для Т.Шібуя домінуючим елементом у житті та творчості Т.Шевченка завжди були його громадська позиція, революційно-демократична діяльність, боротьба за кращу долю селян і скасування кріпаччини, а не художня майстерність і неперевершений поетичний талант генія української поезії. На нашу думку, окрім того, що Т.Шібуя, досліджуючи творчість Т.Шевченка й перекладаючи його поезію

японською мовою, послуговувався переважно радянськими літературознавчими джерелами, це пояснюється ще й тим, що він практично не володів українською мовою, а тому не міг оцінити всю чарівність, ліричність, трагізм і щирий пафос поезії Кобзаря мовою оригіналу.

Мабуть, певною мірою розуміючи це, Т.Шібуя стає головним ініціатором створення 1962 р. у Токіо «Японського товариства вивчення Шевченка» (*Ніхон Шефученко кенкюкай*), яке розпочало активну підготовку в Японії цілої низки культурно-просвітницьких заходів з нагоди 150-річчя народження великого українського поета, зокрема: організацію і проведення наукової конференції, зустрічей із читачами, запрошення до країни делегації українських письменників тощо. Саме він був головним редактором і одним із перекладачів першої ювілейної збірки творів Т.Шевченка, що вийшла друком у Токіо в 1964 р. – «Збірка поезій Шевченка. Як умру...» (*Шефученко-шішо. Ватакуші-та шіндара...*) [13]. Поява цього видання без перебільшення стала справжньою подією в літературному житті Японії і сприяла пробудженню неабиякого інтересу широкого кола японських читачів і шанувальників зарубіжної літератури як до української літератури взагалі, так і до творчості Великого Кобзаря зокрема. Спеціальні та періодичні видання країни активно відгукнулися на це літературне явище, надрукувавши на своїх шпальтах численні рецензії, статті, читацькі листи, відгуки тощо [див., наприклад, часописи: «Ніхон докушьо шімбун» /17.08.1964/ «Відлуння пісень поета. Книга віршів Т. Шевченка, укладена Т. Шібуя»; «Майнічі» /01.09.1964/ – «З'явилася у світ книга віршів Т. Шевченка»; «Акахата» /05.09.1964/ – «Книга віршів Т. Шевченка – «Як умру...»; «Докушьо-но томо» /10.09. 1964/ – «Обурення проти поміщиків та кріпосництва. Книга віршів Т. Шевченка, укладена Т. Шібуя»; а також літературний журнал «Бунка хьорон» /№ 10, 1964/ – «Книга віршів Т. Шевченка, укладена Т. Шібуя»]. Автори всіх цих публікацій надзвичайно високо оцінювали як саму збірку, так і представлені в ній переклади [докл. про це див.: 8, XXV-XXVI]. Збірка містила 26 поетичних творів Кобзаря, написаних ним у період між 1839 та 1861 рр. і користувалася великим попитом у книгарнях Японії. Її наклад досить швидко був повністю розкуплений, і нині вона вважається бібліографічним раритетом. До появи цієї збірки окремі переклади творів Т.Шевченка з'являлися в Японії лише в деяких періодичних виданнях чи антологіях світової поезії і здійснювалися вони переважно з російськомовних видань віршів Кобзаря. Найпомітніші з цих публікацій пов'язані насамперед з іменами:

а) Гатіро Тадзави: 1949 р. – «Дослідження з російської літератури» («Рошія бунтаку кенкю»). Т. 4. – 1949. – С. 120-130: «Молитва» і ще 4 вірші; 1951 р. – «Збірка світової поезії визволення» («Секай кайго шішо»). – 1951. – 296 с.: 6 віршів; 1955 р. – «Повна збірка світової поезії» («Секай шідзін дзенішо»). Т. 4. – 1955. – 372 с.: «Заповіт» і ще 5 віршів; 1966 р. – «Радянський Союз сьогодні» («Коннічі-но соренно»). Ч. 5. – 1961: «Заповіт» і ще 4 вірші;

б) Дзюге Такаші, якого, до речі, К.Накай вважає одним із кращих перекладачів поезії Т.Шевченка (див.: Накай К. «Шевченко в Японії» // «Сучасність». – № 3. – 1989. – С. 40): 1955 р. – «Збірка новітньої російської поезії» («Кіндай рошія шішо»). – 1955. – 239 с.: 27 віршів, серед яких «Думи мої, думи мої...», «Чи не покинуть нам, небого...»; 1961 р. – «Збірка новітньої російської поезії» («Кіндай рошія рошія шішо»). – 1961. – 266 с.: «За горами, долинами...» і ще 5 віршів;

в) Шьосукі Комацу: 1957-1959 рр. – «Куроонесу», відповідно: 1957 – Т. 25, ч. 8: «Наймичка»; 1957 – Т. 27, ч. 12: «Сон»; 1958 – Т. 28, ч. 2: «Кавказ»; 1958 – Т. 30: «Лілея», «Русалка»; 1958 – Т. 32: «Єретик»; 1959 – Т. 33, ч. 3: «Утоплена»;

1958 р. – «Повне зібрання російської літератури» («*Росія бунгаку дзенію*»). Т. 27: «Кавказ»; 1959 р. – «Повне зібрання шедеврів світової поезії» («*Секай мей-шію тайсей*»). Т. 12: 8 віршів із першого видання «Кобзаря»; 1966 р. – «Повне зібрання радянської літератури» («*Росія соб'єто бунгаку дзенію*»). Т. 35: «Кавказ»; 1971 р. – «Новітнє повне зібрання творів російської літератури. Збірка російської поезії» («*Кеттей-бан росія бунгаку дзенію. Росія шію*»). Т. 30: «Кавказ».

Окрім наведених імен японських перекладачів і зазначених перекладів творів Т.Шевченка, опублікованих у різних японських періодичних виданнях і у складі окремих поетичних антологій, слід назвати також імена таких відомих японських літературознавців, як А.Вада, Т.Куроода, С.Кусака, Т.Мураї, які також перекладали вірші Т.Шевченка. А найповніший список перекладів творів Кобзаря японською мовою міститься в додатку до статті «Шевченко в Японії» К.Накая [11, с.43-47].

З іменем одного з перекладачів поезії Т.Шевченка, а саме Шьосуке Комацу¹, пов'язують також зародження в Японії наукової школи шевченкознавства. Перу цього відомого літературознавця, професора Інституту іноземних мов у м.Кобе належить переважна більшість наукових статей про Т.Шевченка та його творчість, надрукованих у Японії в повоєнний період [докл. про це див.: 31, с. 85-91; 11, с. 41-42].

Загалом на сьогоднішній день у Японії налічується чотири окремих видання творів славетного українського поета. Про першу збірку віршів Кобзаря, надруковану з нагоди його 150-річчя, ми вже згадували. Наступним і також ювілейним виданням японських перекладів його поезії стала «Збірка віршів Шевченка» («*Шефученко-шію*») [14], що з'явилася в Японії вже з нагоди 175-річчя українського поета. На відміну від попередньої збірки, це велике за обсягом і гарно оформлене видання містило переклади творів Т.Шевченка, виконані лише двома японськими фахівцями – Т.Шібуя та Т.Мураї. До складу цієї книги в чудовій су-перобкладанні з автопортретом Кобзаря, ілюстрованої численними малюнками самого Тараса й сучасними фотографіями, увійшли вперше виконані японською мовою повні переклади таких визначних творів Т.Шевченка, як поеми «Гайдамаки», «Катерина», «Наймичка», а також вірші «Перебендя», «Тополя», «Заповіт», поетичний цикл «В казематі» («Згадайте, братія моя...») та ін. Як додатки до складу цієї ювілейної збірки увійшли також стаття Т.Шібуя «Моя зустріч з Шевченком» [23, с. 341-347], нарис І.Драча «Син волі» [с. 348-364] і три статті Т.Мураї: «Життя і мистецтво Шевченка» [с. 325-340], «Тейсуке Шібуя і Тарас Шевченко» [7, с. 365-406], «Початок японо-українських літературних зв'язків – Великий Кобзар і послідовник його вчення Тейсуке Шібуя» [8, I-XXVI]. Окрім цього, книга містила докладну біографічну довідку та хронологічну таблицю головних подій у житті українського поета.

Третє окреме видання перекладів поетичних творів Т.Шевченка японською мовою стало результатом копіткої й наполегливої праці відомої японської україністки, перекладача, кандидата філологічних наук, доцента жіночого коледжу Аояма (преф. Тіба) Ецуко Фудзії (Ецуко Ніігата), яка підготувала до друку двомовну збірку оригінальних текстів із паралельними перекладами віршів Кобзаря, видану видавництвом «Дайгаку Шьорін» 1993 р. під назвою «Шевченко. Вибрані поезії» [15]. До складу збірки увійшли 28 найвідоміших віршів Т.Шевченка. При цьому такі поезії, як: «Чигирине, Чигирине...», «Розрита могила», «Минають дні, мина-

¹ Автор статті «Шевченко в Японії» помилково називає його Катсуке Комацу, оскільки ієрогліфічний запис цього імені допускає обидва варіанти його читання [див.: 11, с.40-47].

ють ночі...», «Три літа», «Полякам», «Г.З.», «Л.» перекладачка переклала японською мовою вперше. Решта поетичних творів Кобзаря, що містяться у цій збірці: «Думи мої, думи мої...», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати...», «Згадайте, братія моя...», «Мені однаково, чи буду...», «М.Костомарову», «Добро, у кого є господа...», «Мов за подушне, отступили...», «За сонцем хмаронька пливе...», «Думи мої, думи мої...», «І виріс я на чужині...», «І широкою долину...», «Неначе степом чумаки...», «Як маю я журитися...», «Лічу в неволі дні і ночі...», «Якби ви знали, панничі...», «Ликері», «Барвінок цвів і зеленів...», «Не нарікаю я на бога...», «Минули літа молодії...», «Чи не покинуть нам, небого...» – були перекладені нею заново. Головною заслугою Е.Фудзії, як перекладача творів Т.Шевченка, ми вважаємо те, що на відміну від її попередників японський переклад поезій Кобзаря був здійснений нею безпосередньо з мови оригіналу, а також те, що їй вдалося успішно розв'язати найскладнішу для будь-якого перекладача проблему – передати японською мовою не лише зміст і мелодіку шевченкових творів, а й зберегти у своїх перекладах національний колорит і дух його поезії, який, до речі, вона свого часу досліджувала в дисертаційній роботі «Формування українського духу в поезії Т.Шевченка» [докл. про це див.: 28], крім цього, на відміну від попередніх японських видань творів Т.Шевченка, книга перекладів Е.Фудзії мала ще одну характерну особливість, яка гарантувала їй досить широке розповсюдження та успіх у сучасній Японії, де після проголошення Україною незалежності помітно зросла зацікавленість у вивченні української мови й літератури серед студентів, а особливо – аспірантів. Справа в тому, що це видання мало яскраво виражену навчальну спрямованість, оскільки, як уже зазначалося, до збірки увійшли не лише переклади, але й оригінали творів Т.Шевченка, які супроводжувалися докладним лінгвістичним, країнознавчим та історичним коментарем. До складу цієї збірки увійшов також докладний життєпис українського поета й українсько-японський словник, що налічував близько 1100 слів. Це давало змогу використовувати книгу як своєрідний посібник для вивчення української мови. Таким чином, видавництво «Дайгаку Шьорін» – єдине японське видавництво, яке спеціалізується на виданні книжок українською мовою, – після виходу друком підручника К.Накая «Вступ до української мови» [9] продовжило серію українських видань навчального характеру.

У 2009 р. Е.Фудзії видала окремою книгою переклад поеми Т.Шевченка «Марія» [16]. Це видання також є двомовним і містить докладний і цікавий історичний та лінгвістичний коментар.

Серед сучасних японських і вітчизняних шевченкознавців панує думка, що перекладати поезію Кобзаря японською мовою почали лише після Другої світової війни, а першим перекладачем творів Кобзаря в Японії традиційно вважається Гачіро Тадзава, який у 1949 р. надрукував в одному з випусків наукового журналу «Дослідження з російської літератури» переклади кількох шевченківських віршів [Росія бунтаку кенкю (Т. 4.) 1949, 120-130], у тому числі його «Молитву» [докл. про це див.: 11, с.41; 31, с.85]. Проте це не зовсім так, оскільки ще в 1944 р. у Харбіні, який тоді належав Японії, з'являється перший в історії українсько-японських мовних взаємин словник [«Українсько-ніппонський словник». Під ред. Ясуда Сабуро. – Харбін, 1944. – 267 с.], укладений двома українськими емігрантами А.Дібровою та В.Одинцем. Цілком імовірно, що цей словник був виданий за підтримки чи навіть на замовлення японської військової адміністрації Харбіна для потреб спілкування з численним місцевим українським населенням. Адже в довоєнні часи на Далекому Сході, у так званому «Зеленому кліні», загальна чисельність українців навіть перевищувала чисельність росіян. Саме тому японці, які колонізували Маньчжу-

рію в першій половині ХХ ст., чудово розуміли всю важливість підтримки з боку українського населення й намагалися налагодити гарні стосунки з керівниками органів місцевого самоврядування українських емігрантів.

Словник мав досить великий обсяг (267 стор.) і містив майже 11 000 ключових українських слів, перекладених японською мовою. Однак після захоплення Харбіна радянськими військами увесь наклад цього словника (1000 прим.) був спалений у друкарні, де його щойно надрукували, а автори словника А.Діброва й В.Одинець були заарештовані. Довгий час ні в Україні, ні в Японії про «харбінський словник» нічого не було відомо, оскільки у світі залишилося лише декілька його примірників, що дивом збереглися [докл. про це див.: 29, с. 20-29]. Вперше фотокопію цього словника, зроблену з примірника, що зберігається в Нью-Йоркській муніципальній бібліотеці, привіз із Сполучених Штатів Америки до Японії на початку 90-х років минулого століття японський україніст К.Накай, який описав нелегку епопею пошуків цього рідкісного видання в одній із своїх статей [див.: 10, с. 62]. А подарував цей примірник Нью-Йоркській бібліотеці американський журналіст українського походження І.Світ, автор надзвичайно цікавої документальної книги «Українсько-японські взаємини 1903- 1945: Історичний огляд і спостереження» [12], який до еміграції в Америку в 1944 р. тривалий час жив і працював у Харбіні, де й познайомився з укладачами словника, отримавши від них у подарунок один із його сигнальних примірників.

Характерною особливістю цього словника була його лінгвокраїнознавча спрямованість. Укладачі навіть планували «додати до нього першу спробу маленької енциклопедії з українознавства й українську граматику», але за браком коштів обмежилися лише включенням до реєстру словника значної кількості країнознавчої лексики (понад 100 лексичних одиниць): імена та прізвища відомих історичних осіб, політичних діячів, представників української культури (*Симон Петлюра, Павло Полуботок, Тарас Шевченко*); географічні назви (*Гуцульщина, Донеччина, Запоріжжя, Наддніпрянина*); найменування українських політичних організацій і громадських установ (*ОУН, СБУ, «Просвіта», «Сокіл», Центральна Рада, Державна рада*); назви релігійних свят (*Великдень, Водохреща, Клечане свято, Різдво Христове*); безеквівалентна лексика (українізми, історизми тощо): *бандура, вечорниці, гайдамака, гетьман, гопак, гривня, гуцул, запаска, кобза, козак, кріпак, мазепинець, оселедець, паляниця, плахта, самостійник* тощо.

До складу словника увійшов також «*Коротенький нарис з українознавства*». Таким чином, цей словник фактично став першим японськомовним словником-довідником з історії України та українознавства, і, цілком можливо, що саме такі принципи відбору та тлумачення української лінгвокраїнознавчої лексики, як і цілком зрозуміле ідейно-політичне підґрунтя «*Коротенького нарису з українознавства*», зумовили той факт, що наклад словника був повністю знищений радянськими військами після захоплення ними Харбіна.

Проте ми згадали цей словник насамперед тому, що серед його країнознавчої лексики трапляється така, що безпосередньо пов'язана з життям і творчістю Т.Шевченка, зокрема «*Заповіт*», «*Кобзар*», «*Шевченко Тарас*», «*Шевченківський заповіт*» тощо. Саме у словниковій статті під назвою «*Шевченківський заповіт*» міститься оригінал відповідного вірша Кобзаря і його перший в історії поетичний переклад японською мовою. В цьому ж виданні наводиться текст і переклад японською мовою сучасного гімну нашої держави «*Ще не вмерла Україна*». А словникова стаття «*Шевченко Тарас*», у свою чергу, була першою в історії японської

україністики об'єктивною біографічною довідкою про життєвий і творчий шлях поета. Ось її повний україномовний варіант:

«Шевченко Тарас – Великий український поет і маляр. Народився в родині кріпака 25 лютого (по старому календарю) 1814 року, а помер 10 березня 1861 року. Завдяки своєму природньому хисту та розуму звернув на себе увагу тогочасної розумової інтелігенції і був викуплений на волю за 2500 карбованців, коли йому було 24 роки. Закінчив Петербурзьку Художню Академію. Написав багато поетичних творів, які зібрані у книжці під назвою «Кобзар». Найбільш знані його твори: «Гайдамаки», що малюють національно-визвольний рух Українського народу; »Катерина»; «Великий Лях»; «Наймичка» та багато інших¹.

Усі твори Тараса Шевченка пронизані закликом до змагань за відродження української національно-державної незалежності. За свої заклики до боротьби проти чужоземного гніту Тарас Шевченко був засланий до Середньої Азії на 10 років з забороною писати та малювати.

Український народ глибоко шанує пам'ять Тараса Шевченка і вважає його своїм пророком-мучеником за всенациональну українську ідею, а твори Шевченкові «Кобзар» є невід'ємною книжкою у кожній українській родині. Книжку «Кобзар» нерідко кладуть, як дорогоцінність, в домовину померлим своїм близьким.

На могилу Шевченка, яка є над Дніпром біля Каніва (що недалеко від Києва), Українці ідуть з усієї України, як мусульмани до Мекки, щоб побачити землю, в якій Шевченкова домовина та щоб їй вклонитися».

Статті під назвою «Шевченківський заповіт», яка містить оригінал відповідного вірша Кобзаря і його перший поетичний переклад японською мовою, передусе невеличкий пояснювальний вступ:

«Написаний великим українським національним поетом Тарасом Шевченком 25 грудня 1845 року в Переяславі. Заповіт переложено на музику, і він для всіх наступних поколінь був і є закликом до боротьби за здійснення ідеалів Української нації. Заповіт є другим українським національним гімном».

Ще один цікавий аспект, у якому японські та вітчизняні фахівці все частіше починають розглядати життя і творчість Т.Шевченка на тлі японської літератури, – це окремі персоніфіковані аналогії та паралелі, які, безсумнівно, знайде уважний дослідник у майже півтораста річній історії японської літератури.

Дійсно, у багатій видатними іменами японській класичній поезії трапляється чимало імен славетних поетів, життя і творчість яких так чи інакше співзвучні долі та творчості Кобзаря. І найперше ім'я, що спадає на думку, це ім'я найвідомішого японського поета, патріарха поезії жанру хайку Мацуо Башьо (1644-1694). Попри те, що ідейно-філософська концепція поетичних творів цих двох великих поетів, тематика їхніх віршів, поетичні засоби та художньо-ліричні образи, якими наповнена поезія Т.Шевченка й М.Башьо, різняться між собою, їхню творчість об'єднують витончене ліричне світосприйняття, самовіддана любов до рідної землі, палка закоханість у її природу, безмежна віра в людей і щире прагнення до соціальної справедливості. А ще – власна безкорисливість:

Як легко я живу на цьому світі!

Усе багатство –

Глечик з гарбуза.

– писав японський класик.

¹ Орфографію оригіналу збережено.

*Добро у кого є господа,
А в тій господі є сестра
Чи мати добрая. – Добра,
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було...*

– зізнавався класик український.

Зближує їх також ставлення до поезії в цілому як до ефективного засобу впливу на громадську свідомість, формування громадянської позиції, а також спільність поглядів стосовно ролі та місця поета в суспільстві, його покликання:

*Ви слухаєте мавп
А чи почули б
Підкидька плач на вітрі восени?*

– дорікав М.Башьо японським поетам, що дотримувалися традиційно-естетських консервативних поглядів на поезію.

*Якби ви знали, паничі,
Де люде плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.*

– докоряв Кобзар, звертаючись до «майстрів елегій».

Окрім цього, поетів об'єднує вишукана простота мови їхніх поетичних творів, національний дух, яким пронизана їхня поезія, а найголовніше – палка любов, глибока вдячність і пошана багатьох поколінь співвітчизників, що межує іноді з боготворінням.

Саме ця палка любов і народне боготворіння двох великих поетів дратувала й досі дратує багатьох відомих письменників як в Україні, так і в Японії. Обом «патріархам» української і японської поезії вже після їхньої смерті неодноразово, а головне – незаслужено й несправедливо «діставалося на горіхи» від їхніх співвітчизників – часто досить талановитих майстрів пера і навіть учнів, які з тих чи інших міркувань намагалися скинути своїх великих учителів і попередників з їхніх п'єдесталів. Ми не станемо полемізувати з останнім брутальним прикладом «скидання Шевченка з трону» чи (згідно з термінологією російських поетів початку ХХ ст. щодо О.Пушкіна) з «корабля історії». Йдеться про скандально відому книгу О.Бузини «Вурдалак Тарас Шевченко» (2000 р.). Нагадаємо лише відомий уривок із роману М.Хвильового «Вальдшнепи», у якому автор вустами свого героя Дмитра Карамазова запитує й відповідає:

– За що я його (Шевченка. – І.Б.) ненавиджу?

– А за те я його ненавиджу, що саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупого раба-просвітянина, що ім'я йому легіон? Хіба не Шевченко – цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина, – хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати «покатеринячи», бунтувати «по-гайдамачому» – безглуздо та безцільно – й дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасеїзму? Хіба це не він, цей кріпак, навчив нас ляяти пана, як то кажуть, за очі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фамільярно потріпає нас по плечу й скаже: «А ти, Матюша, все-таки талант». Саме цей іконописний «батько Тарас» і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю. Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, я от гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж

досі... бо в сьогоднішньому вигляді зі своїми ідіотськими українізаціями в соціальних процесах вона виконує тільки роль тормоза» [26, с. 221-222].

В.Фащенко в статті «Чия правда, чия кривда?...» Тарас Шевченко і Микола Хвильовий» [25] аргументовано пояснює причини цього закиду М.Хвильового в бік Кобзаря, згадуючи аналогічні докори на адресу Шевченка П.Куліша з його «Крашанкою русинам і полякам на Великдень 1882 року» та деякими іншими критичними публікаціями, а також М.Драгоманова з його відомою працею «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1882 р.), а тому відсилаємо всіх, кого це цікавить, до згаданої статті шановного проф. В.Фащенко. Значно виваженіший підхід до цього питання у своїх працях демонструють наші сучасники – Г.Грабовий у монографії «Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка» (К., 1991) та О.Забужко у книзі «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (К., 1997).

Що ж стосується японця М.Башьо, то найавторитетнішим і найжорстокішим критиком «великого старця» у японському літературознавстві вважається видатний поет кінця XIX ст. Масаока Шікі (1867-1902). У своєму критичному памфлеті «Башьо дзацудан» («Розмови про Башьо», 1894 р.), написаному з нагоди двохсотріччя з дня смерті великого японського поета, він піддає ніщивній критиці сакралізацію як самої постаті М.Башьо в історії японської літератури, так і його поезії в цілому, протиставивши йому при цьому творчість іншого славетного поета жанру хайку – Йоси Бусона (1716-1783). Щоправда, японський поет, навіть критикуючи Башьо (можливо, з огляду на традиційну й загальновідому японську ввічливість), робить це значно делікатніше, ніж його численні українські колеги – критики Т.Шевченка.

Однак, на відміну від творів Башьо, у яких переважають філософсько-ліричні мотиви, поезія Т.Шевченка настільки насичена соціальною проблематикою, що не може не викликати в освіченого японського читача асоціацій з творчістю інших відомих поетів-класиків, таких, як наприклад, Сугавара Мічідзане (845-903) чи Ішікава Такубоку (1885-1912). Попри те, що цих японських поетів розділяє часовий проміжок у понад тисячу років, вони, у свою чергу, теж дуже схожі між собою, насамперед – гострою соціальною тематикою своїх поетичних творів.

У громадянській ліриці С.Мічідзане, який, до речі, як і Т.Шевченко з його російськомовними щоденниками, поемами «Слепая», «Тризна» та ін., писав свої вірші двома мовами – китайською (*каниші*) і японською (*танка*), вперше в історії японської поезії й зовсім несподівано для його численних аристократичних шанувальників – естетів доби Хей-ан раптом залунали критичні соціальні мотиви: нужденне життя селян, убоге існування простолюду, непомірність податків тощо. Як і український поет, С.Мічідзане за свої вірші та політичні погляди також був звинувачений у державній зраді, позбавлений усіх чинів, розлучений із сім'єю і відправлений на заслання на о. Кюсю, де після кількох років злиденного життя помер.

Не менш трагічною була доля іншого талановитого японського поета – Ішікави Такубоку, який помер від сухот, викликаних злиднями, коли йому ще не виповилося 27 років. Почавши свій творчий шлях з написання романтичних віршів у вільній поетичній формі (*шінтайші*), які були надзвичайно популярні в Японії на початку XX ст., він згодом переходить до написання віршів виключно в традиційному жанрі *танка*, наповнивши їх таким реалізмом, який іноді межував із натуралізмом. Беззастережно прийнявши реалістичний метод зображення життя, поет ставить за мету «визволення всіх людей від страждань, що походять від безглуздості життя» – як записав він у своєму щоденнику. Поезія І.Такубоку поступово наповнюється соціальними мотивами й суспільно-політичною проблематикою тогочасного жит-

тя. У своїй програмній статті під назвою «Вірші, які можна їсти» (1909 р.) поет заявляє: «Треба писати вірші, маючи відчуття нерозривного зв'язку зі справжнім життям. Треба писати вірші, від яких ішов би не аромат вишуканих страв, а запах нашої повсякденної їжі. Треба писати вірші, у яких ми відчуваємо потребу. Можливо, це означає спустити поезію з установлених позицій на якісь нижчі, але мені здається, що поезію, від наявності чи відсутності якої в нашому житті нічого не змінюється, треба перетворити на предмет першої необхідності. Це єдина змога утвердити право поезії на існування» [4, с.15].

Загалом подібних аналогій із постаттю Т.Шевченка в історії японської літератури можна знайти багато, але при цьому важливо враховувати не лише співзвучність тематики та ідейного спрямування поетичних творів того чи іншого японського поета, але й значення його творчості для національної літератури та культури в цілому, адже в самій українській поезії мало кого можна порівняти, а тим паче поставити поруч з Кобзарем.

Досить показовим і надзвичайно відрадним явищем є те, що дедалі більша кількість аспірантів японських гуманітарних вузів обирає для своїх дисертаційних досліджень тематику, пов'язану з українознавством – українською історією, культурою, мовою, літературою і, зокрема, з творчою спадщиною Кобзаря. Це дає нам вагомий підстави сподіватися, що поезія Тараса Шевченка, як і японська поезія, що вже зачарувала багатьох українців, сприятиме кращому взаємопорозумінню і зближенню українського та японського народів.

Список використаної літератури

1. Бондаренко И.П. Русский язык японских мореплавателей (18 в.). – Нара, Тэнри: Ун-т Тэнри, 1996.
2. Бондаренко И.П. Русско-японские языковые взаимосвязи XVIII века (Историко-лингвистическое исследование). – Одесса: Астропринт, 2000.
3. Діброва А., Одинець В. Українсько-ніппонський словник. – Під ред. Ясуда Сабуро. – Харбін, 1944.
4. Ісікава Такубоку: Лірика / Перекл. З япон та передм. Г. Туркова. – Київ: Дніпро, 1984
5. Кім Рехо. З Кобзарем у серці // «Всесвіт». – № 3. – 1989.
6. Масаока Сики. Стихи и проза / Пер. с яп., предисл. и коммент. А.А. Долина. СПб.: Гиперион, 1999.
7. Мураї Т. Тейсуке Шібуя і Тарас Шевченко // Japanese slavic and East European Studies. – Vol. 6. – 1985. – Осака (Японія).
8. Мураї Т. «Початок японо-українських літературних зв'язків – Великий Кобзар і послідовник його вчення Тейсуке Шібуя» // «Збірка віршів Шевченка» («Шефученко-шішо»). – Пер. з яп.: Т. Шібуя, Т. Мураї. – Токіо, 1988.
9. Накаї Кадзую. Вступ до української мови (ウクライナ語入門). – Токіо: Дайгаку Шьорін, 1991.
10. Накаї К. Україна і Японія (Як один японець став україністом) // «Дивослово». – № 8 (510), 1999.
11. Накаї К. Шевченко в Японії // Сучасність. – № 3. – 1989.
12. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903-1945: Історичний огляд і спостереження. – Нью-Йорк, 1972.
13. Шефученко-шішо. Вагакуші-га шіндара... («Збірка віршів Шевченка. Як умру...») (Переклад з яп.: Т. Шібуя, Т. Курода, С. Комацу, Т. Мураї, А. Вада (Міякава), І. Тадзава, Д. Такаші. – Токіо: Кокубуншія, 1964.
14. Шефученко-шішо («Збірка віршів Шевченка»). – Пер. з яп.: Т. Шібуя, Т. Мураї. – Токіо, 1988.
15. Шефученко-шісен («Шевченко. Вибрані поезії»). – Переклад та примітки Ецуко Фуджії. – Токіо: Дайгаку Шьорін, 1993.
16. Шефученко. Марія.(«Шефученко. Марія»). – Переклад та примітки Ецуко Фуджії. – Токіо: Гундзошія, 2009.
17. Шібуя Тейсуке. «Крик у полі» («Нора-ні сакебу»). – Токіо: Гейбоншія, 1926.
18. Шібуя Т. Деякі з Шевченком // Бюлетень гуртка з вивчення радянської літератури. – № 8. – Токіо, 1964.
19. Шібуя Т. Шевченко і я // Культурний огляд («Бунка хьорон»). – № 30. – Токіо, 1964.
20. Шібуя Т. Тарас Шевченко, який сколихнув мою душу // Тези доповідей учасників Токійських зборів, присвячених 150-річчю народження народного поета Тараса Шевченка. – Токіо, 1964.

21. Шібуя Т. Запитую самого себе про справжній стан «духовного пробудження» // «Дайсан бунмей» (Третя цивілізація). – № 3. – Токіо, 1977.
22. Шібуя Т. З'ясувати «душу землеробства» // Асуно носон (Село завтрашнього дня). – № 1. – 1980.
23. Шібуя Т. Моя зустріч з Шевченком // Всесвіт. – № 3. – 1989.
24. Турков Г. Поет японського народу // Ішікава Такубоку. Лірика. – Київ: Дніпро, 1984.
25. Фащенко В.В. «Чия правда, чия кривда?...» Тарас Шевченко і Микола Хвильовий // «Літературна Україна» (27. 02. 1992 р.).
26. Хвильовий М. «Вальдшнепи» // Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2.
27. Хіно Т., Бондаренко І. Перший підручник з української мови в Японії (Казуо Накай, «Українська мова». – Японія: Дайгаку-Шьорін, 1991. – 213 с.) // Мовознавство. – № 4. – Київ, 1993.
28. Хіно Т., Бондаренко І. Третя зустріч Шевченка з японцями («Тарас Шевченко. Вибрані поезії»). – Токіо: Дайгаку-Шьорін, 1993. – 232 с.) // Літературна Україна (19.05.1994).
29. Хіно Т., Бондаренко І. Перший українсько-японський словник (З нагоди 50-річчя виходу з друку) // Викладання іноземних мов. – № 20. – Нара: Тенрі-дайгаку, 1994.
30. Хіно Т., Бондаренко І. Перший українсько-японський словник (Діброва А., Одинець В. Українсько-ніппонський словник. – Під ред. Ясуда Сабуро. – Харбін, 1944. – 267 с.) // Мовознавство. – № 2-3. – Київ, 1994.
31. Хоменко О. Дещо про історію шевченкознавства в Японії // Східний світ. – № 1. – Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2001.
32. Шупта Д. Від Одеси до Токіо // Науковий світ. – № 8. – 1999.
33. Шупта Д. Орієнталістика на осі Говерла–Фудзі // Дивослово (Укр. мова й література в навчальних закладах). – № 8 (510). – 1999.
34. Шупта Д. Три ластівки орієнталістики // Всесвіт. – № 3-4. – 2003.
35. Ясуда Ц. Історія зустрічі ідей – трактат про Тейсуке Шібуя (Деаі-но шісоші – Шібуя Тейсуке рон). – Токіо: Шьососьобо, 1981.

И.П.Бондаренко

Институт филологии Киевского национального университета им. Тараса Шевченко, заведующий кафедрой китайской, корейской и японской филологии

ЯПОНСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА

Резюме

В статье рассмотрены состояние и перспективы украинистики в японской филологии. Внимание сосредоточено на проблемах перевода на японский язык произведений Тараса Шевченко. Отмечено, что интерес к творчеству Кобзаря способствует лучшему взаимопониманию и сближению украинского и японского народов.

Ключевые слова: украинский язык, японский язык, Тарас Шевченко, перевод.

I.P.Bondarenko

Institute of Philology of Kiev National University. Taras Shevchenko, Head of the Department of Chinese, Korean and Japanese Philology

JAPANESE SHEVCHENKO'

Summary

The article describes the status and prospects of Ukrainian studies in Japanese Philology. Attention is focused on the problems of translation on yaponsky language of Taras Shevchenko. Noted that the interest in the work will contribute to a better understanding of Taras Shevchenko and Ukrainian rapprochement and Japanese peoples.

Keywords: Ukrainian, Japanese, Taras Shevchenko, transfer.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2013.

УДК 811.162.1'373.22:639.2.081

О.А. Войцева, д-р. філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства

РИБОЛОВНА ЛЕКСИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО Й ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті висвітлено проблему генези риболовної лексики у польській та інших слов'янських мовах. Встановлено, що розглянутому континууму притаманна двоплановість, зумовлена взаємозв'язками між термінологічною і загальномовною системами. Наголошено, що назви риболовних знарядь у польській мові мають етимологічні паралелі в слов'янських мовах, зокрема в українській і російській.

Ключові слова: слов'янські мови, польська мова, риболовна лексика, етимологія, семантика

Дослідження термінологічної лексики, пов'язані з історією господарських промислів, сприяють встановленню загальних закономірностей у формуванні термінологій, виявленню культурно-історичних зв'язків між термінологіями слов'янських мов, а отже, є актуальними в сучасній лінгвістиці.

У працях І. Баєрової, Д. Буттлер, В.Г. Гака, О.С. Герда, О. Горбача, С.В. Гринева-Гриневица, В.П. Даниленко, Т.Р. Кияка, О.С. Мельничука, В.М. Лейчика, Е. Лучинського, Л. Нідерле, Я. Розвадовського, В.М. Русанівського, П. Скока, А. Спасової, О.Б. Ткаченка, М.І. Толстого, Т.О. Черниш, Б. Юришица та інших висвітлювалися аспекти, пов'язані з лексико-семантичними особливостями, етимологією, розвитком, становленням і функціонуванням мовних одиниць різних тематичних груп, що належать до загальнолексичного фонду слов'янських мов.

Надзвичайно цікавою для лінгвіста в плані дослідження генетичних зв'язків є термінологія рибальського промислу, яку поділяють на такі тематичні мікрогрупи: назви риб, найменування риболовних знарядь, назви дій, пов'язаних з ловом і обробкою риби, найменування осіб, що працюють у галузі рибальства тощо.

Рибальська термінологія досліджувалась у низці праць польських (І. Голембієвський, К. Мошинський, Б. Шленський), українських (А.А. Берлізов, В.І. Гончаров, І.Г. Ліпкевич, Є.М. Мотузенко, А.П. Непокупний, В.Г. Складенко), російських (Б.Л. Богородський, О.М. Трубачов) та інших учених-славістів [див. 15; 16; 19; 1; 5; 6; 7; ; 9; 11; 2; 13; 12; 18]. Однак уточнення етимології спеціальних мовних одиниць, які позначають реалії рибальства, та їх зіставний аналіз для виявлення типів мотивації, різниць у концептуалізації оточуючої об'єктивної дійсності в мовних масивах слов'янських мов зумовлює необхідність подальшого аналізу найменувань знарядь риболовного промислу.

В термінології рибальського промислу польської та інших слов'янських мов зберігаються фонетичні риси та архаїчні форми з мотиваційними структурами, що втілюють первинні уявлення про цей сегмент професійної діяльності людини, пор. у польській мові *deriwati*, утворені від праслов'янського кореня **lovъ* «повільне переслідування, повзання, оточення звірів» < іє. **lāu- / leu-* «ловити, захоплювати» [Sł stp 4, 2: с. 126–127]: *łow* *zast.* «лов, полювання; здобич; право полювання», *łowu* «полювання», *zast.* «лов», *łowienie (ryb)* «лов риби», *połów, odlów, odlawianie*

«лов, улов», *rybolowca, rybolówca, rybolów, zasm.* «риболов, рибалка», *łowisko* «рибальське угіддя», *łowić na wędkę* «ловити рибу, вудити» [Linde 2: с. 662].

Одну з найважливіших мікрогруп становлять назви риболовних знарядь – пристосувань, приладів, механізмів для лову риби. Праслов'янські рибалки вживали різноманітні знаряддя лову, в тому числі колючі риболовні пристрої (ості), пастки (верші, язи, яси, кітці, ятері), сітки (волоки, бродники, неводи, клоні, мережі), гачкові риболовні знаряддя (вудки) тощо [16: с.178].

К.Мошинський у праці «Про способи дослідження матеріальної культури слов'ян» підкреслює, що на великій території Славії (на заході, сході і півдні) функціонують подібні назви риб, риболовних знарядь, які повторюються у відповідних паралельних формах сучасних західнослов'янських, східнослов'янських і південнослов'янських мов, крім того, номенклатура найменувань риб і риболовних знарядь вплинула на мови сусідніх народів, головним чином на румунську (*coteț* – *coteț, mreaja* – *mreajă*), угорську (пол. *cierzeniec* – *csereny*) [Linde 1: с. 306], німецьку (*мережа* – *Mareze*), фінську (*котець* – *katisa, kattita, katiska*), албанську та новогрецьку мови [16: с. 142, 164, 170].

Слід додати, що в термінології риболовного промислу польської та інших слов'янських мов наявні асимільовані повністю або частково запозичені терміни, які входили прямим або опосередкованим шляхом з латинської, німецької, грецької та англійської мов. Зокрема в західнобалтійській зоні вагомими були скандинавські традиції, тому на польську мову більше вплинули германізми [17: с. 345]. Німецькі запозичення потрапляли в старопольську добу до польської мови не тільки через усні контакти з Гданьського Помор'я, а також із кашубських діалектів, наприклад: *wata, rafla, takle* та ін.

Археологічні знахідки, антропологічні й етнографічні дослідження підтверджують, що рибальство неолітичних племен на території сучасної України (північний схід) належало до «традиційних способів господарювання» (Г.П.Півторак) [10: с. 169]. На Азовському і Чорному морях поширеними були грецькі запозичення, які ввійшли до української, російської, болгарської та хорватської рибальської термінології, пор.: укр., рос., *сардон* «кайма по краю ставного невода», рос. *дифан* «сітка з трьома стінками для лову кефалі» < тур. *difana, tifana, tufana, difane, tifan*, гр. *σιφάνα*; хорв. *grīb* «риболовна мережа», болг. *сардон* «риболовне знаряддя – тальян» < тур. *sardon*, гр. *σαρδόνιον, σαρόνιος* [7: с. 161, 90; 18: с. 40, 128]. Опрацювавши старопольські джерела («*Kodeks Dylomatyczny Polski*» (1948), «*Kodeks Dylomatyczny Wielkopolski*» (1877–1903), К.Мошинський стверджує, що до 1500 р. у польській мові вживалися назви пасток-лабіринтів (*jazy, wiersze, więcierze, klonie*), найменування сіток (*mrzeże, drguby, niewody, włoki, przywłoki*), гачкових знарядь (*wędy*). Слід додати, що більшість із них функціонує в сучасній польській мові, певна частина спеціальних лексем вийшла з активного вжитку у зв'язку з позамовними причинами (колючі знаряддя, пастки тощо).

Meta статті полягає в аналізі генези базових назв риболовних знарядь у польській мові на тлі інших слов'янських мов для виявлення особливостей первинної концептуалізації професійного знання. Матеріалом для дослідження слугували передусім етимологічні, тлумачні, історичні, діалектні, перекладні, термінологічні словники польської та інших слов'янських мов, а також дослідження з лексикології слов'янських мов, термінознавчі розвідки.

Найменування риболовних знарядь ми поділили на такі мікрогрупи: 1) колючі знаряддя лову (*oścień / ości, oseka / osek, hak, harpun*); 2) риболовні пастки-лабіринти, в тому числі ставні (*jaz, koc, lasa / laska, wiersza, więcierz*) і рухомі

(*kłoma / kłonia, włok, żak / sak*); 3) риболовні снасті (*sieć, niewód, mieroża / mrzeża, brodnia / brodник, okrężnica, druga / drgubica / dryga, jadro, klep / klepla, net / neta, mańca, wata, rafla, pławnica, ganta*); 4) гачкові риболовні знаряддя (*węda / wędka, takle, spinning*); 5) допоміжні риболовні знаряддя (*cierzeniec, kasarek*).

Мотивація назв колючих риболовних знарядь праслов'янського походження *oścień, osęka* базується на фізичних властивостях реалій, оскільки вони є гострими, пор.: *oścień / ości* «примітивне колюче риболовне знаряддя у формі вил на дерев'янім держалні; три- або чотири-, шести-, восьмизубі вила» < псл. **ostьnъ* «палиця з гострим закінченням», іє. **ak-* «гострий» [Вору́с: с. 402], укр. *остень* «риболовне знаряддя, схоже на вила, для настромлення риб», розм. *ост / ость* «знаряддя для індивідуального лову риби, три- чи восьмизубі вила зі стрілоподібним оперенням», *ості* «риболовні вила з декількома зубами»; *osęka / osęk* «колюче риболовне знаряддя, залізні вила для лову риб під поверхнею води» < псл. **soьkъ*, лит. *at-šankė* «гак, палиця», «гострий» [Фасмер 3: с. 556], рос. *ость, острога* «риболовне знаряддя, схоже на вила, з металевим, дерев'яним або кістяним вістряем», ч., слц. *ost'* «тс» [16: с. 162; Грінч. 3: с. 71; Даль: с. 440–441].

На форму реалії (зігнутий кінець) вказує етимон одного з найдавніших германських запозичень у польській мові – *hak* «металевий прут, закривлений на кінці, призначений для утримання або хапання» [Sobol: с. 256] < свн. *hāke(n'), hāken*, нім. *Haken* «крюк; різновид плуга; міра землі» [7: с. 535; Linde 2: с. 166; Sławski 1: с. 393; Вору́с: с. 191]. На ґрунті польської мови з другої половини XIX ст. назва звужила семантичний обсяг і почала вживатися як стрижневе слово в словосполученні *hak rybacki* «риболовний гак».

Лексеми на позначення колючих риболовних знарядь і пасток-лабіринтів поступово виходять з активного вжитку. Зокрема, слово *jaz* у старопольській мові функціонувало в значенні «рухома плетена загата, закол упоперек річки або ставу для затримання і лову риби; гребля, загата»: *bić jaz* «ставити яз» (1237 р.) [ESI 2: с. 285–286]. Ареал функціонування лексеми свідчить про поширеність цього способу лову риби у слов'ян [16: с. 163]: др. *ъз* «споруда на річці для лову риби», стукр. *езок* «невеликий яз» [СУМ XVI–XVII ст. 9: с. 89], укр. *яз* «пристрій у вигляді плота, огорожі впоперек річки або затоки з ворітьми, у які вставляють вершу чи ятір» (XIV ст.), *ізок, їзок* «огорожа, стіна на річці з очерету для лову риби, у яку вставляють вершу», рос. *яз, язок, заязок*, «риболовне знаряддя у вигляді огорожі, забитих упоперек річки паль, переплетених лозою; риболовний закол», стбр. *езь, езокъ* «плетена огорожа на річках і ставках для затримання риби», бр. *діал. яз* «огорожа впоперек річки з вертикально забитих паль і плетінок, у яку вставляють вершу; місце на річці, де встановлювали яз», болг. *яз* «загата, дамба», *язът* «штучна огорожа на річці», мак. *jaz* «запруда; відвідний канал», хорв. *jáz* «відвідний канал; русло; канава; ставок», ч. *jez* «запруда, загата, дамба», слц. *jaz kn., zast.* «дамба, гать на річці», слн. *jêz* «дамба, загата» [Грінч. 2: с. 7; ЭССЯ 6: с. 59, 60; Сл РЯ XI–XVII вв. 5: с. 37, 137, 155, 191]. Походження цього найменування зі стпрус. *asy* «межа», лит. *ežė, eža, ežiá, ažiá* «межа, край, кордон; неглибоке місце в затоці», арм. *ezr* «берег, межа, кордон», псл. **ěзь, *ezero, *ezерь / *ozерь* [SP 6: с. 168; ЭССЯ 6: с. 59] вказує на мотиваційну ознаку – результат дії («кордон, межа»). Назва пастки-лабіринта праслов'янського походження **koтьсь* була поширеною переважно на півдні і сході Славії в різних формальних варіантах: пол. *кос рідко, zast.* «ставне риболовне знаряддя для лову риби у вигляді стіни з товстого очерету», др. *котець* (частіше в мн.) «риболовне знаряддя, ставна мережа», укр. *котець* «камышевая загородь въ видѣ почти сомкнутого круга, стоящая въ водѣ для ловли рыбы» [Грінч.

2: с. 292], *китець* «стаціонарне риболовне знаряддя, загорожа у воді», рос. *діал. кот'ець* «риболовна пастка з очерету, комишу», *котцы* «плетений закол на річці для затримання риби; штучна водойма», болг. *к'оце діал.* «риболовний закол на річці», серб. *кòтац*, хорв. *kótac* «тс» [Сл РЯ XI–XVII вв. 7: с. 381; Даль 2: с. 455, 460]. Лексема виводиться з псл. **kotъ-сь*, іє. **kot-* «ховати, зберігати», іран., авест. *kata* «приміщення, кладова» [ЭССЯ 11: с. 214–215; ЕСУМ 2: с. 570], отже, її мотиватором виступає дія («ховати, укривати якийсь час»).

До одного із найдавніших рибальських прототермінів загальнослов'янського походження належить слово *lasa* «плетений закол для лову риби на бистрих (гірських) водах» < псл. **lěsa* «плетений виріб». У західнослов'янських і частково у східнослов'янських мовах функціонують подібні назви: укр. *ліса* «тин, огорожа з лози, очерету», *л'іска діал.* «верша», рос. *л'еса діал.* «риболовна снасть», *ляса* «виготовлений з комишу бо дерев'яних дощок поміст, частина риболовної пастки (гарда, котця)», болг. *лъса* «плетений риболовний закол», ч. *lísa* «верша» [ЭССЯ 14: с. 232–233; 7: с. 141]. В основу мотивації слова покладено результат дії («плетена пастка для риби»).

На кінчну форму ставної пастки *wiersza* «стаціонарне риболовне знаряддя у вигляді плетеної з пруття сітки конусоподібної форми, ятер; довгий плетений кіш для лову міног», *заст. wiersza* (XIII ст.), *wierszka* «невелика сітка, ятер» вказує походження назви з псл. **vьrxъ* «верх» [ESI 4: с. 432–433; 16: с. 162]. Це слово зберігається в усіх слов'янських мовах: стл. *връшь*, др. *връша*, укр. *верша* «стаціонарне риболовне знаряддя, сплетена з лози пастка конусоподібної форми», *вершка* «риболовне знаряддя, сплетене з лози, яке ставиться на дно річки напроти бистої течії», *в'ирша діал.* «риболовний кошіль» [СУМ XVI–XVII ст. 3: с. 242; Грінч. 1: с. 141; Біл.-Нос.: с. 78], рос. *верша* «риболовне знаряддя з вербового пруття у вигляді вузької круглої корзини з конусоподібним входом», *діал. н'ерша*, стбр., бр. *верша*, ч. *vrše*, слц. *vrša*, слн. *vřša, vřš*, вл., нл. *wjerša*, болг. *връша*, мак. *врша*, серб. *врша, в'ршва* «тс» [ЕСУМ 1: с. 362; Даль: с. 115].

Балтизм *więcierz*, *заст. więcior*; *wenter*; *więcierz*, *зменш. więciorka, więciorok* «пастка з двома конусоподібними кінцями, виконана з обручів або зігнутих у коло лозин, на які натягувалась сітка» < лит. *vėnteris* «верша з очеретяного пруття», «ятір», лтс. *viete* «прут» уперше зафіксовано в старопольських джерелах другої половини XIV ст. [ESI 4: с. 436; Sychta 6: с. 126; SK Pobł.: с. 109; Лаучюте: с. 12]. В основі мотиваційної структури найменування знаходиться результат дії («плетена пастка для риби»). Розглянута лексема засвідчена у давньоруській та інших слов'янських мовах: др. *вятеръ, вятерь* «риболовне знаряддя, ятір», *зменш. вятерокъ*, стукр. *вятерь*, укр. *ятер*, *зменш. ятірець, ятерець*, *розм. ятерина, єтір* «верша з крилами із очерету», *в'ентер діал.* «ятір», *в'інтір, в'інтер* «ятір, виготовлений з дерев'яних обручів, на які напнута сітка у вигляді кола», *в'ентер, діал. в'ятір, в'ітер* «ятір» < *діал. в'інт'ір, вентер* [СУМ XVI–XVII ст. 6: с. 176; Грінч. 1: с. 261, 468; 4: с. 545], рос. *в'ентерь* «риболовна снасть у вигляді звуженої сітки, натягнутої на обручі, мережа», бр. *венцер* «верша, ятір», болг. *вентер, в'интер діал.* «риболовна мережа» [Сл РЯ XI–XVII вв. 3: с. 287; БТР: с. 90; СРГО 1: с. 72].

Найпоширенішим варіантом, який позначав рухома пастку на західних теренах Славії, був термін з коренем *klot-*, а на східних – з коренем *kłon-*: пол. *kłota* «прямокутна дерев'яна рама, на яку натягнуте полотно, що поступово звужуючись, утворює трикутну призму» (1266 р.), *розм. kłomia, діал. kłomla* (XVIII ст.), *kłomia, kłotka* «невелика ручна мережа в формі мішка, натягнута на обруч, з трьома жердинами і довгим держалном», *kłomiel, kłomnica* «риболовна мережа, натягнута на

дерев'яні рами», змени. *klomelka* «невелика кімля» [Sławski 1: с. 262; ЭССЯ 10: с. 65–66; AGM 7: с. 98–99; Sychta 2: с. 174; SP XVI w. 9: с. 409; SK Pobł.: с. 34]. Серед них виокремлюють: 1) назви, які походять з найдавнішого варіанта – *klomia*, *klomnia*, *klomla*, *klomel*, а також їх похідні – *klomka*, *klomnica*; 2) слова, які сформувалися від пізнішого за походженням кореня *klonia*, *kloń* та їх деривати *klonka*, *kłońka*, *klonica*. К.Мошинський наголошує, що західний варіант назви псл. **komla* виник у процесі метатези, але й для східного ця праформа могла бути первинною, оскільки за рахунок суфікса *-ja* вона могла розширитись або завдяки епентезі утворити форму **komja* > *komla* [16: с. 174–175]. Фонетичний процес розщеплення *-m*' > *-mn*' і спрощення *-mn*' > *-n*' доводить відсутність ареального розмежування форм *klomia*, *klomnia* в північно-західній частині Мазовша [AGM 7: с. 100]. Якщо прийняти такий розвиток, тоді мотиваційною ознакою слова виступає результат дії («згинати» – «пастка, силце») < псл. **kloma*, **klomъnja*, **klom*, **kloniti* «нахиляти, згинати», іє. **kel-* «кликати, дзвонити» [ЭССЯ 10: с. 66]. Ця назва зустрічається в інших слов'янських мовах, зокрема в укр. діал. *кімля*, *к'імля*, *климля* «знаряддя для парного лову риби; ятер», *кімляч*, *кл'омля*, *кл'омна*, *к'омля* «пастка з відкритим входом для парного лову риби на неглибокій воді», *кл'оуня*, *кл'овня* «малий ятір», стбр. *кломля* «риболовна мережа» (< пол. *klomla*), бр. *комля* «ручна пастка з сітки», діал. *кл'омля*, *к'ом(е)ль*, *к'омял* «риболовне знаряддя», слн. *klómka* «невелика ручна мережа на довгій палиці», хорв. *klōnja* «риболовне знаряддя з сіткою» [ЭССЯ 10: с. 65–66; 3: с. 156].

Девербатив *włok*, що позначає рухому пастку, «риболовне знаряддя пірамідальної форми для лову донних риб, полотнища якої прикріплені до жердини» < *włóczyć* «волокти, тягнути, пересувати на інше місце» [Bogus: с. 705], базується на мотиваційній ознаці «волочити, волокити». З дієсловом «волокти» пов'язані деякі інші лексеми на позначення сіткових снастей у слов'янських мовах, наприклад, др. *волокъ²*, *волока*, стукр. *волокъ* «рибальська сітка, невід, невелика рибальська сітка з кошелем²», укр. *волок*, *волокуша*, зменш. *волокушка* «густа сітка для лову риби на міліні; невід на Азовському і Чорному морях», *волючня*, *волючень*, рос. діал. *волокуша* «великий бредень», стбр. *волокъ*, болг. *влак*, хорв., слн. *vlák* [Miklosich: с. 379; СУМ XVI – перш. пол. XVII ст. 4; Біл.-Нос. : с. 84; Грінч. 1: с. 250; Фасмер 1: с. 341].

До запозичених назв, які позначають рухомі пастки, належать: *žak* «сітка-пастка з сітьової тканини, розтягнутої на обручах; ятер» < нім. *Sack* «мішок, різновид сітки», днв. *sac*; *sak* «риболовна мережа в формі конусоподібного мішка, натягнутого на обруч» < фр. *sak*, лат. *saccus* «мішок», *sacco* «кошіль», гр. *δάκκος* «мішок» [SWO: с. 61, 914]. Ці терміни увійшли до риболовної термінології української, російської, болгарської мов: укр. *жак¹* «риболовна снасть у вигляді натягнутої на декілька обручів конусоподібної сітки», рос. *жак¹* «кошіль», стбр. *жакъ²* «риболовне знаряддя, мережа; жак» (< пол.), укр. *сак¹* «снасть для виловлювання риби в формі конусоподібного мішка», рос. *сак*, болг. *сак* «риболовна мережа» [3: с. 113; 14: с. 150]. Вірогідно, в основу мотивації лексеми покладено зовнішню ознаку реалії, її форму («мішок»). Гіперонімом у мікрогрупі назви риболовних снастей є слово праслов'янського походження *sieć* (*rybacka*) «риболовне знаряддя, зроблене з міцних ниток, які перехрещуються і закріплюються на однакових проміжках вузлами» (1656 р.), стп. *siecia* < псл. **sěť* «сітка», іє. **sēi*: **soi* «зв'язувати, в'язати», **sidlo* [Bogus: с. 545], стсл. *сѣтъ* «сітка, пастка», др. *сѣтъ* (XI ст.), *сѣтъка* (XVII ст.) [СС: с. 680; Срезн. 3: с. 902–903], стукр. *сѣтъ*, *сѣтка* «сило», укр. *сітка¹* «невелика сіть», рос. *сеть*, *сетка*, бр. *сетка*, чес. *sit'*, слц. *siet'*, вл. *syć*, нл. *seś* «тс» [ЛС Бер.

: с. 131, 253; Грінч. 4: с. 128; Даль: с. 588; Фасмер 3: с. 614]. Дієслівна мотивація цієї назви засвідчена у балтійських і германських мовах: лит. *saitas* «прив'язь», *saitai*, *siėti* «зв'язувати», лтс. *saitė* «мотузка, зав'язка», дпрус. *saytan* «ремінь», двн. *seito*, *seita*, *Saite* «сільце», «мотузка», «струна» [Черных 2: с. 159; 16: с. 166].

Існує багато різновидів сіток, однак найбільш популярна у слов'ян має назву *niewód* / *nywoch* / *niwoch* / *nevod*, діал. *niewódz* «велика рибальська сітка з матнею, волок для літнього і зимового лову риби» (1656 р.) [Boryś: с. 364; ESI 3: с. 264], стсл. *неводъ*, др. *неводъ* (XI ст.), стукр. *неводъ* [Срезн. 2: с. 361; СС: с. 360], укр. *невід*, рос. *невод*, бр. *невад*, стч. *nevodъ*, ч. *nevod* «тс» [Brückner: с. 362; Черных 1: с. 564]. На думку К.Мошинського, лексема *niewód* походить від псл. **vodъ* «сітка, яку тягли бродом», іє. **iēdh-* «вести», **iēdh-*, за допомогою негативного префікса **ne* відбулося розширення **(a)ie-* «плетсти», внаслідок чого утворена лексема **nevodъ* «велика рибальська сітка, яку не тягнуть бродом» [16: с. 168]. Загалом походження аналізованого слова остаточно не з'ясовано [див.: Черных 1: с. 564; Фасмер 3: с. 55; Boryś: с. 364; 11: с. 14–21; 4: с. 178–180].

Континуанти слова *tieroža* «пастка на риби і раків з одним крилом, різновид жака» позначають у слов'янських мовах різні види сіток або пасток, пор.: пол. *mrzeżna* / *mrzeża* *заст.* «двох- або трьохстінна рибальська сітка», *sieć mrzeżna* «тс» (XIV ст.), стсл. *мръжа* «невід, сітка», др. *мережа* «рибальська сітка, невід з великими відстанями; конусоподібне знаряддя, сітка, натягнута на обручі», *змени. мережка*, *мръжа* «рибальська сітка із ниток, невід; сітка», *мръжда*, *мръжина*, *мръжица* [СС: 334], *мрежа*, стукр. *мрежа* «сітка» [ЛС Бер.: с. 66], укр. *мережа* «рибальська сітка з великими вічками», рос. *мережа* «різновид сітки; невід», слн. *mrēža* «сітка, решітка», болг. *мрежа* «сітка», серб. *мрежа*, хорв. *mrēža* «тс» [ЕСУМ 3: с. 439–440; Сл РЯ XI–XVII вв. 9: с. 95, 291]. Найменування походить від псл. **mereza*, **merša* «(плетена) сітка», «велика петля, предмет, сітка або ґрати»; лтс. *meiža* / *maiža* «поручні, галерея, решітка», лит. *mārška* «невелика рибальська сітка», гр. *βρόχος* (< **μρόχος*) «сільце, мотузка, петля», *βροχίς* «петля» [Linde 1: с. 541; Фасмер 2: с. 601]. В його основу покладено мотиваційну ознаку, що вказує на результат дії («плетений виріб»).

У семантиці дериватів *brodnia* «рибальська сітка з лика для парного лову риби; малий невід», *brodник* «невід із багатьма поплавцями для морського лову риби під кригою» (1601 р.), *brodzień* «невеликий прямокутний невід з матнею (або без неї)» < псл. **brodъ*, **broditi* конкретизувалась первинна *nomina actionis* (рибалки тягли волокни з човнів або вброд), а дієслова *бродити*, *брести* набули значення «ловити рибу неводом уброд» [SP 1: с. 342, 384; ЭССЯ 3: с. 38].

Суфіксальні варіанти **brodъnъ*: **bredъnъ* уживалися в давньоруській мові, функціонують у слов'янських мовах: др. *бредень*, *бредникъ*, стукр. *бродникъ* «бредень», укр. *бредень* «знаряддя для парного лову риби, сітка; невеликий невід, яким ловлять рибу в мілководних місцях», *бродак* / *бродяк* / *бродниця* «невеликий невід для прибережного лову», *брідень* «коротка рибальська сітка» [Грінч. 1: с. 96; Біл.-Нос.: с. 61], рос. *бредень* «невеликий невід», *бродник* «невеликий невід, який рибалки тягнуть вдвох на клячах (шестах)», діал. *брод*, *броец* / *бродец* «невеликий невід», «бредень» [ЭССЯ 3: с. 36–37], *бродень* «невеликий бредень, який тягнуть по воді», стбр. *бердникъ*, *бродникъ* «невеликий невід для парного лову», *бродень*, *бродня* «риболовна мережа», бр. *браднік*, діал. *быраднік*, *бродник*, *брэден* «переносна рибальська сітка середнього розміру» [Сл РЯ XI–XVII вв. 1: с. 329; Шанский: с. 56].

До гачкових риболовних знарядь, які існують у слов'янських мовах, належить прототермін *węda* «гачк, гачок», «риболовне знаряддя, частиною якого є гачок; вудка; перемет або мала сітка» (XIII ст.), *wędka* «риболовне знаряддя» (XV ст.) [SS 10: с. 94; Woryś: с. 685] < псл. **ōda* «спис для биття риби із зазубреним вістря; риболовний гачок», **q + d – ā* «принада», «гачок з принадою» [ЕСУМ 1: с. 437; Черных 2: с. 283]. Оскільки праслов'янський етимон девербатива *wędzidło* < псл. **ōdi(d)lo*, **ōditi* позначав «черпати, загачувати», первинне значення **ōda* – «гачк», К. Мошинський висунув гіпотезу, що **ōda* походить від **onkda*, корінь **onk-* / **ank-* «гнути, зігнутий; гачк», дінд. *aínkáh* «гачок», двн. *angul*, нвн. *Angel* «вудка» [16: с. 162].

Лексема *węda* має паралелі у слов'янських мовах: др. *uda* / *ouda* («Ізборник Святослава») (1076 р.) [Срезн. 3: с. 1143], стукр. *оудица*, *оудка*, укр. *вудка*, *вудочка*, *вудиця* [ЕСУМ 3: с. 300], рос. *заст. уда*, *удочка*, *діал.* (у кольських поморів) *уда* «риболовний гачок», бр. *вуда*, *вудачка*, ч. *udice*, слц. *udica*, слн. *ódica*, болг. *вѣдица*, серб. *јудица*, вл. *wuda*, *wudzička*, нл. *wuda* [ЛС Бер.: с. 137; Фасмер 4: с. 148].

На індоєвропейській основі (вихідне значення < іє. **k_uer-* / **ker-* «плести» зі зменшувальним суфіксом *-ьсь*) у слов'янських мовах розвинулися слова із суфіксом *-ěнь* на позначення допоміжних рибальських знарядь – сіток, плетінок, посудів і решіток [13: с. 204–206, 226]: стч. *čeřěn* «риболовне знаряддя», ч. *čeřen* «чотирикутна рибальська сітка», *čeřen* «рибальська сітка», *діал.* *č'eřeňes* «рибальський сачок», слц. *čereň* «рибальська сітка, підвішена на двох зігнутих перехрещених палицях», *čeren* / *čereň* «рибальський сачок», нл. *šereň* «сак», серб. *чѣренац діал.* «рибальський сачок» [ЭССЯ 4: с. 64–65]. У польській мові на північних теренах Польщі вживали лексему *cierzeniec* «сітка на держалні», «сачок» < псл. **čerěнь/ь*, **čer-нь* «деревце; держак, решітка, сітка над вогнем» [Linde 1: с. 306; 16: с. 172].

Обсяг статті не дає можливості детально розглянути весь лексичний масив мікрогрупи назв риболовних знарядь у польській мові, однак наведені вище приклади засвідчують, що базові найменування в основному належать до праслов'янського лексичного фонду, успадкованого різними слов'янськими мовами.

Формальна і семантична стійкість розглянутих назв пояснюється тим, що основні форми рибальства та риболовні знаряддя збереглися до нашого часу. Ще у праслов'янську добу слов'яни користувалися спільними знаряддями лову, як вудки, остені, язи, верші, котці, сітки. Тому цілком зрозуміло, що у назвах риболовних знарядь різних слов'янських мов простежуються етимологічні паралелі. З XVI ст. зафіксовано назви риболовних знарядь, які позначали в польській мові пастки (*jazy*), самолови (*wiersze*), сітки (*kłonie*, *mrzeży*, *niewody*). Окремі запозичення входили до риболовної лексики у пізньопраслов'янську добу або після розпаду слов'янської мовної спільноти. Територіальні чинники, мова-джерело а також мова-посередниці, через які йшло ознайомлення з новими риболовними знаряддями, свідчать про сигнали контактування різних культур. На безпосередні мовні контакти з іншими народами (скіфами, балтами й германцями) вказують запозичення з литовської, німецької та англійської мов (*hak*, *wiersza*, *neta*, *rafla*, *manca*, *ceza*, *trał*, *spinning*).

Номінаційні процеси у мікрогрупі назв риболовних знарядь орієнтовані на універсальні принципи позначення позамовних об'єктів та їхніх відмінностей. Мотиваційні ознаки відображають знання про реалії, відношення, незалежні від свідомості мовців. Мотиватори, за якими названо риболовні знаряддя, містять вихідний момент первинного пізнання, те, що більш помітне, відоме, легше і швидше фіксують органи чуття – зовнішній вигляд, матеріал, спосіб виготовлення реалії,

її розмір, а також прагматичний аспект: те, що потрібне суб'єктові у виробничій діяльності – спосіб дії, функція предмета. Реконструйовані етимони вказують на форму риболовного знаряддя (*oścień, ośęka* – гострий, *węda* – загнутий), спосіб виготовлення (*lasa, mrzeżna* – плести), а також на взаємозв'язок між лексичним значенням і мотиватором (*jaz* – перегорода, межа, *kłonia* – пастка; спосіб лову риби: *brodник* – бродити, *włok* – волокни).

Ускладнення технології риболовного промислу, винайдення нових способів лову риби, вихід з ужитку технічно застарілих знарядь призвели до того, що у мікрогрупі назв риболовних знарядь сучасної польської мови відбулося переосмислення семантики таких лексем, як *wędka, sieć, włok* та ін., хоч вони й надалі зберігають зовнішню форму та мотиваційні ознаки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні походження інших мікрогруп рибальської термінології, виявленні різних способів концептуалізації даного фрагменту мовної картини світу.

Список використаної літератури

1. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддніпряниці: дис. кандидата філол. наук: 10.02.01 / А. А. Берлізов. – Чернівці, 1974. – 184 с.
2. Богородский Б. Л. Русская судоходная терминология в историческом аспекте: автореф. дис. на соискание научн. степени доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Б. Л. Богородский. – Л., 1964. – 35 с.
3. Булыка А. М. Даўня запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка; рэд. А. І. Жураўскі. – Мн. : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
4. Войцева О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. – Чернівці : Букрек, 2010. – 424 с.
5. Гончаров В. І. З історії термінів невод і сак / В. І. Гончаров // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 60–63.
6. Ліпкевич І. Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряниці: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / І. Г. Ліпкевич. – Запоріжжя, 1993. – 246 с.
7. Мотузенко Е. М. Морская рыболовецкая терминология Северо-Западного Причерноморья: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Е. М. Мотузенко. – Одеса, 1987. – 223 с.
8. Непокупний А. П. Балто-севернославянские языковые связи / А. П. Непокупний. – К. : Наук. думка, 1976. – 228 с.
9. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний. – К. : Наук. думка, 1979. – 184 с.
10. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 198 с.
11. Склярєнко В. Г. Етимологічні розвідки. 10. Невід / В. Г. Склярєнко // Мовознавство. – 2010. – С. 14–21.
12. Спасова А. Гръцки и турски елементи в българската морска рибарска терминология / А. Спасова // Български език. – 1966. – № 4. – С. 332–343.
13. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. (Этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.
14. Филипова-Байрова М. Гръцки заемки в съвременния български език / М. Филипова-Байрова. – София : Изд-во на Българската академия на науките, 1969. – 186 с.
15. Gołębiewski H. Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów / H. Gołębiewski // Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. – Toruń : Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1899. – Cz. VI. – S. 173–178.
16. Moszyński K. O sposobach badania kultury materialnej Praslówian / K. Moszyński. – Wrocław etc. : PAN, 1962. – 293 s.
17. Rozwadowski J. Wybór pism: w 3 t. / J. Rozwadowski. – Warszawa : PWN, 1959. T. 1. – 410 s.
18. Skok P. Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu / P. Skok. – Split : Jadranska straža, 1933. – 184 s.
19. Śląski B. Słownictwo rybackie i żeglarskie u Kaszubów nadmorskich / B. Śląski // Prace Filologiczne. – Warszawa, 1911–1916. – T. VIII, Z. 1–2. – S. 21–91.

Список скорочених назв джерел

Біл.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1966. – 419 с.

БТР – Български тълковен речник [сост.: Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчевъ [и др.]. – 3-е изд. – София : Наука и изкуство, 1973. – 1133 с.

Грінч. – Словарь української мови: в 4 т. / [упоряд., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко; збір. ред. журн. «Киевская старина»]. – К. : АН УРСР, 1958, 1959. – (Надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотомеханічним способом).

Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст]: в 4 т. / В. И. Даль. – Репринт. изд. – М. : Терра, 1998 – 1743 с. – (Вых. дан. ориг.: М. : Т-во М. О. Вольф, 1903–1909).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982–2006.

ЛС Бер. – Лексикон словеноросский: Имен толкование всесестным отцем Памвою Бериндою згромадженій, 1653 / Памва Беринда [підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К. : АН СРСР, 1961. – 271 с.

Сл РЯ XI – XVII вв. – Словарь русского языка XI – XVII вв.: вып. 1–27 / ред. Г. А. Богатова; АН СССР; Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1975–1991.

СРГО – Словарь русских говоров Одесщины: в 2 т. / ред. колл.: Ю. А. Карпенко, Сусуму Уемура (отв. ред.), Д. С. Ищенко, Л. Ф. Баранник. – Одеса : «АстроПринт», 2000.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб. : Издание отд. рус. яз. и словесности Императорской академии наук, 1893–1912.

СС – Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.): около 10 000 слов / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес [и др.]; под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999. – 842 с.

СУМ XVI – XVII ст. – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [Текст]: у 28-ми вип. / редкол.: Д. Гринчишин [та ін.]; НАН України, Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича. – Львів : [б. и.] 1994–2001; Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2003–2006.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; ред. и предисл. Б. А. Ларина; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1987.

Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русск. яз., 1999.

Шанский – Этимологический словарь русского языка / под ред. А. Ф. Журавлёва, Н. М. Шанского; Моск. гос. ун-т, филол. фак. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963–1999.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / отв. ред.: О. Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев; под общ. ред. О. Н. Трубачева; Рос. АН, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1974 – 2009. – Вып. 1–35.

AGM – Kowalska A. Atlas gwar mazowieckich: w 10 t. / A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba. – Wrocław : PAN, 1971–1990. T. 7, cz. 2. – 1985. – 131 s.

Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 861[1] s.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – wyd. I.– Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2000. – 808 s.

ESI – Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana: w 4 t. / Z. Gloger ze wstępem J. Krzyżanowskiego. – Warszawa : Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1902–1909; reprint, Warszawa : Wiedza Powszechna, 1978.

Linde – Linde S. B. Słownik języka polskiego: w 6 t. / S. B. Linde. – Warszawa : Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814.

Miklosich – Miklosich Fr. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Fr. Miklosich. – Wien, 1866. – 547 s.

SK Pobl. – Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich / [ulożył X. G. Poblöcki]. – Chełmno, 1887. – 160 s.

Sl stp – Słownik Staropolski : w 11 t. / [kom. red.: K. Nitsch – przew., Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, red. nac. S. Urbańczyk; od 9 t. [kom. red.: S. Urbańczyk – red. nac. J. Safarewicz, W. Kuraszkiwicz] ; PAN; od 10 t. Instytut Języka Polskiego PAN. – Warszawa : [Wrocław] : Zakład im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, 1953–2002.

Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: w 5 t. / F. Sławski. – Kraków : Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 1952–1965.

- Sobol – Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. – wyd. 2. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. – 2005. – 1304 s.
- SP – Słownik Prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. – Wrocław etc. : PAN, 1974–2001.
- SP XVI w. – Słownik polszczyzny XVI wieku: w 34 t. / kom. red. : S. Bąk [et al.]; od 5 t. red. nacz. Maria Renata Mayenowa. – Wrocław : Warszawa : Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966–2002.
- Sychta – Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej: w 7 t. / B. Sychta.– Wrocław etc. : PAN, 1967–1976. T. 1–7.
- SWO – Słownik wyrazów obcych / red. J. Tokarski. – wyd. 26, popraw. i uzup. – Warszawa : PWN, 1991. – 927 s.

Е. А. Войцева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
заведующая кафедрой общего и славянского языкознания

РЫБОЛОВНАЯ ЛЕКСИКА ПРАСЛАВЯНСКОГО И ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ПОЛЬСКОМ И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье рассматривается проблема происхождения рыболовной лексики в польском и других славянских языках. Установлено, что исследуемому континууму присуща двуплановость, обусловленная взаимосвязями между терминологической и общеязыковой системами. Подчеркивается, что названия рыболовных орудий в польском языке имеют этимологические параллели в славянских языках, в частности, в украинском и русском.

Ключевые слова: славянские языки, польский язык, рыболовная лексика, этимология, семантика

Y.A Voytseva

Odessa I.I.Mechnikov National University,
Head of the General and Slavonic Linguistics Department

FOREIGN AND PRASLAVIC FISHING LEXIS IN POLISH AND OTHER SLAVIC LANGUAGES

Summary

The problem of the fishing lexis origin in Polish and other Slavic languages is examined in the article. It was found out that the investigated continuum could be characterized with two-prongness caused relationships between the common language and terminology systems. It is emphasized that the names of fishing gear in the Polish language have etymological parallels in Slavic languages, including Ukrainian and Russian ones.

Keywords: Slavic languages, Polish language, fishing vocabulary, etymology, semantics

Стаття надійшла до редакції 01.12.2013.

УДК 811.111-342

Н.Р. Григорян, канд. филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
заведующая кафедрой теоретической и прикладной фонетики
Н.Е. Дёмина, канд. филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра теоретической и прикладной фонетики

ЧАСТОТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АРГУМЕНТАТИВНЫХ ДИАЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНСТВ, РЕАЛИЗУЮЩИХ ФУНКЦИЮ УБЕЖДЕНИЯ

В статье доказано, что характер общения (кооперативное, координирующее и эристическое) существенно влияет на частоту основного тона (мелодическое оформление) стимулирующих и реагирующих реплик, которые образуют единое целое – аргументативное диалогическое единство.

Ключевые слова: аргументация, диалогическое единство, мелодия, убеждение, реплика-реакция, реплика-стимул, частота основного тона.

Современный этап развития лингвистики характеризуется пристальным вниманием к изучению новых явлений, факторов, процессов, которые выходят за рамки компетенции исключительно лингвистики. Взаимодействие лингвистики с психологией, логикой, риторикой позволяет определить новую сферу изучения языковых явлений, позволяет лучше понять внутреннюю структуру языка и ее функционирование [1, с.15; 9, с.50].

Актуальность данной работы обусловлена общей направленностью современной фонологии на изучение просодии, (в данном случае исследование частотных характеристик) целостного речевого произведения, устанавливая способы взаимосвязи реплик в анализируемых диалогических единствах.

Цель работы – определение частотных характеристик убеждающих фраз аргументативных диалогических единств (ДЕ), реализующих функцию убеждения.

Цель исследования определила его задачи: 1) рассмотреть общие теоретические вопросы, связанные с природой убеждения, являющегося неотъемлемой составляющей процесса аргументации; 2) исходя из положений теории аргументации, определить рамки оптимального отрезка диалогической речи для исследования вариации частотных особенностей аргументативных ДЕ, а именно: 3) максимальные значения ЧОТ (Гц) структурных элементов убеждающих фраз аргументативных ДЕ; 4) частотный интервал (относительные единицы) первого ударного слога, ядра и завершения фраз ДЕ; 5) частотный диапазон фразы (Гц), являющийся разновидностью максимального и минимального значений ЧОТ фразы; 6) частотность терминальных тонов в различных типах ДЕ; 7) характер движения тона (тональные контуры).

Изучение аргументации имеет многовековую историю, ее проблематика разрабатывалась во многих областях гуманитарного знания: философии, логике, риторике, психологии, лингвистике. Однако в силу специфики каждой научной области она трактовалась в них по-разному.

Слово «аргументация» восходит к латинским словам *argumentum*, *arguo*, означающим «*пояснение*», «*проясняю*» [1, с.6]. Вслед за А.Д.Беловой, мы рассматриваем аргументацию как коммуникативную деятельность субъекта в триединстве вербального, невербального и экстралингвистического, целью которой является убеждение адресата через обоснование правильности своей позиции [1, с.6]. Аргументация рассматривается как специфическая форма коммуникативной деятельности, которая тесно связана с процессом убеждения.

Убеждение – это направленное воздействие, используемое для превращения определенной информации в систему жизненных установок и принципов деятельности личности [7, с.18]. Как способ воздействия убеждение предполагает организацию мыслительных процессов таким образом, чтобы происходило осознанное, осмысленное восприятие информации. Предполагается активный, творческий подход к содержанию суждений, убеждение апеллирует к разуму человека. В силу этого, механизмами убеждающего воздействия выступают организующие моменты языка и мышления в их единстве. Такими организующими механизмами убеждения выступают тезисы, основания доказательства (аргументы) и демонстрация или способ доказательства. При убеждающем воздействии рациональное определяет коммуникативный эффект, подчиняя себе эмоциональное в сознании объекта, на который воздействуют. Убеждение воздействует главным образом на разум, вызывая к активности мыслительный процесс личности.

Наиболее интересным в теории аргументации для лингвистических исследований представляется диалогическое направление, т.к. оно акцентирует внимание на том, что реальная аргументация преимущественно осуществляется в форме диалога. Диалог предполагает взаимодействие умов, столкновение различных мнений и позиций, в ходе которого приходится ставить вопросы, анализировать ответы на них и тем самым обосновывать свои заключения; диалог расширяет функциональный спектр убеждающей речи от функции воздействия до взаимодействия [4, с.100; 6, с.32].

Специфика связности реплик внутри диалога (дискурса) наиболее полно раскрывается при учете интеракционального плана высказывания. Именно учет связей реплик на интеракциональном уровне позволяет рассматривать дискурс как взаимодействие коммуникативно – равноправных реплик.

В данной статье в качестве ДЕ рассматривается единица диалогического текста, состоящая из двух реплик, в которых в том или ином виде реализуются отношения стимула и реакции. При этом, разумеется, реплики ДЕ не взаимозаменяемы, вторая реплика порождается первой, зависит от нее и без нее не существует [6, с.54; 8, с.7].

Согласно положенному в основу классификации функционально-коммуникативному критерию для целей данной работы были выделены следующие типы диалогических единств:

1) кооперативные ДЕ – это диалоги, где в основе речевого взаимодействия лежит совместное действие, а успешность общения определяется степенью реализованности общей коммуникативной задачи и имеет одинаковую значимость для обеих сторон;

2) координирующие ДЕ – это диалоги, цель которых заключается в том, чтобы изменить мнение партнера по коммуникации, скоординировать различные, как представляется одному из коммуникантов, точки зрения;

3) эристические ДЕ – это диалоги, где в основе речевого взаимодействия лежит противодействие собеседников, а успешность общения имеет значимость для

одной из сторон и может рассматриваться как победа одного и поражение другого коммуниканта.

В комплексе интонационных средств ведущая роль принадлежит мелодии. Изменения в частоте основного тона (ЧОТ) являются не только главным интонационным средством образования синтагм, фраз и ДЕ в целом, но и одновременно выступают носителями семантической информации.

С целью определения частотных особенностей исследуемых ДЕ, проводился комплексный электроакустический анализ в ЛЭФ ОНУ им. И.И.Мечникова. Для обработки речевых сигналов по определению частотных характеристик использовалась программа WINCECIL V 2.2., разработанная в Великобритании [2, с. 24]. Материалом исследования послужили аргументативные ДЕ, отобранные из произведений английских писателей конца XIX – XX веков. Методом сплошной выборки из 6 романов было отобрано 180 двучленных ДЕ, реализующих функцию убеждения, представленных следующими компонентами: реплика-стимул и реплика-реакция (суммарно содержащих 1245 фраз из них 433 убеждающие). Отобранный материал был начитан англичанами – носителями языка (АДЖ – англичанин диктор женщина, АДМ – англичанин диктор мужчина), общий объем звучания составил 60 минут.

Исследовав три типа аргументативных ДЕ, реализующих функцию убеждения, можно сказать, что в кооперативном ДЕ показатели пиковой ЧОТ первого ударного и ядерного слогов были наименьшими среди рассматриваемых ДЕ. Максимальные показатели данных параметров были отмечены в координирующем ДЕ. В эристическом ДЕ показатели пиковой ЧОТ первого ударного и ядерного слогов были также высокими, но уступали показателям координирующего ДЕ.

Следует отметить, что отличительными особенностями координирующего ДЕ являются самые высокие значения частотного интервала 1-го ударного слога, ядра и завершения, а также максимальные значения частотного диапазона фразы в целом по сравнению с кооперативным и эристическим ДЕ.

Рассмотрим пример кооперативного ДЕ:

Реплика-стимул: *There was no-one inside it. Somebody must have started it up using a remote control unit.*

Реплика-реакция: *I knew it. Someone is playing games with us. Well, Dick, no-one plays games with BEATCON* [MD, 36].

В кооперативном ДЕ, как в материале начитанном дикторами-мужчинами, так и дикторами-женщинами, было зафиксировано преобладающее количество среднего и высокого нисходящих финальных контуров, а также восходяще-нисходящего тона в убеждающих фразах стимулирующей реплики; в реагирующей реплике преобладают высокий, средний и нисходящий тоны (см. рис. 1).

Рассмотрим пример координирующего ДЕ:

Реплика-стимул: *I bet. Poor old you. Never mind. You'll det it, of course you will.*

Реплика-реакция: *I know, but what annoys me is that I know I can do all these things really well, but in the actual test.* [WD, 134].

Основными признаками координирующего ДЕ по особенностям тонального завершения являлись такие: преобладающее количество высокого нисходящего и восходяще-нисходящих тонов в убеждающих фразах стимулирующих и реагирующих реплик, причем в реплике-реакции зафиксировано максимальное количество случаев упомянутых финальных тонов, которое, в свою очередь, уступало значениям координирующего ДЕ (см. рис. 2).

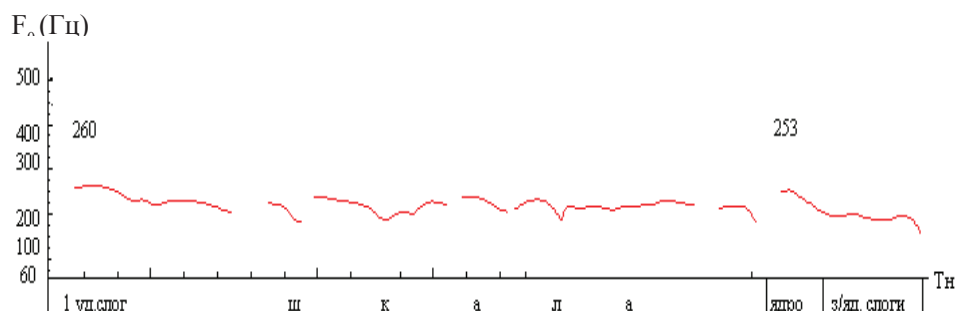


Рис. 1. Интонаграмма убеждающей фразы реплики-стимула «**Somebody must have started it up using a remote control unit**» кооперативного ДЕ (АДЖ).

Рассмотрим пример эристического ДЕ:

Реплика-стимул: *And you should remember that in spite of your many admirable qualities, it is not certain that you will receive any other offer of marriage, as you have very little money of your own.*

Реплика-реакция: *Sir, thank you again for the honour you have done me, but to accept your proposal is absolutely impossible* [AP, 38].

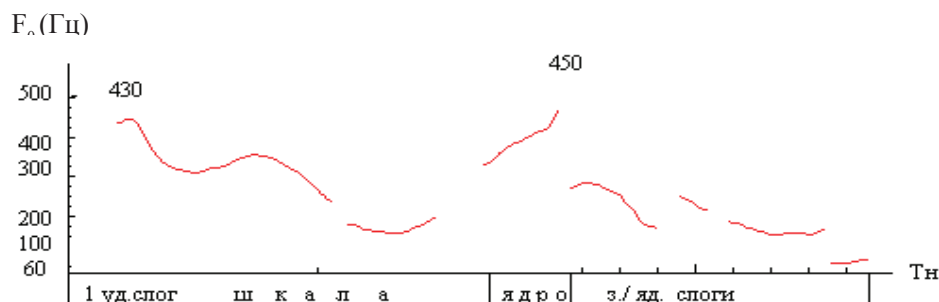


Рис. 2. Интонаграмма убеждающей фразы реплики-реакции «**What annoys me is that I know I can do all these things**» координирующего ДЕ (АДЖ).

Основными признаками эристического ДЕ по особенностям тонального завершения являлись такие: преобладающее количество высокого нисходящего и восходяще-нисходящих тонов в убеждающих фразах стимулирующих и реагирующих реплик, причем в реплике-реакции зафиксировано большее количество случаев упомянутых финальных тонов, которое, в свою очередь, уступало значениям координирующего ДЕ (см. рис. 3).

Подводя итоги, следует отметить, что компьютерный анализ дает возможность выделить частотные дифференторы коммуникативных единиц /синтагм, фраз/, составляющих различные типы аргументативных ДЕ, детально исследовать их роль в организации и дифференциации изучаемых диалогических единств.

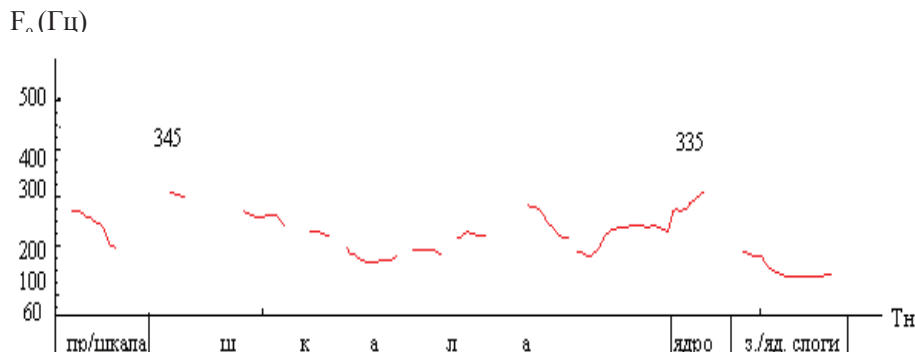


Рис. 3. Интонограмма убеждающей фразы реплики-реакции «*But to accept your proposal is absolutely impossible*» эристического ДЕ (АДЖ).

Рассматривая кооперативное ДЕ в целом, можно наблюдать снижение аргументативной весомости реплики-реакции по отношению к реплике-стимулу. Это происходит за счет уменьшения частотных параметров, которые в своем взаимодействии производят эффект повтора, т.е. при сопоставлении просодических показателей стимула и реакции наблюдается сходство исследуемых параметров.

Анализируя координирующее ДЕ в целом, можно зафиксировать возрастание аргументативной значимости реплики-реакции по сравнению с репликой-стимулом. Возрастание аргументативной весомости реплики-реакции происходит за счет увеличения пиковой ЧОТ и частотного интервала структурных элементов фраз, частотного диапазона фразы.

Рассматривая эристическое ДЕ в целом, необходимо заметить, что аргументативная весомость реплики-реакции возрастает по сравнению с аргументативной весомостью реплики-стимула. Это происходит за счет больших показателей пиковой ЧОТ, частотного диапазона и пиковой интенсивности структурных элементов фраз. Аргумент, приведенный в реплике-реакции, выражает несогласие с информацией, представленной в реплике-стимуле, и звучит убедительнее. Просодия при этом является важным средством реализации функции убеждения, участвуя в формировании аргументативной значимости за счет определенных изменений просодических компонентов в реплике-реакции.

В результате проведенного экспериментально-фонетического исследования, сопоставляя показания просодических характеристик убеждающих фраз исследуемых типов ДЕ, необходимо отметить, что убеждающая фраза в кооперативном ДЕ обладает наименьшими частотными характеристиками. Это позволяет говорить о меньшей аргументативной весомости реплик в целом в кооперативном типе диалога по сравнению с аргументативной весомостью аналогичных фраз в координирующем и эристическом ДЕ.

Явным пиком частотных характеристик среди исследуемых диалогов является убеждающая фраза в координирующем ДЕ. Большая выделенность убеждающей фразы в координирующем ДЕ обеспечивается за счет преобладания частотных. Результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что изменения именно данных просодических параметров способствуют росту аргументативной значимости реплик координирующего ДЕ. Подобная картина просодичес-

кой выделенности убеждающей фразы свидетельствует о большей убеждающей силе. Аргументы приведенных доказательств направлены на убеждение партнера по коммуникации в истинности излагаемой точки зрения и на разубеждение его позиции в рассматриваемом вопросе. Характер информации, приводимой в убеждающей фразе приближается к знанию, что способствует росту аргументативной весомости приводимого довода.

Сопоставляя показатели частотных особенностей убеждающих фраз кооперативного, координирующего и эристического ДЕ, отметим, что частотные характеристики убеждающей фразы в эристическом ДЕ несколько ниже, чем в координирующем ДЕ. Следует также отметить, что убеждающая фраза в эристическом ДЕ обладает большей просодической выделенностью по частотным показателям в сравнении с убеждающей фразой в кооперативном ДЕ. Анализируя показатели просодических значений убеждающей фразы в эристическом ДЕ, делаем вывод о том, что просодические средства активно участвуют в процессе реализации убеждения в этом типе диалога, что обеспечивает высокую аргументативную весомость реплик данного типа ДЕ.

Экспериментальные данные позволяют описать интонационные портреты исследуемых аргументативных диалогических единств в английской диалогической речи.

Кооперативное ДЕ:

Реплика-стимул:

- 1) суженный диапазон ЧОТ;
- 2) средний нисходящий тон, отсутствие сложных тонов;
- 3) слабая выраженность вариативности мелодии.

Реплика-реакция:

- 1) самый узкий диапазон ЧОТ;
- 2) преобладание низкого и среднего нисходящих тонов;
- 3) отсутствие вариативности мелодии.

Координирующее ДЕ:

Реплика-стимул:

- 1) расширенный диапазон ЧОТ;
- 2) высокий нисходящий и восходяще-нисходящий тоны;
- 3) яркая вариативность мелодии.

Реплика-реакция:

- 1) наиболее расширенный диапазон ЧОТ;
- 2) максимальное количество случаев восходяще-нисходящего и высокого нисходящего тонов;
- 3) наиболее ярковыраженная вариативность мелодии, как за счет ударных, так и безударных слогов.

Эристическое ДЕ:

Реплика-стимул:

- 1) вариативный диапазон ЧОТ изменяющийся от среднего к расширенному;
- 2) высокий нисходящий и восходяще-нисходящий тоны;
- 3) яркая вариативность мелодии.

Реплика-реакция:

- 1) средний диапазон ЧОТ;
- 2) высокий нисходящий и восходяще-нисходящий тоны;
- 3) весьма яркая вариативность мелодии.

Общая картина просодического оформления реплик аргументативных диалогических единств с учетом частотных параметров позволяет сделать вывод о том, что в кооперативном ДЕ убеждающие фразы обладают наименьшей просодической выделенностью. Убеждающие фразы в координирующем ДЕ обладают максимальной просодической выделенностью.

Исследование частотных характеристик англоязычных аргументативных ДЕ, а также особенности реализации функции убеждения в кооперативном, координирующем и эристическом ДЕ подтвердило, что убеждающие фразы обладают различной степенью аргументативной значимости. Последняя зависит от аргументативной нагруженности содержащейся в ней информации, что реализуется на уровне просодического оформления (частотных характеристик) реплик. В зависимости от степени аргументативной значимости убеждающая фраза выполняет различную роль в процессе интеграции реплик в рамках исследуемого отрезка диалогической речи. Обработка данных, полученных в результате проведенного экспериментально-фонетического исследования, подтверждает, что аргументативность оказывается интегрированной в структуру рассматриваемых типов диалогических единств.

Список использованной литературы

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. – Киев, 1998. – 443 с.
2. Бровченко Т. А., Волошин В. Г. Методические указания по математической обработке и анализу результатов фонетического эксперимента. – Одесса: ОГУ, 1986. – 49 с.
3. Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття (на матеріалі англійської мови): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 1996. – 167 с.
4. Ковтун К. В. Проблемы диалогической и монологической речи в трудах филологов XX века // Функциональная лингвистика. – Ялта: ТНУ им В. И. Вернадского, 2002. – С. 100 – 102.
5. Рузавин Г.И. Логика и аргументация. – М.: «Культура и спорт», 1997. – 349 с.
6. Сосновцева Т.И. Роль просодии в реализации семантической категории убеждения в аргументативных ДЕ: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1992. – 223 с.
7. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб.: «Питер», 1999. – 270 с.
8. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М.: Наука, 1988. – 337 с.
9. *Fundamentals of Argumentation Theory. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Development* / ed. by F. H. van Eemeren, R. Grootendorst & F. Snoek Henkemans. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1996. – 424 p.

Материал исследования

1. AP – Austen J. *Pride and Prejudice*. – London: Penguin Books, 1994. – 300 p.
2. MD – Moses A. *Dolphin Music*. – Cambridge: Cambridge University Press., 1999. – 96 p.
3. WA – Wilde O. *An Ideal Husband* // *Plays*. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 352 p.
4. WD – Walker C. *Deadly Harvest*. – Cambridge: Cambridge University Press., 1999. – 92 p.
5. WL – Wilde O. *Lady Windermere's Fan* // *Plays*. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 352 p.
6. WW – Wilde O. *A Woman of No Importance* // *Plays*. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 352 p.

Н.Р. Григорян

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної фонетики

Н.Е.Дьоміна

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
кафедра теоретичної та прикладної фонетики

**ЧАСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АРГУМЕНТАТИВНИХ
ДІАЛОГІЧНИХ ЄДНОСТЕЙ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ ФУНКЦІЮ
ПЕРЕКОНУВАННЯ****Резюме**

У статті доведено, що характер спілкування (кооперативне, координуюче та еристичне) суттєво впливає на частоту основного тону, тобто на мелодичне оформлення стимулюючих та реагуючих реплік, які створюють єдине ціле – аргументативну діалогічну єдність.

Ключові слова: аргументація, діалогічна єдність, мелодія, переконання, репліка-реакція, репліка-стимул, частота основного тону.

N.R. Hryhoryan

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Head of the Department of Theoretical and Applied Phonetics

N.Y. Dyomina

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Theoretical and Applied Phonetics

**FREQUENCY CHARACTERISTICS OF THE ARGUMENTATIVE
DIALOGUE UNITS THAT IMPLEMENT THE PERSUASION
FUNCTIONS****Summary**

The article confirms that the type of communication (cooperative, coordinative and eristic) influences considerably the main tone frequency (that is the melodic structure) of the stimulating and reactive utterances which organize an indivisible unit – an argumentative dialogical unit (DU).

Key words: argumentation, dialogical unit, melody, persuasion, reactive utterance, stimulating utterance, main tone frequency.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2013.

УДК 811.161.2-112

О.М. Демська, д-р філол. наук, доц.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
кафедра української мови

СЛОВО В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО

В статті описано концепцію слова, запропоновану Г. Кониським. Зокрема розглянуто такі аспекти: розрізнення слова і терміна, структура слова, його лексико-семантичні відношення.

Ключові слова: слово, знак, поняття, значення, полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, гіпонімія, диз'юнкція, кон'юнкція.

На тлі XVII і XIX століть XVIII століття в українській мовознавчій традиції прийнято вважати, мовлячи образно, добою мовчання та переходу від староукраїнської мовної традиції до нової української мови. Така позиція сформувалася внаслідок граматико-лексикографічної зорієнтованості вчених, які схильні розглядати історію української науки про мову головно у рамках граматик і словників: «XVIII століття є перехідною ланкою між староукраїнською лінгвістикою та мовознавством нової доби і виразно відрізняється від них. Його вважають періодом певного занепаду лексикографічної та граматичної діяльності» [4, с. 3]. Однак, попри інтралінгвістичний граматико-лексикографічний спокій, цей історичний період дав нам екстралінгвістичну бурю, пов'язану із Просвітництвом, ідеями гуманізму, звільненням людського розуму, а стосовно мови – її переміщення у поле зацікавлень філософії. У «XVII ст. почалися пошуки універсальних властивостей мови. – Зазначає М. Кочерган. – Виникає ідея створення «всесвітньої мови» <...> У царині європейської філософії мови простежуються три концепції: емпірична Ф. Бекона, раціоналістська Р. Декарта, науково-філософська Г.-В. Лейбніца» [8, с. 15], які доходять до України ближче до XVIII ст., а одним із яскравих послідовників яких, зокрема Р. Декарта, є Георгій Кониський, спудей (1728-1743), професор (з 1745) і ректор (1751-1755) Києво-Могилянської академії, що у своєму курсі лекцій під назвою «Загальна філософія», повна назва якого «Загальна філософія, поділена на чотири відділи, включає логіку, метафізику, фізику, етику; викладена в Київській академії, очолюваній найяснішим Паном Митрополитом Тимофієм Щербацьким, найщедрішим куратором цієї Академії в 1749 році, найпревелебнішим отцем Георгієм Кониським»¹, присвячує цілий розділ проблемі слова та його системних зв'язків².

¹ Як зазначає М. Кашуба, «відомі два повних записи курсу. Один, доповнений віршами і малюнками, очевидно автограф автора, зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки (ДПБ) ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, фонд Санкт-Петербурзької духовної академії, №202; другий повний запис – студентський курс – у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР, шифр ДА/п. 51» [6, с. 10]. Сучасне видання в серії «Пам'ятки філософської культури українського народу» Георгій Кониський «Філософські твори» (т. 1) здійснено за записом з рукописного фонду НБУ ім. В. І. Вернадського (колишня ЦНБ АН УРСР), звіреним із санкт-петербурзьким оригіналом.

² Крім лексичного рівня, у праці багато місця присвячено також синтаксису.

Якщо філософи, історики, літературознавці, медіавісти давно актуалізували доробок ученого-філософа, то лінгвоукраїністи все ще залишають його поза своєю увагою, як і інші пам'ятки XVIII ст., «збережені переважно в рукописному вигляді, і досліджені неповно, здебільшого, у контексті розв'язання інших мовознавчих проблем» [4, с. 3], таким чином зосереджуючись переважно на граматиці і словниках попереднього і наступних століть, оскільки: «починаючи з середини XVII і аж до кінця XVIII ст. на Україні не з'явилося більш-менш помітних граматичних і лексикографічних праць» [1, с. 16]. **Метою** нашої статті є спроба, слідом за авторами «Українського термінознавства» Т. Панько, І. Кочан та Г. Мацюк [10], актуалізувати філософські праці Г. Кониського в українському мовознавчому дискурсі, однак залишивши для наступних досліджень детальніший їх аналіз у синхронно-діахронній описовій, компаративній, структуралістській тощо парадигмах. Оскільки поставленою метою є передусім актуалізація тексту філософа, репрезентація його лінгвістичних поглядів, то в статті вдамося до ширшого детального цитування, покликаного якомога яскравіше продемонструвати глибину й сучасність думок ученого.

Курс «Загальна філософія» написаний латиною, що відповідає тогочасній університетській європейській традиції, яка триває практично до 40-х років XIX ст. і згідно з якою викладання курсів філософії, поетики, риторики, богослов'я велося латинською мовою. Саме латиномовне, крім інших, оформлення могло стати причиною того, що лінгвістичні ідеї Г. Кониського zostалися поза увагою лінгвоукраїністів. Хоч напевно це не основна причина, оскільки маємо приблизно того ж періоду латиномовну «Граматику слов'янську»¹ І. Ужєвича, яка, проте, безпосередньо торкалася проблем української мови на відміну від філософської праці Г. Кониського, зосередженої на мові як такій, безвідносно до її національного втілення, що суперечило засадам українських науковців досліджувати мову не абстрактно, не теоретично на рівні певної моделі, а через конкретні її вияви, на фактичному матеріалі, йдучи від окремого до загального: «для успішного використання досліджень із загального мовознавства – зауважує у XXI ст. Г. Зимовець – потрібно, щоб ці дослідження спиралися на адекватну фактологічну базу, забезпечити яку покликаним студії, присвячені конкретним проблемам функціонування, структури й розвитку індивідуальних мов та тих чи інших угруповань. Водночас ці конкретномовні розвідки мають приділяти належну увагу питанням, пов'язаним із загальнотеоретичними та методологічними аспектами дослідницької діяльності» [5, с. 42]. Теж імовірно, що граматики-лексикографічна орієнтованість науки того часу вивела за рамки студій праці лінгвофілософського характеру. Крім того, не слід легковажити і суспільно-політичними чинниками цього періоду, аналогічно як і процесами мовної перебудови всього українського суспільства, пов'язаної з переходом від староукраїнської до нової української мови.

У лінгвоукраїністиці маємо чи не поодинокий приклад звернення до «Загальної філософії» чи, точніше, до її частини під назвою «Мала логіка», де сформульовано вихідні положення стосовно слова, названого *терміном*: «щоб правильно побудувати логіку, треба перед першою операцією розуму викласти три: по-перше, пояснити природу термінів²...» [7, с. 64]. Йдеться про підручник «Українське термінознавство» [10], у якому обґрунтування теоретичних засад української термі-

¹ Фактично перша граматика української літературної мови XIV – XVII ст., створена 1643 р. І. Ужєвичем латинською мовою, зберігається у Відділі рукописів Національної бібліотеки в Парижі під №3878; а автор граматики того ж автора, датований 1645 р., у міській бібліотеці міста Арраса на півночі Франції [3, с. VII].

² Виділення курсивом у цитатах з Г. Кониського наше – О.Д.

нології автори розпочинають саме з розділу «Теорія терміна у філософській концепції Г. Кониського» [10, с. 9-10], зосереджуючись винятково на терміні, хоч саме перший трактат, глава перша, розділи один – чотири присвячено радше з'ясуванню сутності слова, а не власне-терміна.

Розмежування Г. Кониським слова і терміна впливає з логічного ланцюга, вибудованого філософом, починаючи із з'ясування того, що позначає *означати*: «означати є не що інше, як бути знаком якоїсь речі» [7, с. 66], розрізняючи *знаки формальні* та *інструментальні*, перші з яких «містяться в самій думці, і хоч вони самі думкою не помічаються, однак річ представляють так, щоб здавалося, ніби сама річ є в думці. І тому й називаються *формальними*, бо є ніби якимись формами речей; і такими є наші *поняття...*» [7, с. 66], а другі – «які, розсіяні думкою і відчуттям, спершу вводять самих себе в поняття відчуттів, тоді приводять нас до поняття другої речі. Такими є *слова, письмо, жести* та ін.» [7, с. 66]. Наступним логічним кроком у Г. Кониського є поділ *інструментального* знака на «ті, які позначають річ з природи, як дим – вогонь, зітхання і стогін – біль, сміх – веселість <...> ті, які позначають [річ] з постанови чи присуду людей. І такими є всі *словесні терміни*» [7, с. 66]. В такий спосіб, як нам видається, вчений власне й диференціює *слово* та *словесний термін*, чи з огляду форми *терміни першого порядку* і *терміни другого порядку*, розуміючи термін першого порядку як такий «який відповідає речі відносно себе, як *людина, Бог, небо* тощо», і, відповідно, термін другого порядку – «той, який означає не так річ, як *поняття* або *назву речі*, або означає річ, яка залежить від пізнання, як рід, вид, метафора та і т.; такими є всі *назви назв*», або узагальнено: «термінами першого порядку є надані *назви речей*, а термінами другого порядку є *назви*, надані речам, пізнаним першим проникненням, або *назви назв*» [7, с. 67], тобто під назвою речі Г. Кониський розуміє те, що ми сьогодні вкладаємо у розуміння слова, а під назвою *назви* відповідно – терміна.

Екстраполюємо на сучасні підходи трактування слова і терміна, де слово прийнято дефініювати як значеннєву одиницю мови, співвідносну з реалією (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) позамовної дійсності, й основною функцією якої є позначення, називання, вказування; а термін – як «особливий тип слова, яке зіставляється з поняттям у системі відношення з іншими подібними одиницями мови» [10, с. 146], що корелює з трактуванням слова Г. Кониським як «позначення речі з природи» і терміна – як «означення поняття або назви речі». Крім іншого, філософ давньої доби вловлює взаємозв'язок, детермінованість між словом і терміном, яку Г. Винокур у першій половині ХХ ст. формулюватиме таким чином: «у ролі терміна може виступати будь-яке слово, яким би тривіальним воно не було, і терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції» [2, с. 5]; і розвиваючи положення Г. Винокура, М. Лейчик обстоює думку про недоцільність, «безпідставність традиційного протиставлення 'термін – слово', оскільки між цими одиницями існують не відношення контрастності, а відношення логічної похідності» [9, с. 91].

Не менш важливою підставою розмежовувати слово і термін за умови їхнього вербального нерозрізнення Г. Кониським є вказівка на конвенційний характер терміна другого порядку, чи словесного терміна, який «позначає [річ] з постанови чи присуду людей. І такими є всі *словесні терміни* <...> А говориться, що позначають з постанови, бо якщо б ніякі люди не хотіли, то те слово не означало б нічого, крім себе самого» [7, с. 66], аналогічно у мовознавстві ХХ ст.: «термін конвенційний, навіть двічі; по-перше, існуючому поняттю можна дати назву за задумом мовця...» [10, с. 147]. Таким чином, висловлене дає підстави нам поставити знак рівняння між поняттями '*термін першого порядку*' і '*слово*'.

Г. Кониський не обмежує себе лише визначенням слова й терміна, а вводить поняття структури слова і пропонує власне розуміння цієї структури в такий спосіб: «термін¹, розглянутий абсолютно, поділяється потрійно: по-перше, щодо *матерії*, якою є не що інше, як те, в чому, наче в якомусь місці, розміщене позначення терміна, як у слові або буквах; по-друге, щодо *форми*, якою є само позначення терміна або річ, позначена терміном; по-третє, щодо *способу позначення*, який додається до позначеної речі» [7, с. 65] і продовжуючи: «Як є три матерії, в яких можуть міститися терміни, – *думка, слово і букви*, так відносно матерії термін є потрійним. *Ментальний (mentalis)* – який є само *поняття думки*; *словесний*, яким є певне *слово, що називає це поняття*, і *писаний*, який є *знаком* цього самого поняття, вираженим буквами» [7, с. 65-66]. Тут важко не відзначити діахронний зв'язок із класичною вже моделлю репрезентації сутності лінгвального знака – трикутником Огдена-Річардса, вершини кутів якого пов'язують відповідно зі *знаком – поняттям – предметом*; аналогічно як і з поглядами Ф. де Соссюра, який, обґрунтовуючи трilaterальну природу мовного знака, пропонує «залишити слово *знак* для назви цілого, а терміни *поняття та акустичний образ* замінити відповідно на *позначене (сигніфікат)* і *позначення (сингніфікант)*» [Соссюр, с. 88-89]; чи як у Г. Кониського: «зауваж: всяка назва або означає *суб'єкт* разом з *формою* або *саму форму*. *Суб'єктом* тут називається *те, що іменується*, а *формою* – *те, чим іменується*» [7, с. 70].

Запропонувавши поняття терміна першого порядку, чи слова, з'ясувавши його структуру, Г. Кониський переходить до аналізу, висловлюючися мовою сучасної науки, системних відношень між одиницями лексико-семантичного рівня, розглядаючи лексичні категорії загальної і власної назви, полісемії, омонімії, синонімії, антонімії; експлікує наявність гіперо-гіпонімічних зв'язків та вводить поняття диз'юнкції і кон'юнкції. Щодо власної, трактованої як одиничної, що лише за змістом корелює із сучасною мовознавчою термінологією, і загальної назви маємо таке пояснення: «*Одиничним* є той, який позначає річ, єдину числом, і це або власним іменем, як «*Платон*» <...> Загальний є або родовий, або універсальний, який означає багато; і він подвійний. Колективний, який означає багато так, щоб про окремих не можна було сказати в прямому відмінку, як «*військо*», «*республіка*» <...> *Дистрибутивний* (розділовий), який означає багатьох так, щоб про окремих можна було сказати в прямому розумінні, як «*людина*», «*собака*»» [7, с. 68], тобто йдеться про *збірність і одиничність* у сучасних термінах, де збірність корелює з вираженням сукупності однакових або подібних предметів, сприйманих як ціле, і можливе лише за умови існування одиничності, корельованої з одиничною (не обов'язково індивідуальною) реалією позамовної дійсності.

Далі, звертаючися до категорій полісемії, омонімії, синонімії, філософ схильний визначати ці лексичні універсалиї в такий спосіб: «*Однозначний* – який одним словом позначає багато речей одним і тим самим змістом, як «*людина*» (щодо природної сутності). *Рівнозначний* – який одним словом позначає багато, але з різним змістом, як «*собака*» означає тварину і небесне сузір'я. *Аналогічним* є той, який знову ж одним словом позначає численні речі з різним змістом, але так, щоб була якась чи подібність, чи близькість» [7, с. 68]; щодо антонімії тут маємо не лише її визначення, але й класифікацію антонімів, до певної міри суголосну із сучасною, яка пропонує розрізняти контрарні, комплементарні, контрадикторні та векторні антоніми: «*Протилежні* [слова] ті, які взаємно виключають себе із одного й того самого суб'єкта, як «*білий*» і «*чорний*». *Привативні* ті, один з яких називає

¹ Хоч ми схильні вважати, що йдеться про слово, все ж дотримуватимемося оригінальної термінології в цитованому матеріалі.

форму, інший – позбавлення форми у відповідному суб'єкті, як «видючий» і «сліпий». Протиріччі ті, один з яких заперечує, другий стверджує, як «людина» і «нелюдина». Релятивні – один з яких відносить до якогось стану другого, як «батько» і «син» » [7, с. 71]. Пропоноване Г. Кониським трактування за своєю суттю практично повністю відповідає сучасній моделі опису формально-змістових відношень між одиницями лексико-семантичного рівня.

Описуючи полісемічність, омонімічність, синонімічність, антонімічність, Г. Кониський не залишає поза увагою інший тип парадигматичних відношень, а саме родо-видовий, ґрунтований на лексико-семантичній субординації, хоч тут форма його викладу дещо різниться від звичних для нас сучасних формулювань. Так, згідно з Г. Кониським, «[слова] поворотні ті, які взаємно вводяться, як «смішне» і «розумне». Неповоротні ті, більш загальне з яких виводиться з менш загального, і навпаки, як «є людиною, отже, є і створінням», а не впливає: «Є створінням, отже, є і людиною». Той, який виводиться, називається консеквентом, або вищим, а той, з якого виводиться, – антецедентом, або нижчим» [7, с. 71]. У сучасному мовознавстві такий тип відношень прийнято називати гіпонімією, чи одним з основних парадигматичних відношень у семантичному полі, елементи якого власне й організовані ієрархічно: слова зі змістом видового поняття виступають гіпонімами стосовно до слів зі змістом родового поняття, гіперонімів. За умов такого аналізу кореляцій між одиницями лексико-семантичного поля, може йтися про відношення несумісності, виключення, диз'юнкції або навпаки – сумісності, включення, кон'юнкції, що також розглядає Г. Кониський, хоч і вербалізує ці поняття за допомогою інших термінів – стосовний і нестосовний, – оскільки за часів автора терміни диз'юнкції (ексклюзії, виключення) і кон'юнкції (інклюдії, включення) просто не існували; у лінгвістиці вони з'являються значно пізніше. Так, обговорюючи стан, за якого одна одиниця передбачає іншу, або навпаки – унеможлиблює її появу, вчений постулює: «Коли два терміни зіставляються, то вони або стосовні, або нестосовні <...> Нестосовні – ті, жоден з яких не тягне за собою іншого, а один другого виключає, як ті порівняльні між собою – «логік» і «музикант». Бо не має значення вираз: «Є логіком, отже, і музикантом». Стосовними є ті, які або себе вводять, або виключають. Ті, які себе вводять, називаються дружніми і стосовні супроводженням, як людина і створіння. Бо можна сказати: «Є людиною, отже, є і створінням». А ті, які себе виключають, називаються недружніми і стосовні протилежністю, як людина і лев. Бо можна сказати: «Є людиною, отже, не є левом» » [7, с. 71]; що знову ж таки демонструє відповідність сучасним лінгвістичним поглядам.

Отже, XVIII ст. для української мовознавчої думки, напевно, дещо не коректно однозначно вважати періодом занепаду, радше може йтися про розширення граматики-лексикографічних рамок у студіях над мовою, зародженням вітчизняної лінгвофілософії. Крім того, працюючи з текстом «Малої логіки», зокрема з розділом, присвяченим проблемам слова, часто забувають, що йдеться про працю XVIII ст., оскільки викладені у ній положення звучать надзвичайно суголосо думками XX ст., що ставить перед лінгвоукраїністами завдання доречності комплексного вивчення доробку Г. Кониського на предмет з'ясування теоретичного підґрунтя викладених лінгвістичних поглядів, виявлення зв'язків з іншими аналогічними працями того часу. Внаслідок цього може відбутися розширення звичних підходів до вивчення історії українського мовознавства, зміна його інтелектуальних та хронологічних меж, звернення сучасних студій до власних теоретичних джерел давнішої доби тощо. Однак найближчою перспективою є актуалізація «Загальної філософії» Г. Кониського.

Список використаної літератури:

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови [Текст] / С. П. Бевзенко // Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] / Г. О. Винокур // Сборник статей по языкознанию. – Т.5. – М. МИИФЛИ, 1939. – С.3-54.
3. Граматика слов'янська І. Ужєвича [Текст] / І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К.: Наукова думка, 1970. – 115 с.
4. Дем'янюк М. П. Українське мовознавство XVIII ст. [Текст] : Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. П. Дем'янюк ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2006. – 22 с
5. Зимовець Г. В. Розвиток досліджень із загального мовознавства [Текст] / Г. В. Зимовець // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 1930 – 2005 Матеріали до історії / Відп. ред. В. Г. Склярєнко. – К.: Довіра, 2005. – С42-71.
6. Кашуба М. В. Георгій Кониський і його «Філософський курс» [Текст] / М. В. Кашуба // Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 5-42.
7. Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. [Текст] / Г. Кониський. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 496 с.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство [Текст] / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 1999. – 288 с.
9. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина [Текст] / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С.87-97.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство [Текст] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мащок // Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

О.М.Демская

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка

**СЛОВО В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ
ГЕОРГИЯ КОНИСКОГО****Резюме**

В статье описана концепция слова, предложенная Г. Кониским. В частности рассмотрены следующие аспекты: дифференциация слова и термина, структура слова, его лексико-семантические отношения.

Ключевые слова: слово, знак, понятие, значение, полисемия, омонимия, синонимия, антонимия, гипонимия, дизъюнкция, конъюнкция.

О.М.Demskaya

National University of "Kyiv-Mohyla Academy",
Department of the Ukrainian language

WORD IN HEORHII KONYSKY'S SYSTEM OF PHILOSOPHIC BELIEFS**Summary**

The article considers the concept of the word offered by H. Konisky. In particular the aspects: correlation between the word and the term, the structure of the word, lexico-semantic relation between the units of the lexical level of the language.

Key words: word, sign, concept, meaning, polysemy, homonymy, synonymy, antonymy, hyponymy, disjunction, conjunction.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013.

УДК 811.162.1'373.22

Н.И. Зубов, д-р филол. наук, проф.,
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра теории и практики перевода

ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ЛЕКСИКОЙ РУССКИХ И УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДОВ СТАНИСЛАВА ЛЕМА В СОПОСТАВЛЕНИИ С ПОЛЬСКИМ ОРИГИНАЛОМ

Статья посвящена проблеме перевода на украинский и русский языки характерной лексики цикла «Кибериада» С.Лема, что позволяет сделать выводы об истории формирования лексики украинского литературного языка, своеобразии этой лексики и русско-польских межъязыковых векторов её формирования. Кроме того, наблюдения над ошибками и недостатками конкретных случаев перевода обращают внимание на вопросы мастерства перевода с близкородственных языков.

Ключевые слова: цикл «Кибериада» С.Лема, польский язык, украинский язык, русский язык, лексика, перевод.

Объектом внимания в данной статье избран научно-фантастический цикл путешествий знакового польского писателя-футуролога Станислава Лема, произведения которого многократно переводились в СССР. С учётом тематической направленности организованной кафедрой славистики Гданьского университета конференции («Славяне в путешествии») в основу рассмотрения положено «Путешествие первое, или Ловушка Гарганциана» из цикла «Кибериада» – (Wyprawa pierwsza, czyli pułapka Garganiana. Пер. – А. Громовой) [9]. К обоснованию такого выбора напомним слова самого Ст.Лема о том, что одни путешествия могут совершаться в пространстве, другие – во времени. Поэтому всегда можно вернуться назад, туда, где ещё никакого путешествия не было, и куда-нибудь отправиться. Итак, отправимся с исходной точки.

«Кибериада» – это цикл рассказов, объединённых темой особой вселенной, где персонажами выступают роботы. В избранном для анализа рассказе речь идёт о двух героях цикла – конструкторах по имени Трурль и Клапауциус, для которых, по словам Ст. Лема, создавать или гасить звёзды – всё равно что щёлкать орешки. Оба имеют диплом Перпетуальной Омnipотенции с отличием и по долгу службы должны оказывать помощь народам Вселенной. В этот раз они попадают на планету с двумя милитаризованными империями, готовящимися к войне на взаимное уничтожение. Каждый из героев отправляется к одному из самодержцев, где, соответственно, каждый из владык требует от них создать сверхмощное оружие для уничтожения соседа. По предварительной договорённости оба конструктора применяют так называемый *рецепт Гарганциана* и объединяют с помощью электрических вилок и розеток солдат-роботов каждой из армий отдельно в два космически мыслящих мозга. Суть ловушки Гарганциана в том, что Космос по определению лишён воинственности, а поэтому объединённая в одно космически мыслящее целое армия станет образованием сугубо мирным и воевать не станет. Так и произошло: армии побратались, а самодержцы остались посрамлёнными.

Учитывая чуть ли не прямую аллюзию Ст. Лема на непримиримое противостояние именно в то время двух военных блоков – стран НАТО и стран Варшавского

пакта, важно обратить внимание на даты. Польский оригинал «Семи путешествий Трурля и Клапауция» («Кибериада») выходит в печати в 1965 г. (Stanislaw Lem. *Cyberiada*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1965). Первый украинский перевод, осуществлённый Верой Авксентьевой, публикуется в Киеве в 1968 г. издательством «Дніпро» – издательством, вполне подконтрольным негласной советской цензуре и всё же беззаветно старающимся по возможности сохранить украинскую идею. Современный львовский журналист, украинский общественный деятель, историк, переводчик, исследователь польско-украинских отношений Андрей Павлишин (родился во Львове в 1964 г. в семье украинцев, выселенных из Польши в ходе операции «Висла») недавно охарактеризовал этот перевод как блестящий и такой, в котором можно найти истинные украинские слова, что редко случалось в переводах того времени. Причём переводчице удалось «протащить», как выражается журналист, харьковское правописание [3].

Второй украинский перевод выходит в свет в 1990 г в том же издательстве. Автор перевода Юрий Попсуенко, хорошо известный в украинских литературно-журналистских кругах, на тот момент возглавлял издательство «Молодь» – издательство в целом вполне комсомольского толка (и, безо всякого сомнения, жёстко контролируемое идеологическими службами и органами государственной безопасности), в которое он пришёл в 1967 г. почти сразу после окончания в 1964 г. КГУ им. Т.Г.Шевченко. Надо полагать, этот переводчик *volens nolens* оказался в тисках этого контроля. Видимо, и сам повторный перевод одного и того же произведения Ст.Лема на украинский язык имел именно идеологическую подоплёку.

Заметим в связи с этим, что шестидесятые годы до их середины знаменуют для Украины пик деятельности украинских шестидесятников – когорты национальной интеллигенции, проявившей себя во времена хрущёвской оттепели и разгромленной как явление к началу 70-х годов. В начале этих же годов в СССР и особенно в Украине вплоть до развала СССР начинается период жёсткой русификации по всем направлениям. Достаточно сказать, что идеологическая доктрина тогда вдалбливалась в общественное сознание догмой о том, что в стране образовалась новая историческая общность людей – советский народ, где стираются национальные, культурные и языковые различия, а одним из главных конституирующих факторов этой общности является русский язык.

Если сопоставить с точки зрения этой диспозиции лексические особенности обоих украинских переводов в свете польского оригинала и соответственно русского перевода, то можно сделать массу открытий в связи с тем, как неуклонно работала в области национального языкового строительства советская идеологическая машина. Эта неуклонность сродни той, с какой преследует неугодного королю мудреца Арродеса кибернетическая машина-палач в повести Ст. Лема «Маска». И пусть наши открытия в целом являются достаточно предсказуемыми, но от этого их поучительная сила несколько не умаляется.

Прежде всего обратим внимание на элиминацию в более позднем украинском переводе украинских слов, общих с польскими словами или отражающими некую общую с польским языком семантическую модель. Это обнаруживается уже в названии рассказа, где в соответствии польскому слову *wyprawa* (*Wyprawa pierwsza czyli Pulapka Gargancjana*) в старшем переводе В.Авксентьевой (1965 г.) также использовано слово *виправа* (*Виправа перша, або Гарганціянова пастка*), тогда как младший перевод Ю.Попсуенко (1990 г.) обнаруживает слово *подорож* (*Подорож перша, або Гарганціянова пастка*) [6]. Надо сразу оговорить, что и это последнее слово имеет точное польское соответствие *podróż*. На первый взгляд никакой

проблемы нет – просто разные переводчики использовали разные синонимы. Но посмотрим на лексикографические толкования польск. *wyprawa* vers. укр. *виправа*. В словаре польского языка В. Дорошевского слово *wyprawa* толкуется как «podróż, udanie się dokąd w celu naukowym, turystycznym, wojennym; potocznie z odcieniem żartobliwym: wycieczka, eskapada» [8]. Итак, в иронически-интеллектуальный языковой регистр Ст. Лема это слово вписывается совершенно органически. Что касается укр. *виправа*, то в официальном идеологически препарированном академическом русско-украинском словаре 1969 года издания это украинское соответствие с пометой *воен. уст.* приводится к русскому *поход*. В таком же идеологически препарированном одиннадцатитомном словаре украинского языка находим спрятанное внутри словарной статьи толкование: *Відправлення, вирядження когонебудь кудись*.

А вот украинские словари, созданные к концу XIX в., в 20-е и к самому началу 30-х годов дают более полную картину: в словаре М.Уманца и А.Спилки русск. *вылазка* – укр. *Виправа* [5]; в словаре А.Никовского русск. *экспедиция* – укр. *Виправа* [2]; в словаре В.И.Войткевича-Павловича, Г.Д.Вовкушивского и др. русск. *командировка* – укр. *виправа, вирядження, надіслання* [4]; в словаре М.Дорошенко, М.Станиславского, В.Страшкевича русск. *отправление, отправка* – укр. *виряджання, вирядження, виряд (-ду), виправа* [1]. Итак, в известный период украинского национального развития слово *виправа* в значении «командировка; экспедиция; вылазка» представлялось как вполне обычное украинское слово.

Надо сказать, что названные словари отражают интенсивный период формирования как украинской лексикографии, научной прежде всего, так и собственно научной лексики украинского языка. Ситуация разительно напоминает ситуацию в те же годы в Польше, когда ярко проявили себя движения сообществ инженеров, когда формировалась польская национальная научная терминология [7]. Тогда в Польше процесс был прерван нападением фашистской Германии в 1939 г. и Второй мировой войной, но после войны процесс в общем восстановился. В Украине же национально ориентированная лексикографическая деятельность была остановлена сталинскими репрессиями к самому началу тех же 30-х годов. Прежде всего это был судебный фарс по сфабрикованному делу «Союза освобождения Украины», когда был полностью разгромлен Институт украинского научного языка в Киеве.

В сущности, Украина до сих пор не выправилась от того уничтожающего удара. Достаточно напомнить: Институт украинского языка появился в Украине впервые только в 1991 г. с обретением независимости; Украина так и не имеет новейшего академического издания толкового словаря украинского языка (пока что вышло пока 3 тома из заявленного 20-томного); Украина всё ещё не имеет в законченном виде академического этимологического словаря украинского языка; Украина, наверное, единственная из цивилизованных больших стран мира не имеет мало-мальски приличного национального языкового корпуса в сети Интернет.

В целом же возвращаясь к слову *виправа*, заключим, что в этом примере как бы сфокусирована советская система функционального подавления украинской лексики. Сегодня это слово ушло на столь далёкую периферию, что его использование отдаёт (для тех, кто его ещё помнит и понимает) либо архаикой, либо западноукраинским регионализмом. То, что речь идёт не о единичном факте, но о системе, подтвердим рядом табличных сопоставлений (в разрядку приведены непосредственно сопоставляемые слова).

Итак, элементарное сопоставление двух левых колонок и двух правых колонок таблицы со всей очевидностью показывает, что по одному и тому же поводу в

Польський оригінал (1965 г.)	Український переклад В.Акентьєвої (1968 г.)	Український переклад Ю.Поліщука (1990 г.)	Руський переклад А.Громовай (1967)
A jeśli będą nastawali gwałtownie?	А як гвалтом вимагатимуть?	А якщо вони особливо наполягатимуть?	А если они будут очень нажимать?
planetę, nie za duża i nie za mała, w sam raz	планету, не за велику й не за малу, а саме доречну	планету, не велику й не малу, а якраз підходящу	планету, не слишком більшу й не слишком маленькую – в самий раз
Każdy z nas będzie gotów ją zastosować	Кожен з нас має бути готовий застосувати його	Кожен з нас має бути готовий вдатися до нього	Оба мы будем готовы применить этот рецепт
uprąstwowienie zdrady stanu	удержавлення державної зради	надання офіційного статусу державній зраді	огосударствление измены государству
Ho jnie szafował środkami	Гойно трагив він гроші	Щедро витрачав він гроші	Щедро швырял деньги
babka robiąca potoczochę na drutach <...> druty okazały się kajdankami	бабуся, що плела на дротах панчохи <...> дроти виявилися кайданами	бабуся, що плела на спицях панчохи <...> виявилось, що спиці – то наручники	бабушка вязала чулок на спицах <...> спицы оказались кандалами
u ma ić	уквітчати	прибрати квітами	украсить цветами
łaskawie rozdawał je rękami ręki monarszej	і він ласкаво по з до ро в ля в їх порухом монаршої руки	і він помахом монаршої руки ласкаво віта в їх	и при вет ст во в ал их мановением монаршей руки
Za próbę kontaktu z tatą sprzedawczykiem należała mu się gilotyna sja trzeciej klasy	За спробу контакту з батьком-запроданцем йому належалась гільотина с я третього ступеня	За спробу контакту з батьком-запроданцем йому належало бути гільотині з о в а н и м третього ступенем	За попытку контакта с напой-продавателем полагалось гильотинирование третьего разряда
sąsiad Turbuleona, król Emaliusz, napadł zreformowaną armią państwa cesarza i obgłosił je w perzupę	сусід Турбулеонів, король Емалій, напав з реформованою армією на цесареву державу і обєрнув її на попіл	Турбульонів сусід, король Емалій, напав з реформованою армією на імперію Турбульона і в щ е н т розбив її	сосед Турбулеона, король Эмалиус, повел реформованную армию на его государство, которое и пре в р а т и л в пепелище
miał sity ośmioktóg słabsze	сили мав в о с ь м и к р а т слабші	маву вісім разів менше війська	армия <...> была в восемь раз меньше
Konstruktorzy <...> wzięli się chwykiem do pakowania mapatek	Конструктори <...> взялися крадькома пакувати мапнатки	Конструктори <...> почали нишпакувати речі	Оба конструктора <...> начали украдкой упаковывать вещи

первых двух доминируют украинско-польские лексические сближения, тогда как во вторых двух доминируют украинско-русские сближения.

И здесь надо обратиться к вопросу, который наверняка довольно болезненно воспримется некоторыми ревнителями кристаллической самобытности украинского языка. То, что точные русские соответствия украинским словам активно внедрялись в украинский язык за счёт разных идеологических приёмов и приёмчиков и что всякое не похожее на русское украинское слово-синоним в таких случаях вытеснялось на функциональную периферию, факт общеизвестный. Сегодня именно такие слова-синонимы более или менее успешно возвращаются в активное употребление, а тем самым украинский язык в известной мере дистанцируется от лексических сближений с русским языком. Но, с другой стороны, эти функционально возрождаемые украинские слова очень часто имеют совершенно точные польские соответствия. Наш небольшой лексический материал в пределах всего лишь одного маленького текста показывает это со всей очевидностью. А это как бы льёт воду на мельницу тех украинофобов, которые считают украинский язык реализацией либо австро-венгерского проекта середины XIX века, либо утверждают, что украинский язык украинцам вообще придумали поляки. В том и болезненность вопроса, тем более, что сегодня российский домен сети Интернет просто наводнён подобными глупостями.

На самом деле проблема гораздо более глубокая и гораздо более интересная. Разумеется, украинский язык тогда (как и сейчас) был на острие внимания противостоящих политических сил Европы: Российская империя, опасаясь украинского сепаратизма, в какой-то момент решила радикально ограничить функционирования украинского языка (Валуевский циркуляр 1863 г. – польское восстание в самом разгаре! – и Эмский указ 1876 г.), тогда как идеология австрославизма, появившаяся с 40-х гг. XIX в. в Австрийской империи и просуществовавшая в габсбургской Австро-Венгрии вплоть до Первой мировой войны, оставляла определённую нишу для развития украинского языка в его западноукраинском варианте Галичины – об этом, в частности, свидетельствует и лексикографическая практика того времени. В этом отношении совершенно интересна серия словарей австрийской Комиссии юридическо-политической терминологии для славянских языков Австрии (среди её деятелей назовём известнейшего слависта П.И.Шафарика): серия показывает чёткую установку на унификацию лексики этих языков. Всего один пример: среди синонимов к переводу нем. *Universität* предлагались хорв. *sveučilište*, словен. *vseučiliše*, сербск. *свеучилиште*, украинск. *всеучилище* – в украинском языке это название не закрепилось. Заметим, однако, что семантическая модель нем. *Hochschule* «высшая школа» успешно адаптировалась всеми языками в геополитической зоне немецкого языка – в русском, сербском и хорватском, словенском, чешском, венгерском.

Завершая этот небольшой экскурс, заметим по адресу ярых украинофобов (они, как правило, дилетанты и совершенно не ориентируются в языкознании), что судить о языке в целом только по части его лексики нельзя. Иначе современный английский язык с его огромным пластом французских заимствований (до четверти или даже больше общеупотребительного лексического состава) надо было бы назвать реализацией норманнского проекта XI века. Соответственно корейский язык с его 60% *ханчао* (так называются в нём китайские заимствования) или японский язык с тем же процентным содержанием в нём *канго* (так называются заимствования из китайского), причём научная терминология в японском почти вся китайского происхождения, следовало бы назвать реализацией китайского проекта. На самом

же деле облик языка определяется прежде всего его грамматическим строем – и в этом отношении самобытность украинского языка неувязима.

Завершив социолингвистическую часть наших наблюдений, заметим, что было бы несправедливым не обсудить некоторые общепереводческие аспекты в связи с качеством перевода в анализируемых текстах. Очевидно, оценка такого качества – это дело вкуса, уровня знания языков и личного языкового опыта того, кто берётся давать оценку. Заметим, например, что оценка Андреем Павлишиным перевода Веры Авксентьевой как блестящего имеет право быть. Тем не менее, сегодня язык этого перевода слегка отдаёт регионализмом из-за использования лексики, давным-давно вытесненной на функциональную периферию. Из-за этого перевод воспринимается в регистре региональной разговорности. Это, в свою очередь, затеняет интеллектуальную составляющую ироничности и юмора польского оригинала. Тем не менее, образность и оценочность для подготовленного в украинском языке читателя здесь прочитывается хорошо. На этом фоне перевод Ю. Попсуенко выглядит, по нашему мнению, несколько техническим и редуцированным в языковой образности.

Наконец обратим внимание на вещи совершенно доказуемые в научном анализе – ошибки переводов. Одна из таких ошибок обнаруживается уже в первом предложении перевода В. Авксентьевой: *Коли Космос ще не був так розпорядкований, як тепер*. В оригинале же читается: *Kiedy Kosmos nie był jeszcze tak rozregulowany jak dziś*. И так, в Космосе когда-то был порядок, а теперь порядка нет – Космос разрегулирован. Это правильно передано и в переводе Ю. Попсуенко (*у Всесвіті не було ще такого безладдя*), и в русском переводе (*Космос ещё не был разболтан*). А вот слово *розпорядкований* имеет как раз противоположное значение: *упорядоченный, распределённый в порядке*. Вот и получается в переводе В. Авксентьевой, что Космос теперь *приведён в порядок*, тогда как польский оригинал говорит о противоположном положении вещей.

В следующем случае В. Авксентьева ошибается в переводе слова *czworobok: pośród maszerujących czworoboków z lampasami i pomponami*. Это место переводчица передаёт так: *посеред вишикуваних карет з лампасами й помпонами*. Разумеется, здесь надо употребить слово из военной терминологии *каре*. *Кареты с лампасами и помпонами* – это звучит нелепо.

Ещё в другом случае слово *śruby* «тиски для пыток» (*Szeroką miał naturę, ale rozrzutności nie pochwałał, dlatego specjalnym dekretem znormalizował wszystkie koły, pały, śruby, kluby i kajdany*) переводится у В. Авксентьевой как *гайки (спеціальним декретом нормалізував усі коли, палі, гаїки, дуби та кайдани)*. Заметим кстати, что у Ю. Попсуенко перевод польск. *śruby* более точен – *гвинти*, но всё же не *шруби*, хотя слово известно украинскому языку! (ср. немецкий этимон Schraube «винт» для польского и украинского языков).

Оба украинских переводчика споткнулись на следующем месте: *zniósł wszystkie kary z wyjątkiem głównej*. Польское выражение *kara główna* имеет значение *смертная казнь, высшая мера наказания* (ср в русском переводе А. Громовой: *отменил он все наказания, кроме высшей меры*). В переводе В. Авксентьевой это место передаётся так: *він скасував усі кари, окрім найголовнішої*. Это в точности повторяется и в переводе Ю. Попсуенко. По смыслу такой перевод, очень похожий на кальку с русского языка (элатив *высший* = элативу *найголовніший*), как бы правилен. Однако, если учесть, что язык Ст. Лема характеризуется, по замечанию Марии Ендриховской, соединением космической терминологии с рыцарской лексикой [10], то всё же лучше было бы так: *Він скасував усі покарання, окрім к а р и н а*

голови (либо *кари на горло*), где несколько архаичный регистр украинских выражений очень хорошо соответствует духу польского текста.

Для всех трёх переводчиков незаметным камнем преткновения оказался перевод разных польских слов *kajdany* «кандалы» и *kajdanki* «наручники» – оба встречаются в анализируемом тексте. Слово *kajdanki* В.Авксентьева по сути ошибочно переводит как *кайдани* = русск. *кандалы*, а Ю.Попсуенко – как *наручники*. В целом этот последний перевод верен с точки зрения русского *наручники* (то есть *кандалы для рук*) = укр. *наручники*. И всё же в русском переводе А.Громовой видим перевод слова *kajdanki* как *кандалы*, что является скрытой ошибкой (слово *наручники* более точно в этом случае соответствует польск. *kajdanki*). А при этом оба украинских переводчика пренебрегли украинским словом *кайданки*, которое издавна есть в украинском языке и которое, кстати, сегодня вернулось в активный язык СМИ.

Не справились оба украинских переводчика с тем местом, где в польском оригинале сказано: *dywizja, nawet rezerwy, warta jest wszystkich strategów*. Правильный перевод такой: *даже дивизия резервистов стоит всех стратегов*. Переводчики же восприняли, судя по всему, форму род. п. ж. р. *rezerwy* (при им. п. ед. ч. *rezerwa*) как форму им. п. мн. ч. *резервы* в свете русск. *резерв* – слово мужского рода. В результате получился перевод, одинаковый как у В.Авксентьевой, так у Ю.Попсуенко: *дивізія, навіть її резерв, варта всіх стратегів, укупі взятих*. Тонкость мысли оригинала оказывается утраченной, поскольку настоящий смысл польского текста такой: *даже резервисты* (обычно они нуждаются в восстановлении боевой выучки в сравнении с солдатами регулярной дивизии) *оказываются выше всех стратегов*.

В русском переводе А.Громовой также передано не точно: *дивизия, даже из резерва, стоит всех стратегов мира*. Дело в том, что *дивизия из резерва* – это полноценная боеготовая единица, тогда как *резервистов* надо ещё собрать и привести в боеготовый вид. В целом же всех троих переводчиков подвело невнимание к польским реалиям: *dywizija rezerwy* – это дивизия, которая в необходимых случаях быстро формируется из резервистов, в своё время предварительно заключивших соответствующий контракт (ср. к этому *zolnierz rezerwy = rezerwista*), но это не *резерв* боеготовой дивизии и это не боеготовая дивизия, которую держат *в резерве*.

Разумеется, если расширить сопоставления на весь текст переводов «Кибериады», то получится ещё больший объём фактического материала, который подтвердит очерченные в приведённых наблюдениях явления. Именно: с одной стороны, это весьма важная для истории формирования лексики украинского литературного языка проблема, касающаяся своеобразия этой лексики и русско-польских межъязыковых векторов её формирования. С другой стороны, наблюдения над ошибками и недостатками конкретных случаев перевода обращают внимание на вопросы мастерства перевода с близкородственных языков.

Список использованной литературы:

1. Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Російсько-український словник ділової мови. – Харків: Держвидав України, 1930. – С. 124.
2. Ніковський А. Словник українсько-російський. – Київ: Горно, 1927. – С. 96.
3. Розмова про Стагіслава Лема у книгарні «Є». – Режим доступу: <http://lviv-online.com/ua/other/rozmova-pro-stanislava-lema-u-knyharni-e/>
4. Російсько-український словник правничої мови / Члени редколегії: В. І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та ін. Гол. ред. ак. А. Ю. Кримський. – Київ, 1926. – С. 77.
5. Русско-украинский словарь. Составили М. Уманець и А. Спилка. – Львов, 1893. – С. 137.

6. *Станіслав Лем. Кіберіада*. Київ, Дніпро, 1990 (с) Український переклад, Ю. Попсуєнко, 1990. Перекладено за виданням: Stanisław Lem, *Cyberiada*, Krakow, 1972.
7. *Pilatowicz J. Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.* Т. I. – Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art, 2003; Т. II. Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r. – Warszawa: Zakład Poligraficzny PRIMUM, 2005.
8. *Słownik języka polskiego*. – Т. 1-11 / Pod redakcją Witolda Doroszewskiego – Warszawa: PWN. – 1997 (Przedruk elektroniczny: Wydawnictwo Naukowe PWN 1997).
9. *Stanisław Lem. Cyberiada*. Авт.сб. «Непобедимый. Кибериада». Изд. «Мир», М., 1967.
10. *Jędrzychowska Maria. Intertekstualne harce Stanisława Lema w Trzech elektryczach (i nie tylko) // Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 20. Studia Historicolitteraria IV (2004).* – S. 97.

М.І.Зубов

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
кафедра теорії та практики перекладу

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ЛЕКСИКОЮ РОСІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ СТАНІСЛАВА ЛЕМА В ЗІСТАВЛЕННІ З ПОЛЬСЬКИМ ОРИГІНАЛОМ

Резюме

Статтю присвячено проблемі перекладу українською та російською мовами характерної лексики циклу «Кіберіада» С.Лема, що уможливило висновки про історію формування лексики української літературної мови, своєрідність цієї лексики та російсько-польських міжмовних векторів її формування. Крім того, спостереження над помилками і недоліками конкретних випадків перекладу звертають увагу на питання майстерності перекладу з близькоспоріднених мов.

Ключові слова: цикл «Кіберіада» С.Лема, польська мова, українська мова, російська мова, лексика, переклад.

М.І.Zubov

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Translation

FROM OBSERVATIONS ON VOCABULARY RUSSIAN AND UKRAINIAN TRANSLATION STANISLAV LEM IN COMPARISON WITH THE POLISH ORIGINALS

Summary

The article is devoted to the translation of Ukrainian and Russian vocabulary typical cycle “Kiberiada” S.Lema, allowing conclusions about the history of the formation vocabulary Ukrainian literary language, vocabulary and originality of Russian-Polish interlanguage vectors of its formation. In addition, monitoring of mistakes and flaws of specific cases of transfer pay attention to the issue of skill transfer from closely related languages.

Keywords: cycle “Kiberiada” S.Lema, Polish, Ukrainian, Russian, vocabulary, translation.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2013.

УДК 81'373.2

О.Ю. Карпенко, д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
завідувач кафедри граматики англійської мови

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ НЛП В ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Статтю присвячено дослідженню онімних психоментальних комплексів. Інтродукція певних методів НЛП, зокрема аналізу якоріння, підвищує ефективність когнітивно-ономастичних досліджень, що і доведено в статті.

Ключові слова: когнітивна ономастика, нейролінгвістичне програмування, онім, ментальний лексикон, якоріння.

Бурхливий розвиток у сучасному мовознавстві маргінальних галузей на межі філології та філософії, психології, когнітології, нейрофізіології тощо зумовив появу нових тенденцій і в ономастиці. Невпинне просування процесу наукового розвитку, еволюції цієї наукової галузі своїм наслідком має розширення кола студій пропріальної лексики, зокрема появу когнітивного напрямку. Когнітивна ономастика, за формулюванням Д.Г.Бучка, «вивчає буття власних назв у ментальному лексиконі, форми концептуалізації власних назв і способи організації онімних концептів в онімні фрейми» [9, с. 140]. Видається плідним до когнітивних ономастичних студій додати певні аспекти та методи нейролінгвістичного програмування, що дасть змогу дослідити пропріальні концепти під новим кутом зору. Т.Ю.Ковалевська вважає парадигму нейролінгвістичного програмування актуальною для сучасного українського мовознавства, бо можливість верифікації психосемантичних детермінант через нейролінгвістичні метапрограми дає підстави для визначення інваріантів ментальності як світоглядного конгломерату [3].

В когнітивних розробках власні назви вивчаються не в текстах, не в мові, як чинить традиційна ономастика, а в ментальному лексиконі, що певним чином перегукується з твердженням Р.Ділтса, що «нейролінгвістичне програмування вивчає проблему впливу мови на програмування психічних процесів ..., яким чином психічні процеси й нервова система формують нашу мову й мовні шаблони та відбиваються у них» [1, с. 16]. Когнітивна ономастика досліджує мовні процеси на вході (невідомий раніше людині онім входить у її ментальний лексикон або твориться самою людиною) та на виході (онім виходить з ментального лексикону для спілкування в мовленні або зовсім з нього випадає, забувається). Розвитку когнітивної ономастики також істотно допомагають розмаїті експерименти з власними назвами й особливо – формування асоціативних полів, встановлення асоціативного значення слова. Увійоходячи до ментального лексикону, власні назви трансформуються, зазнають переробки, стаючи **концептами**, що ми розуміємо як одиниці збереження інформації в ментальному лексиконі. Більш-менш чітко виражена одиниця інформації в процесі людського мислення формується в концепт, структуру якого складають «когнітивні ознаки різного ступеня яскравості (актуальності) для когнітивної свідомості етносу» [8, с. 68]. Завдяки процесам концептуалізації, а також категоризації концепти не лише витворюються зі слів у ментальному лексиконі, а й постійно осмислюються, уточнюються, збагачуються і знаходять своє оптимальне місце в ментальному лексиконі, зрештою шикуючись у фрейми та їхні дрібніші

об'єднання – субфрейми. Фреймове об'єднання концептів спирається на групування денотатів, на позамовну дійсність, як вона пізнається ментальним лексиконом.

Основний постулат нашої теорії спирається на припущення про існування концентричної структури будь-якого онімічного (зокрема антропонімічного) фрейму. Коло – це основна фігура кожного індивідуального фрейму, тоді як у мовному фреймі кіл бути не може, хоч він теж має центр і периферію, адже структурація індивідуального фрейму є чисто суб'єктивною, а структура корпоративних та загальномовних фреймів (абстрактних і певною мірою уявних, бо вибудованих теоретично) має об'єктивну орієнтацію. В індивідуальному онімічному фреймі розрізняється щонайменше чотири кола: **ти**-коло, **Ви**-коло, **вони**-коло і **потенційне** коло. Найближче **ти**-коло, куди входить і найменування власника ментального лексикону, містить найменування членів своєї родини, близьких друзів. Найменування як таке тут стає другорядним виразником концепту. В цьому колі вербальне вираження концепту супроводжується великим масивом розмаїтої невербальної та в тому числі й емоційної інформації. У друге коло антропонімічного фрейму (**Ви**-коло), що помітно ширше від першого, входять найменування людей, яких власник ментального лексикону знає особисто. Тут основними репрезентантами концептів є саме антропоніми. Залежно від ступеня знайомства – ім'я, ім'я та по батькові, прізвище, інколи прізвисько. Це друге коло має теж виразно денотатний характер і поєднує вербальну інформацію з помітними обсягами невербальної. Третє коло індивідуального антропонімічного фрейму складають найменування історичних осіб. Для власника ментального лексикону це – люди, з якими він особисто не знайомий. Інакше кажучи, історичних осіб пізнають не від денотата до імені, як це маємо в перших двох колах, а від імені до денотата. Четверте, останнє, потенційне коло індивідуального антропонімічного фрейму складають антропоніми, що оточують ментальний лексикон, але до нього не входять. Людина цих антропонімів не знає. Однак вона знає про їх існування, має певну інформацію про їхні прикмети. Отже, потенційне коло є невід'ємним, органічним компонентом індивідуального онімічного фрейму – саме воно є регулятором онімічного фрейму, будучи джерелом його поповнення і вмістищем його відпалих компонентів, бо «наша пам'ять є дуже гнучкою та рухомою, її можна порівняти з величезною чорною дошкою, на якій безперервно щось пишеться й витирається» [5, с. 385].

На думку Т.Ю.Ковалевської, застосування й подальше розроблення низки технік та ефективних методик НЛП для широкої амплітуди комунікативних комплексів уможливило їхню усвідомлену емпатизацію завдяки об'єктивному визначенню стрижневих психоментальних настанов співрозмовника [2, с. 112]. Синтез певних аспектів нейролінгвістичного програмування та когнітивної ономастики надасть підстави ввести до нашої теорії щонайменше один, але дуже вагомий термін – **якоріння**. **Якір** – це «стимул в теорії умовних рефлексів І.П.Павлова, який позасвідомо викликає постійну реакцію (стан, настрій) в людини» [6, с. 164]. Дійсно, процес якоріння є тісно пов'язаним із рефлекторною теорією, яку розробляли І.П.Павлов, І.Ф.Толочинів, Е.Твітмайер. Термін **якоріння** з'явився значно пізніше у роботах Р.Бендлера, Д.Гріндера, А.Тверського, Д.Канемана та ін. За О.О.Селівановою, якоріння – «психологічний пусковий механізм каузації, що характеризується тенденцією будь-якого елемента досвіду викликати в пам'яті весь досвід і має рефлекторну й асоціативну природу» [7, с. 799]. Природу якоріння А.Тверський та Д. Канеман розуміють так: «Різні точки відліку призводять до різних оцінок, які є упередженими щодо ініціальної значущості. Ми називаємо цей феномен якорінням» [14, с. 1128]. Тобто якір – це «внутрішня чи зовнішня репрезентація, яка відтворює іншу репрезентацію» [10, с. 191].

Якоря – це «прості, очевидні, всеосяжні процеси», які забезпечують нам внутрішню стенограму, «за якою відразу підключаються ресурси для негайної реакції на ситуацію» [11, с. 175-176]. Якоря можуть бути встановленими самим життям, як, наприклад, шлюбний марш Мендельсона може в деяких людей (але не в усіх) викликати щасливі спогади весілля з відповідним настроєм та фізіологічною реакцією. Крім того, якоря можуть свідомо чи ні встановлюватися іншими людьми – щось випадково чи навмисно зроблене знову ж таки може викликати постійну реакцію. Найяскравішим прикладом саме такого типу якоріння може бути політична реклама, яка переважно базується на маніпулюванні свідомістю реципієнтів.

Якоря можуть бути позитивними чи негативними, що залежить від похідної ситуації та її наслідків для даного індивіда. Скажімо, ім'я першої вчительки цілком можливо буде викликати цілий комплекс позитивних реакцій: відчуття вдячності, людського тепла, порозуміння, цікавості. Людина може пам'ятати її голос, її образ, навіть запах її парфуму. Тобто якір може бути репрезентовано в усіх репрезентативних системах – візуальній, аудіальній, кінестетичній. Що більше задіяно систем та підсистем, то сильніший якір, який закріплюється поступово в усіх типах пам'яті [12, с. 258-261] – сенсорній, короткочасній та довгочасній (чи семантичній), причому тільки в останній онім-якір кодується візуально, акустично чи кінестетично.

Природу якоріння у нейролінгвістичному програмуванні пояснюють через явище рефлекторних реакцій та процесів асоціювання [4, с. 287]. Якір завжди викликає певну **фізіологічну** реакцію на відміну від простого асоціативного зв'язку, бо **асоціація** – це «динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між ... психічними явищами ..., а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [7, с. 44]. Тобто відмінність якоря від асоціації полягає, по-перше, у фізіологічному складнику реакції на стимул, по-друге, в часі існування зв'язку із стимулом. Якір – це постійний, а не тимчасовий зв'язок, який актуалізується за будь-яких обставин. Оскільки саме онімичні концепти пов'язуються з іншими складниками ментального лексикону як їхні упорядники й організатори, то можна твердити, що власні назви оптимізують роботу ментального лексикону й підвищують його ефективність. Саме оніми слугують найпотужнішими якорями, особливо коли ці оніми належать до першого кола. Можемо припустити, що потужні якоря обіймають всі без винятку власні назви цього кола.

Узагальнюючи викладене, відзначимо, що у мові та її використанні, тобто в комунікації, власні назви є необхідним, обов'язковим компонентом. У ментальному лексиконі організаційна роль, функціональна вагомість власних назв стає ще більшою. Власне кажучи, найвагомішою видається роль власних назв у процесі запам'ятовування і, відповідно, згадування. Меншою, але теж важливою є робота онімів під час формування та формулювання думки, а відтак – комунікації, усного та писемного спілкування. Ще меншу, але теж досить помітну навантаженість власні назви мають при сприйнятті та розумінні тексту. Оніми першого кола – це якоря, тобто вони викликають не лише асоціативну реакцію, а й фізіологічну.

Одним із найпродуктивніших методів дослідження когнітивної ономастики є асоціативний експеримент. До власне психолінгвістичного експерименту з встановлення асоціативного наповнення оніма можемо додати безпосереднє спостереження за реакціями інформанта – калібровку, завдяки якій можна дослідити фізіологічну реакцію на онім. За певними ознаками спостерігач встановлює наявність яскравої фізіологічної реакції на певний стимул, що і дає змогу уналежнити його до першого кола індивідуального онімичного фрейму, бо до цього кола мають входити тільки ті пропріальні одиниці, якоріння яких відбулося.

Список використаної літератури:

1. Дилтс Р. Фокусы языка / Р.Дилтс. – Изменение убеждений с помощью НЛП. – СПб: Питер, 2011. – 256 с.
2. Ковалевська Т.Ю. Нейролінгвістична природа мовленнєвих предикатів у комунікативних аспектах / Т.Ю.Ковалевська // Филологічні дослідження. – Одеса : ОНУ ім.І.І.Мечникова, 2009. – С. 109-113.
3. Ковалевська Т.Ю. Перспективи нейролінгвістичного програмування в сучасному мовознавстві / Т.Ю.Ковалевська // Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1077>
4. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т.Ю.Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
5. Майерс Д. Психология / Д.Майерс. – 3-е изд. – Минск: Попурри, 2008. – 848 с.
6. Плигин А.А., Герасимов А.В. Руководство к курсу НЛП-Практик / А.А.Плигин, А.В.Герасимов. – М.: Твои книги, 2009. – 576 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О.Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
8. Стернин И.А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И.А.Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С.65-69.
9. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
10. Холл М., Боденхаммер Б. Полный курс НЛП / М.Холл, Б.Боденхаммер. – СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 635 с.
11. Элиас Д. Поиск истинной магии: трансперсональный гипноз и гипнотерапия / НЛП / Д. Элиас. – М.: Профит Стайл, 2008. – 400 с.
12. Gross R. Psychology. The Science of Mind and Behavior / R. Gross. – 6th ed. – L.: Hodder Education, 2010. – 902 p.
13. Meyer S. New Moon / S.Meyer. – L.: Atom, 2010. – 497 p.
14. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases / A.Tversky, D.Kahneman // Science, New Series. – Vol. 185, No. 4157. – 1974. – P. 1124-1131.

Е.Ю.Карпенко

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
заведующая кафедрой грамматики английского языка

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ НЛП В ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ**Резюме**

Статья посвящена исследованию онимных психоментальных комплексов. Интродукция некоторых методов НЛП, в частности анализа якорения, повышает эффективность когнитивно-ономастических исследований, что и подтверждено в статье.

Ключевые слова: когнитивная ономастика, нейролингвистическое программирование, оним, ментальный лексикон, якорение.

Е.У.Карпенко

Odessa I.I.Mechnikov National University,
Head of the Department of English Grammar

NLP METHODS USAGE IN ONOMASTIC RESEARCHES**Summary**

The article is dedicated to onymic psychomental complexes. Introduction of certain NLP methods such as anchor analysis enhances the effectiveness of cognitive onomastic research, which is proven in the present article.

Key words: cognitive onomastics, neuro-linguistic programming, onym, mental lexicon, anchor.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013.

УДК 811.111'373'374(043/3)

І.М. Колегаєва, д-р філол.наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
завідувач кафедри лексикології і стилістики англійської мови

ПЕРЦЕПТИВНЕ І КОГНІТИВНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано різне бачення і розуміння світу в залежності від наявності у мовця професійних знань із різних галузей діяльності, а також з'ясовано роль людського чинника (фаховість/не-фаховість мовців) в ономасіологічних процесах диверсифікованого означення ідентичного сегмента матеріальної культури.

Ключові слова: ономасіологія, перцептивне і когнітивне бачення світу.

Пропонована наукова розвідка є рефлексією стосовно важливості антропоцентричного чинника в процесах візуального/перцептивного і когнітивного бачення навколишнього світу, його членування й іменування та, згодом, формування цілісної картини світу. *Мета* статті – показати принципову різницю між тим, як людина бачить оточуючий світ “оптичним зором” і “когнітивним зором”. Всі подальші міркування, викладені нижче, базуються на постулаті про відмінності між *перцептивним* і *когнітивним* баченням. Наприклад, представники як англійської, так і українськомовної спільноти перцептивно бачать термінальну частину верхніх і нижніх кінцівок людського тіла однаково. Проте якщо в *когнітивному* баченні українців ці термінальні частини є однаковими, входять до єдиного поняття й отримують єдину номінацію *пальці* (загальною кількістю 20), то англійці бачать три різних типи об'єктів, які відповідно отримують три різні номінації: 10 *toes* (пальці ніг), 8 *fingers* (пальці рук від указівного до мізинця) та 2 *thumbs* (великі пальці рук). Це певним чином є хрестоматійним прикладом для ілюстрації теорії мовної відносності Сепіра-Ворфа.

Наразі нашу увагу привертає не стільки феномен різного означування світу засобами різних мов, про що йшлося у теорії мовної відносності, скільки феномен *різного* бачення й означування світу носіями *тієї ж самої* мови, але членами різних соціальних спільнот.

У залежності від віку, гендерної, етнічної, освітньої, професійної належності суб'єктів, які пізнають та ословлюють довкілля, їхнє сприйняття й результувальна ономасіологічна діяльність будуть породжувати вкрай різноманітні мовні продукти, які, у свою чергу, складаючись до купи і взаємопов'язуючись, утворюють різноманітні мовні картини світу. Виходячи з постулату І.П.Сусова про те, що «картина світу є сукупністю знань» [5, с. 30], вважаємо доцільним розглянути, яким чином більша чи менша «сукупність знань», а також характер отримання цих знань впливають на формування картини світу, на щільність чи лакунарність її заповнення.

Н.Д.Арутюнова слушно зауважує: «процес пізнання предмета починається з його виділення з оточуючої дійсності та відокремлення його від просторового тла» [1, с. 173]. Але поштовхом до пізнання предмета неодмінно слугує зацікавленість мовця (групи мовців, об'єднаних у певні етнічні, освітні, професійні спільноти) відповідним предметом. Стосовно цього О.О.Потебня говорив так: «чого я <...>

не помічаю, того для мене не існує і, звичайно, не буде мною виражене в слові» [4, с. 133]. Аналогічну точку зору (щоправда, в «дзеркальному» відбитті) знаходимо у Ю.А.Левицького: «все, що привертало увагу з огляду на життєву необхідність або з огляду на певний інший інтерес, миттєво отримувало найменування, тобто фіксувалось у мові» [3, с. 30].

В запропонованій розвідці, розмірковуючи про зацікавленість мовця в тому чи іншому предметі, що спонукає до його виокремлення, осмислення й іменування, зважимо на фактор належності/не-належності мовця до певної фахової спільноти. Вважаємо, що той самий фрагмент об'єктивної дійсності *перцептивно* бачиться фахівцями і пересічними мовцями однаково, але *когнітивне* бачення у них різне. Для не фахового спостерігача значна частина об'єктів певної професійної царини діяльності залишається в «когнітивній тіні», оскільки не становить для нього будь-якого інтересу, а відтак і не потребує мовного означування.

Із цього випливає, що та ж сама ділянка оточуючого світу у сприйнятті всього соціуму – з одного боку та його професійно маркованої фракції – з іншого постає у різних пропорціях «помічених» та «непомічених» предметів, або ж, інакше кажучи, характеризується різним ступенем лакуарності. Частина предметів, помічених, відокремлених від загального тла та поіменованих, у картині світу фахівців значно вища, ніж у відповідній ділянці КС пересічних мовців. Як наслідок профі варіант КС заповнений значно щільніше, в ньому у багато разів більше денотатів і, відповідно, мовних одиниць, що номінують ці денотати. Таким чином, мовна картина світу (певним своїм фрагментом) сигналізує про фахову належність мовців, які послуговуються цією КС.

Для прикладу наведемо кількісні показники англomовних лексико-семантичних полів «Водний транспортний засіб» та «Ювелірні прикраси» у двох варіантах: фаховому та не-фаховому (дані взято з [2] і [6]). Конституенти цих ЛСП номінують об'єкти, добре відомі членам англomовної спільноти. Це кораблі, яхти, човни тощо, а також каблучки, сережки, ланцюжки і т. ін. Сукупність відповідних артефактів давно існує в матеріальній культурі людства. Пересічні мовці знають про ці речі, користуються ними тією чи іншою мірою, читають про них у художній літературі, у ЗМІ, в рекламі. Фахівці у відповідних галузях стикаючись із тими самими артефактами, вочевидь, знають про них набагато більше, хоч їхньому перцептивному зору пред'явлені ідентичні матеріальні об'єкти. Отже, *бачення* цих фрагментів дійсності різними мовцями – пересічними не фахівцями і тими, чия фахова діяльність пов'язана з водним транспортом чи ювелірною справою, надає цікавий матеріал для міркувань передусім про те, чого “ когнітивно не бачать” пересічні мовці, ті, кого англійською мовою називають *laymen*.

Згідно наявних даних, профі варіант англomовного ЛСП «Ювелірні прикраси» в 4,6 разу перебільшує загальномовний варіант цього поля. У випадку з ЛСП «Водний транспортний засіб» різниця більш вражаюча: профі варіант налічує в 11 разів більше номінацій, аніж загальномовний варіант. Ці показники свідчать: денотатна щільність обох варіантів полів, про які йдеться, є дуже різною. Когнітивне бачення відповідної ділянки світу у професіоналів виокремлює і відповідно номінує ті денотати, які виявляються «когнітивно невидимими» для пересічних мовців, будучи, безумовно, видимими перцептивно.

Так, наприклад, тлумачні словники англійської мови (в яких відбито загально-мовну КС) фіксують 6 номінацій каблучки: *solitaire ring*, *claddagh ring*, *signet ring*, *engagement ring*, *gimmel ring*, *wedding ring*. Фахові довідникові видання (спеціальні енциклопедії та словники) фіксують загалом 50 номінативних одиниць, що позна-

чають каблучку, серед них зокрема *trinity ring, dinner ring, friendship ring, mood ring, poison ring* і багато інших. Безумовно, більшість із цих артефактів відома пересічному мовцеві і він може відрізнити їх один від одного, але **перцептивне** сприйняття, яке омиває сито **когнітивного сприйняття**, залишає відповідні об'єкти без спеціальних, окремих для кожного з них, назв. Як наслідок щільність не-фахової мовної КС (у відповідному сегменті) зменшується за рахунок наявності когнітивно-номінативних лакун.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в англomовному ЛСП «Водний транспортний засіб». Пересічний носій англійської мови з певним тезаурусним запасом відрізняє просто корабель (*ship*) від човна (*boat*), яхти (*yaught*) або судна, що перевозить рідкі вантажі (*tanker*). Мовець-фахівець морехідної галузі бачить і розрізняє набагато більше типів і підтипів водного транспортного засобу. Для фахівця виявляється недостатнім позначити судно для транспортування рідких вантажів словом *tanker*; йому потрібні 40 номінацій для адекватного (фахового) позначення того класу об'єктів, який у наївній КС має 1 номінацію.

Когнітивне сито, крізь яке проходить інформація щодо об'єкта спостереження, зокрема виділяє ономазіологічно релевантну ознаку «характер рідини, що транспортується»: газ, вода, нафта, хімічні речовини. В залежності від цього об'єкт мислиться і номінується фахівцем як *natural gas ship, water-tank boat, oil tanker, chemical carrier*. У свою чергу, нафтоналивне судно сприймається як гіперонім для цілої низки більш специфікованих позначень, що містять ономазіологічну ознаку «ступінь переробки транспортованої нафти», яка може бути сировою чи переробленою, і відповідно фахівець номінує судно *crude carrier* або ж *product tanker*. Такі характеристики, як тип рідини, ступінь її переробки, перцептуально (візуально) не є очевидними для ока пересічного спостерігача, але, відбиваючись у конструктивних характеристиках судна, стають такими для ока фахівця, а отже, когнітивно диференціюють ці об'єкти. Внаслідок цього утворюються різні поняття, що потребують різних номінацій. Згадаємо, що англomовні індивіди сприймають пальці ноги як один тип об'єктів, пальці руки як інший, а на додаток ще й великі пальці руки як окремішній тип об'єктів, завдяки чому побутують три номінації (*toe, finger, thumb*).

Вочевидь специфічна конструкція судна вимагає спеціальних знань для її адекватного сприйняття. Натомість така ознака, як розмір судна, **перцептивно** сприймається однаково фахівцем і не-фахівцем. При цьому **когнітивне** бачення цієї ознаки у них різне: фахівець сприймає такі судна як *різні* об'єкти, що підлягають окремішньому означуванню. Внаслідок цього з'являються номінативні одиниці *large crude carrying vessel, very large crude carrying vessel, jumbo tanker*. Для не-фахівця відповідні судна є *єдиним* класом об'єктів, а його окремі репрезентанти можуть кваліфікуватися через *додаткову описову* характеристику «великий», чи «дуже великий», чи «гігантський» танкер, так само, як і, наприклад, «велика», чи «дуже велика», чи «гігантська» споруда.

Фаховість мовця «примушує» його бачити світ крізь специфічну когнітивну оптику і називати певні речі своїми іменами, в той час як пересічні мовці, послуговуючись іншою когнітивною оптикою, ті ж самі речі можуть залишати не поіменованими.

Так, спеціалізовані джерела номінують ювелірні прикраси, поділяючи їх на три різні класи: *fine jewellery* (прикраси, виготовлені виключно з благородних металів із дорогоцінним камінням), *costume jewellery/fallalery* (прикраси з недорогих матеріалів), *bridge jewellery* (прикраси зі сплаву срібла й інших металів, зазвичай міді). Пересічні мовці не можуть не знати різницю між цими класами ювелірних при-

крас, вона відбивається на ціні, зовнішньому вигляді виробів, на приписах гарного смаку (не носити змішані прикраси одночасно). Ці знання, проте, залишаються поза когнітивно-ономасіологічною «оптикою» не-фахівців ювелірної справи і не результуються у різноманітті назв таких денотатів.

Особливим виявом професійного бачення світу є виокремлення тих денотатів, про які пересічні мовці або зовсім не знають, або не знають їхніх спеціальних назв. У зв'язку із цим наведемо міркування Н.Д.Арутюнової щодо часової вісі, «де відкладаються метаморфози предметів <...> і цей процес виявляє себе в одиничності або множинності номінацій, які стосуються різних форм і фаз існування предмета – від зародження до зникнення» [1, с. 177]. Зазвичай цю тезу ілюструють такими парами чи ланцюжками номінацій, як *щенья – собака, немовля – дитина – підліток – дорослий – старий*. Цікавим є відповідний ономасіологічний феномен в ракурсі розглядуваної нами проблеми.

Справа в тому, що побудова судна є довготривалим і багатофазовим процесом, який мало відомий мовцям, далеким від суднобудування чи мореплавства, але є інформативно важливим для тих, хто стикається із зазначеними сферами діяльності. Це яскраво ілюструє приклад із ЛСП «Водний транспортний засіб», а саме багатокомпонентна номінативна одиниця *floating vessel with machinery (плавучий корпус із судовими механізмами)*. Номінований у такий спосіб артефакт є проміжною фазою “метаморфози предмета”, який лише згодом стане повноцінним судном, але він уже виокремлений когнітивним баченням фахівця і поіменований спеціальним позначенням. У випадку, коли цей артефакт потрапить у поле зору не-фахівця, він, звичайно, буде побачений *перцептивно*, але не отримає якоїсь окремої номінації, бо когнітивно сприймається виключно як недобудований корабель, а отже, не вартий окремої, спеціальної номінації.

В ЛСП «Ювелірні прикраси» увагу привертає ціла група найменувань відповідних виробів, які існують у матеріальній культурі соціуму, але позначені номенами лише в професійному середовищі, про що свідчить їхня відсутність у загальних словниках і наявність у спеціальних джерелах. Йдеться про прикраси для чоловічих і жіночих геніталій: *Prince Albert piercing, Princess Albertina dolphin, Nefertity piercing*.

Звертаючись до зіставного аналізу професійного і не професійного світобачення у перцептивному і лінгво-когнітивному аспекті, відзначаємо, що *спільною* рисою для *обох* є парадоксальна обернена залежність між прототиповістю характеристики об'єкта номінації і вірогідністю її експлікації у номені чи, бодай, у дефініції номену. Парадокс полягає в тому, що *прототипова*, базисна характеристика, яка притаманна об'єкту номінації, а отже, безумовно, є “видимою” для всіх, водночас майже *ніколи не есплікується* у назві об'єкта. Натомість характеристика, що є рідкісною, менш очікуваною, практично завжди потрапляє у фокус когнітивно-ономасіологічного бачення.

Так, базисною конструктивною характеристикою судна споконвіку було те, що воно мало *один* корпус. Ця характеристика, безумовно, перцептивно видима для будь-якого спостерігача, але її очевидність робить її когнітивно невидимою. Натомість відхилення від прототипу і поява *двох* корпусів у судна обов'язково есплікується у назві *twin-hull craft, split-hull vessel* або в дефініції: *catamaran = a double-hull vessel*.

Аналогічні приклади знаходимо в англійському ЛСП «Ювелірні прикраси». Одиничність відповідного артефакту сприймається настільки очевидною, що не потребує вербальної експлікації, а поєднання кількох прикрас у гарнітур, складе-

ний із двох чи трьох окремих виробів, які утворюють єдину ювелірну прикрасу, неодмінно вимагає експлікації: *parure, demi-parure, duette*.

Підбиваючи підсумки, наголосимо ще раз на розбіжності перцептивного і когнітивного бачення світу мовцями різних спільнот, зокрема фахівцями та пересічними мовцями. При цьому *перцептивне* бачення є феноменом, до певної міри спільним для всіх мовців. Натомість *когнітивне* бачення надзвичайно варіює і великою мірою залежить від фахової обізнаності мовця. Знання мовця про навколишній світ, зокрема фахові знання, утворюють певну когнітивну оптику, яка пропускає чи затримує певні кванти інформації, що надходить каналами перцептивного бачення. Що більш потужною виявляється ця оптика, то більш деталізованим і специфікованим стає когнітивне бачення довкілля. Внаслідок цього ономасіологічна результуюча стає більш диверсифікованою, а отже, і більш чисельною.

Список використаної літератури:

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения/ Н.Д.Арутюнова // Аспекты семантических исследований: отв. ред. Н.Д.Арутюнова, А.А.Уфимцева. – М.: Наука, 1980. – С.156-249.
2. Зарубельная Н.В. Лексико-семантическое поле «Водное транспортное средство» как фрагмент англоязычной наивной и профессиональной картины мира : диссертация канд. филол. наук. – Одесса, 2012. – 194с.
3. Левицкий Ю.А. Общее языкознание: учеб.пособие / Ю.А.Левицкий. – Изд-е 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 266с.
4. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А.Потебня // Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. С.17-200.
5. Сусов И.П. Введение в языкознание: Учебник для студентов лингвистич. и филологич. специальностей / И.П.Сусов. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2008, – 379с.
6. Цобенко О.В. Англомовне лексико-семантичне поле «Ювелірні прикраси»: дисертація канд. філол. наук. – Одеса 2012. – 200с.

И.М.Колегаева

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
заведующая кафедрой лексикологии и стилистики английского языка

ПЕРЦЕПТИВНОЕ И КОГНИТИВНОЕ ВИДЕНИЕ МИРА: ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме

В статье проанализировано различное видение и понимание мира в зависимости от наличия у говорящего профессиональных знаний в разных областях деятельности, а также определена роль человеческого фактора (профессиональность/непрофессиональность говорящих) в ономасиологических процессах диверсифицированного обозначения идентичного сегмента материальной культуры.

Ключевые слова: ономасиология, перцептивное и когнитивное видение мира.

I.M. Kolegayeva

Odessa I.I.Mechnikov National University,
Head of the English Lexicology and Stylistics Department

**PERCEPTIVE AND COGNITIVE VISION OF THE WORLD :
ONOMASIOLOGICAL ASPECT**

Summary

The article analyzes differences in vision and cognition of the world, which depend upon the speaker's professional knowledge in various spheres of activity. It also finds out the role of human factor (professional/laymen speakers) in onomasiological processes of diversified nomination of identical segments of material culture.

Key words: onomasiology, perceptive and cognitive vision of the world.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013.

УДК 811.161.2'367.52

Н.В. Кондратенко, д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА НОМІНАЦІЯ В МОДЕРНІСТСЬКОМУ І ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

В статті проаналізовано реалізацію категорії інтертекстуальності в модерністській та постмодерністській художній прозі. Актуалізовано номінативний аспект інтертекстуальності, репрезентований прецедентними іменами. Створено типологію інтертекстуальних номінативних показників у художньому тексті.

Ключові слова: інтертекстуальність, номінація, художній дискурс, модернізм, постмодернізм.

Актуальність статті. Діалогічність художньої комунікація реалізовано на двох рівнях: по-перше, текст виконує роль повідомлення в діалогічній взаємодії мовця-автора з адресатом-читачем, а по-друге, безпосередньо бере участь у міжтекстовій діалогічній взаємодії, реалізованій у міжтекстових зв'язках та категорії інтертекстуальності. Поняття міжтекстової взаємодії тісно пов'язане з категорією інтертекстуальності, тому їх здебільшого отожднюють, розуміючи міжтекстові зв'язки як «наявні в тому або іншому конкретному тексті виражені за допомогою певних словесних прийомів посилення на інший конкретний текст (або інші конкретні тексти)» [1, с. 72]. В українській лінгвістиці інтертекстуальність почали тлумачити як текстову категорію на початку ХХІ століття: О.О.Селіванова виокремлює одначасно з традиційними текстовими категоріями й категорію інтерсеміотичності, яка «реалізується на підставі діалогічної взаємодії модулів комунікантів і тексту з семіотичним універсумом – кодом культури, науки, літератури тощо» [8, с. 236]. Ще раніше І.М.Коллегаєва, визначаючи комунікативну гетерогенність тексту, виокремлювала референтний тип текстової неоднорідності, у межах якого функціонують комунікативно первинні та вторинні тексти. Один із різновидів комунікативно вторинних текстів і детермінує появу інтертекстових елементів, авторство яких є «реально чужим» [4, с. 76]. Лінгвісти зосереджують увагу на аналізі мовних елементів, що є інтертекстуальними, – цитатах, алюзіях, синтаксичних конструкціях, проте номінативний аспект інтертекстуальних зв'язків потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті – виявити номінативні показники реалізації категорії інтертекстуальності в українському модерністському і постмодерністському художньому тексті. Мета визначила **завдання** дослідження: представити огляд теоретичних позицій щодо вивчення категорії інтертекстуальності в зарубіжному та українському мовознавстві; проаналізувати реалізацію категорії інтертекстуальності на номінативному рівні в сучасній прозі; розробити типологію інтертекстуальних елементів у художньому тексті.

Домінування інтертекстуальності як текстотвірного чинника в художніх текстах увиразнило роль адресата, який і є реципієнтом, сприймачем, інтерпретатором інтертексту. Значення набуває позиція читача (критика, дослідника) щодо способів і можливостей раціонального усвідомлення та пояснення інтертекстів» [3, с. 80].

Проте Н.А.Кузьміна підкреслює необхідність прагматичних умов сприйняття інтертекстуальності, за яких «виникає резонанс між енергією автора та енергією читача» [6, с. 61]. Як текстово-дискурсивна категорія інтертекстуальність значною мірою впливає на функціонування та інтерпретацію художнього дискурсу неklasичної парадигми.

У модерністському дискурсі інтертекстуальність скеровано насамперед на створення образу інтелектуального реципієнта, який здатний адекватно витлумачити міжтекстові зв'язки та інтертекстуальні елементи. Українська модерністська проза – це передусім філософські твори, що вимагають від реципієнта потужної інтелектуальної праці, пов'язаної з декодуванням прихованої інтертекстуальної інформації. Модерністська інтертекстуальність – це наслідок зміщення акцентів «у бік плюральності картин світу» [7, с. 154], проте звернення до інтертексту у творах різних авторів істотно відрізняється – від виконання текстотвірної функції до поодиноких інтертекстуальних елементів, наведених з ілюстративною метою.

Постмодерністський дискурс більшою мірою орієнтований на масового адресата, інтелектуальний рівень якого відповідно прогнозований автором, тому й інтертекст виконує в цьому разі роль своєрідного спільного коду, необхідного для тлумачення глибинного змісту. Інтертекстуальні зв'язки в постмодерністському художньому дискурсі неодноразово ставали предметом аналізу науковців. З огляду на це в постмодерністських текстах з'являються численні коментарі, посилання, глосарії, скеровані на те, щоб допомогти читачеві зрозуміти глибинний зміст. Читач модерністських текстів самостійно проводить паралелі, декодує алюзії та ремінісценції, усвідомлює міфологічну основу тексту; реципієнт постмодерністського тексту трансформується: з одного боку, він стає співучасником дискурсивного процесу, занурюється до інтертексту, а з іншого – його знання фрагментарні, процес декодування ускладнений, тому й народжуються нові семантичні рівні інтерпретації тексту, не закладені автором. В останньому випадку ступінь суб'єктивного сприйняття тексту підвищується, читач намагається не тільки зрозуміти автора, розпізнавши закладені інтертекстуальні елементи, скільки орієнтується на власні знання, додаючи нових, індивідуальних інтерпретацій. Через це постмодерністський дискурс отримує багаторазове, нове витлумачення; реципієнт є співавтором, співучасником, виводячи категорію інтертекстуальності на новий рівень: це не лише міжтекстова взаємодія, передбачена й спрогнозована автором, це вже багатовимірне міждискурсивне взаємодія на суб'єктно-об'єктному рівні, у якій беруть участь нові реципієнти та нові тексти, навіть ті, що з'явилися після створеного автором.

Ми запропонували класифікацію інтертекстуальності, релевантну в модерністському та постмодерністському художньому дискурсах, виокремлюючи інтертекстуальну міфологізацію, інтертекстуальну цитацію, інтертекстуальну номінацію, інтертекстуальну алюзію та інтертекстуальну стилізацію [5, с. 176–205]. Предметом аналізу нашої статті обрано інтертекстуальну номінацію.

Алюзії та цитати репрезентують той рівень інтертекстуальності, що містить посилання на конкретний передтекст. Підґрунтям інтертекстуальної цитації здебільшого стають конкретні текстові фрагменти – висловлення відповідної синтаксичної структури, тому ця структура й визначає шлях ідентифікації інтертексту. Однак у модерністському і постмодерністському дискурсах взаємодія з іншими текстами може здійснюватися й на рівні гри з історико-культурними символами, а саме з іменами та прізвищами авторів (письменників, поетів, художників тощо) і назвами їхніх творів. Ці текстові елементи лежать на поверхні та переважно не потребують

додаткової інтерпретації, бо є цілком експліцитними. Ми називаємо зазначене явище інтертекстуальною номінацією.

Заглиблення в інтертекстуальний шар зорієнтоване на фоніві знання пресупозитивного характеру. Це інформаційне поле, спільне для мовця та реципієнта, що є передумовою успішності комунікативного акту, функцію повідомлення в якому виконує текст. Тільки спільна пресупозиція автора та реципієнта буде мати результатом адекватне сприйняття змісту тексту. Саме тому в інтертекстуальній номінації переважають історичні та географічні назви, явища культури, власні імена відомих діячів історії, політики, культури і мистецтва, напр.: *Голос колишнього вчителя піднісся й забринів пристрасно. Розпалюючись більше дедалі, Андрій Венедович засипав Степана іменами й поговірками, яких змісту й ваги той зовсім не розумів. Він промовляв про золотий вік Августа, про римський геній, що скорив світ і горить у темряві сучасності ясною зіркою порятунку. Про християнство, що зрадницьки пожерло Рим, але й само було переможене від нього в Ренесансі. Про свого улюбленого Луція Аннея Сенеку, виховника Геронового, гнаного підступами й інтригами незрівнянного філософа, засудженого на страту й померлого від власної руки, перетявши вену, як і личить мудрецеві; про його трагедії, єдині, що дійшли до нас від римлян, про його Dialogi, з яких De Providentia він міг цитувати напам'ять. І Сенеці, що поєднав у найвищій синтезі стоїцизм з епікуреїзмом, цьому генієві римського генія, закидають спілкування з апостолом Павлом, обмеженим adeptом в'язничної релігії, що завалила Рим!* (В. Підмогильний. Місто); *От візьмімо цього... як його... Спінозу, чи як там... випив, кажуть, цикуту. І що? Тепер це просто історичний факт* (Ю.Іздрик. АМTM); *А відшукати їх можна у пивбарі на вулиці Фонвізіна, російського драматурга-класика* (Ю.Андрухович. Московіада). Але на відміну від алюзій вони не становлять згорнутих фреймів, тому що не здатні актуалізувати цілісну комунікативну ситуацію прецедентного характеру.

В аналізованих текстах переважають інтертекстуальні номінації, пов'язані з літературною творчістю – імена та прізвища прозаїків, поетів, назви літературних творів і героїв, проте їх можна уналежнити до прецедентних імен. Д.Б.Гудков називає прецедентними індивідуальні імена, що пов'язані з відомим, здебільшого прецедентним текстом; з прецедентною ситуацією; імена-символи, які «вказують на певну еталонну сукупність відповідних рис» [2, с. 108]. Прецедентними іменами в українському модерністському і постмодерністському художньому дискурсі передусім бувають:

– індивідуальні імена діячів української та світової культури: *Свої Моцарти, Бетховени, чув і Лисенка – солов'я* (М.Хвильовий. Редактор Карк); *Аполлонові Григор'єву вона віддавала перевагу перед Бєлінським і протопопові Аввакумові перед Михайловським* (В.Домонтович. Доктор Серафікус); *Колись ця тема хвилювала Гоголя. Образи й цитати з творів Гоголя постають передо мною* (В.Домонтович. Без ґрунту); *Для Моне й Мане в малярстві, для Фльобера й Мопасана в письменстві дійсність не мала ні ступенів, ані якостей* (В.Домонтович. Без ґрунту);

– історичні та міфологічні прецедентні імена: *Дайте мені хоч якось виборсатися звідси – тоді й питаєте про все на світі, скажімо, як виглядав щит Ахілла або скільки кораблів і під якими назвами спорядили греки на Трою* (Ю. Андрухович. Московіада); *Є щасливі, наділені короткочасними прозріннями й одноразовими перепусками до Саду* (Ю.Іздрик. Таке);

– назви літературних творів та літературні герої: *Таким чином, «Кайдашева сім'я» в його версії поставала романом про розбірки всередині мафійного угру-*

пування, різночинні семінаристи у «**Хмарах**» до дрижаків і глюків обкурювалися привезеною з цукроварень Півдня анашею, а «**Коні не винні**» закінчувалися сценою групового звалтування ліберального поміщика **Аркадія Петровича Маліни** цілим ескадроном ним же викликаних на місце події козаків (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); *Падає листя пожовкле тобі на заплющені вії. Ти відчуваєш в них поцілунки своєї **Мавки** – Іріс, що висмоктують з Тебе кров краплю за краплею, що відбирають у Тебе всі життєві соки, що лишають Тобі лише забуття і тихий лоскіт* (Г. Михайличенко. Блакитний роман).

Саме група інтертекстуальних номінацій, пов'язаних з літературною творчістю, є найвагомішою в модерністському та постмодерністському дискурсах, що цілком логічно. Категорія інтертекстуальності насамперед актуалізує міжтекстовий зв'язок. Елементи Іншого тексту, Іншого автора, Іншого художнього світу пронизують художній текст. Поява прецедентних імен, що апелюють до інших художніх текстів, а не до об'єктивної дійсності, як, наприклад, у випадку історичних осіб та фактів, зумовлена зануренням тексту в інтертекстуальний простір. «Смерть автора» як базова постмодерністська категорія виявляється на цьому рівні і в модерністському тексті, а саме в посиланнях на інших авторів і тексти, інтертекст «вривається» до художнього дискурсивного простору через алюзії з іншими текстами та героями: *Линник був моїм **Вергілієм**, я його несміливим і ніяковим **Дантом*** (В. Домонтович. Без ґрунту); *Він почував себе, як той **Дон-Жуан**, що безліч кохав жєницин та не находив тієї, що шукав всієї істотою своєю, і коли знайшов її, прекрасну й покірну, вже не зміг її покорити* (М. Йогансен. Подорож ученого доктора Леонардо...); *Сцена була цілком у **Діккенсовому** стилі, і я заснув, почувавчи себе правдивим **Піквіком**, з приємним почуттям оптимістичної віри в майбутнє людства* (В. Домонтович. Без ґрунту); *Тільки мене нервує, що там постійно, коли вони цитують **Біблію**, пишеться на кожній сторінці «**Від Луки**», «**Від Івана**», «**Від Матвія**», розумієш?* (С. Жадан. Дєпєш Мод); *Однак спосіб, у який вони формулювалися, загальна інтонація й скептичне похитування головою на кожну відповідь перфектно відтворювали атмосферу **Францового «Процєсу»**. Винен!* (Ю. Іздрик. АМ™). Прецедентні імена письменників та літературних героїв є своєрідними маркерами міжтекстових зв'язків, показником функціонування одного суцільного макротексту як інтертексту.

Інтертекстуальна номінація використовується і в мовній грі, напр.: *Разом ми поставили конструкцію на місце, і хлопець подав мені руку: – **Павел**. – **Вєжинов**? – зіронізував я, але він не зрозумів гумору* (Ю. Іздрик. АМ™). В останньому випадку звичайне чоловіче ім'я викликає асоціації з болгарським письменником через обрану мовну форму – російський варіант українського імені Павло, саме цей іншомовний характер імені підкреслив герой.

У постмодерністському дискурсі характерною рисою інтертекстуальної номінації є посилання на мас-медійний дискурс і загалом апеляція до масової свідомості. У такому разі передтекстами слугують твори масової культури – естрадні пісні, художні та анімаційні фільми, реклама тощо, напр.: *– Подаруй своїй теті, **Плейшнєр** нещасний! – відказала на це Коля...* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); *– Як стверджував : «Час не важливий, важливе лише життя»* (Ю. Іздрик. Подвійний Леон); *Чи бачили ви фільм «**Матриця**»? Ну то тоді знаєте, про що я кажу* (В. Єшкілев. Пафос); *Заріс зовсім, заволохатився... **Ти єщю такой маладой, ти єщю страдаси єрундой...*** (В. Єшкілев. Пафос); *А як вона ще розвернулася, ця тарілка, як на улюбленій фотографії **агєнта Малдєра**...* (Л. Дерєш. Трохи п'єтми,

або На краю світу); ...цими позбавленими самоідентифікації київськими *овечками Доллі* (Ю.Іздрик. АМ™).

Іноді такі тексти розглядають як прецедентні, але ми вбачаємо істотну відмінність між текстами цих двох типів. Перші є культурними феноменами людства, вагомими як для сучасників, так і для нащадків. А тексти масової культури тимчасові, семантично порожні, проте вони характеризуються легкістю впізнавання та запам'ятовування, саме тому проблеми ідентифікації тут не постають. І хоч інтертекст цього типу поширений меншою мірою, але його наявність, на жаль, не лише данина моді, а й ознака поганого смаку, орієнтація на низький інтелектуальний рівень потенційного реципієнта. Автор свідомо знижує інтелектуальний ценз своїх читачів, не змушуючи їх думати, а продукція масової культури повільно проникає в художній текст. Крім того, використання такого інтертексту відразу свідчить про нетривале життя відповідних літературних творів, тому що для текстів масової культури характерні актуальність та нетривалість, і через певний час уже неможливо розпізнати в тексті першоджерело.

Отже, в модерністському і постмодерністському художньому дискурсі домінує такий аспект номінативної інтертекстуальності, як прецедентні імена. Прецедентні імена здебільшого характеризують українську та світову культуру, пов'язані з літературним процесом або масовоінформаційним простором. Остання група, на відміну від попередніх, є тимчасовою, інтертекстуальний шар цього типу актуалізований лише в певному історичному вимірі, тоді основні інтертекстуальні номінації актуальні як у модерністській, так і в постмодерністській прозі.

Список використаної літератури:

1. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Л. В. Грек. – К., 2006. – 16 с.
2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.
3. Денисова Г. В. В мире интертекста: язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
4. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 122 с.
5. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
6. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – [4-е изд.]. – М. : Ком Книга, 2007. – 272 с.
7. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу : діахронічний аспект : [монографія] / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

Н.В.Кондратенко

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
заведующая кафедрой прикладной лингвистики

**ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНАЯ НОМИНАЦИЯ В МОДЕРНИСТСКОМ
И ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ****Резюме**

В статье проанализирована реализация категории интертекстуальности в модернистской и постмодернистской художественной прозе. Актуализирован номинативный аспект интертекстуальности, репрезентированный прецедентными именами. Предложена типология интертекстуальных номинативных маркеров в художественном тексте.

Ключевые слова: интертекстуальность, номинация, художественный дискурс, модернизм, постмодернизм.

N.V.Kondratenko

Odesa National I. I. Mechnikov University,
Head of the Department of Applied Linguistics

**NOMINATION INTERTEXTUALITY IN CONTEMPORARY
AND POSTMODERN LITERARY TEXT****Summary**

The article analyzes the implementation of the category of intertextuality in modernist and postmodernist discourse. The nominative aspect of intertextuality represent precedents names is actualized. The typology of intertextual nominative markers in a literary text is offered.

Key words: intertextuality, nomination, literary discourse, modernism, post-modernism.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2013.

УДК 811.161.2'373.23

Т.І. Крупеньова, канд. філол. наук, доц.,
Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського,
кафедра української філології і МНФД

АНТРОПОНІМИ ЯК КОМПОНЕНТ ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ Є.КОНОНЕНКО ТА О.ЗАБУЖКО

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування антропонімів у художньому тексті. З'ясовано стилістичну роль антропонімів у творах Є.Кононенко та О.Забужко. Доведено, що антропоніми є важливим складником художнього твору; вони визначають усі мовні рівні, що беруть участь у характеротворенні, втіленні авторської концепції.

Ключові слова: онім, онімія, антропонім.

Література ХХІ сторіччя відкрила нам багато нових імен. Особливої популярності останнім часом в українській літературі набули твори так званої жіночої літератури. Наше дослідження показало, що ономастику Євгенії Кононенко та Оксани Забужко об'єднують спільні риси у відображенні узуальних діючих норм побутування імен, прізвищ, прізвиськ та похідних від них варіантів у сфері сучасного функціонування, добре знаного письменницями. Характерною рисою ідіостилів Є.Кононенко та О.Забужко є використання онімів, що репрезентують авторський спосіб художнього осмислення навколишнього світу.

Мета дослідження – шляхом зіставного аналізу з'ясувати питому вагу, основні функції та специфіку добору й ужитку власних імен у творах Є.Кононенко та О.Забужко. Об'єктом аналізу є онімія творів Є.Кононенко та О.Забужко. Розмаїття власних імен, залучених у тексти творів, є показником особливої уваги письменниць до іменувань, які сприяють увиразненню літературних образів, допомагають обрати доречний спосіб називання того чи іншого персонажа, який відповідав би його соціальному статусу та комунікативній ситуації. Аналіз антропонімного позначення персонажів у романі Є.Кононенко «Зрада» і творі О.Забужко «Казка про калинову сопілку» засвідчив, що для номінації діючих осіб кожна з письменниць використовує наявні в українській мові антропомоделі, але в різних пропорціях і з різним їх наповненням. При цьому, як правило, вживаються різні структурні й словотвірні варіанти. Така відмінність в антропонімічних моделях залежить від відмінностей описуваної території і від індивідуально-авторських уподобань.

Твори Є.Кононенко неодмінно привертають увагу багатьох критиків і дослідників, які одностайно визначають її романи і повісті як детективи. Н.Зборовська зауважувала, що письменниця вміло будує напружені детективні фабули, відзначає, що «майстерно вибудована детективна фабула є для авторки не самоціллю, а лише нагодою поговорити про сенс життя, про дихотомію справдешності й імітації, про любов і смерть, і ще про багато інших «вічних» речей у контексті нашого прагматичного й далекого від «високих матерій» часу» [2: с. 122]. Про детективну форму як тло для соціальних і психологічних оповідей письменниці говорить і Р.Харчук у своїй статті «Покління постепокси» [6: с. 7]. Є.Кононенко має оригінальний погляд на гендерні взаємини в українському суспільстві, який яскраво виявився саме

в романі «Зрада». На сторінках роману авторка з допомогою актора театру «Трясиспис» так пояснює зміст слова «зрада»: «В англійській мові існує багато слів: *treason* – зрада батьківщині або справі життя, *betrayal* – зрада другові, *adultery* – подружня зрада. Але жодне з англійських слів не може бути таке трагедійно-всеохопне, як українське. І російські слова – *вероломство*, *предательство*, *измена* – не в змозі передати тої концентрації думок, почуттів і всього іншого, як коротеньке українське слово» [5: с. 124]. У творі на прикладі життя його героїв письменниця зробила спробу відтворити кожен відтінок значення слова «зрада». Кожен персонаж тією чи іншою мірою причетний до зради. Варто відзначити, що кожна «зраду» письменниця мотивує, занурюючи читача в складну систему психологічних чинників, що впливають на поведінку персонажа.

Всі герої роману виписані з великою майстерністю, кожен із них є індивідуальністю. Яскравість створених образів підкреслюється їхніми іменами та прізвищами. Власні імена у романі Є. Кононенко утворюють справжню онімійну поліфонію, і це ономастичне багатоголосся значно посилює сюжетно-тематичну лінію твору, працює на образну систему, утворюючи і гармонійні поєднання, і опозиційні контрасти, дисонуючи з головним персонажем або з ідейним навантаженням. Імена, використані письменницею, не називають, а виражають головну властивість персонажів. Кожному герою роману «Зрада» надане яскраве ім'я. Їх досить багато: 15 жіночих імен та 14 чоловічих. З них можна виокремити 5 головних персонажів та 24 другорядних. Найчастіше у романі вживаються такі імена та їх варіанти: *Вероніка Стебелько* – 103 рази, *Дмитро Стебелько* – 156 разів, 111 разів – *Вікторія Стебелько*, *Лариса Лавериненко* – 91 раз, *Євгеній Мурченко* – 120 разів та інші.

Є. Кононенко створила неповторний образ сучасної жінки. Жінки, яка не хоче ховатися за спиною чоловіка, яка може досягти успіху та визнання суспільства, яка не боїться відмовитися від подружнього життя заради самоутвердження. Героїня роману «Зрада» *Вероніка Раєвська-Стебелько* знаходиться у перипетіях приватного життя – центр своєрідного трикутника, дві сторони якого – чоловік (колишній чоловік) і людина, в яку вона закохується (або коханець). Як у традиційному літературному трикутнику, вибирати їй, але не між чоловіками: її вибір – то вибір власного самоутвердження як активного суб'єкта культури. У зв'язку з цим героїня Є. Кононенко потрапляє у різні екзистенційні ситуації, вихід із яких завершується трагічно. З огляду на те, що ця героїня є однією з головних персонажів в образній системі роману, її ім'я є одним із найчастіше вживаних антропонімів (103 рази). «Вероніка гр. від *pherō* – несу і *nikē* – перемога (буквально: та, що приносить перемогу)» [4: с. 124]. Спогади про нещасливе дитинство, жорстокого батька переслідували Раєвську протягом усього життя. Вона «була дитиною і була дитиною дна, дитям безодні» [5: с. 17]. У стосунках зі своїм чоловіком Дмитром Вероніка відчувала себе пригніченою, боялася його. Асоціативно ці відчуття пов'язуються з тим, що на рівні підсвідомості вона відводила Дмитрові статус батька. З одного боку, це живило її дитинність. Ознаки цієї властивості наявні і в її характеристиці (вже дорослої жінки): «дівчача зовнішність», «дитяче личко», «в гості водили, як дитину». Концептуальною є втрата цих рис вже оновленою Веронікою (що помічено і Дмитром, і нею самою): «вже не здається дівчиськом»; «не буду слухняною дівчинкою» [5: с. 14]. Отже, ми бачимо, як наростає протест в цій жінці проти керування нею чоловіком. Цей протест переростає в злам подружнього життя та перевтілення Вероніки Стебелько у Вероніку Іванівну Раєвську-Стебелько, талановитого режисера та успішну жінку. До речі, Кононенко тільки 3 рази називає Вероніку прізвищем її чоловіка – Стебелько. 2 рази – в лікарні та один раз – у надписі на надгробку могили

героїні «*На свіжому пагорбі – металева табличка: «Вероніка Стебелько. Померла на 36-у році життя»*» [5: с. 54]. В обох цих випадках є спільне – документація. Вероніка не встигла розлучитися зі своїм чоловіком Дмитром, сама ж вона називала себе тільки Раєвською. Це прізвище ми зустрічаємо в романі значно частіше – 7 раз. Звертаючи увагу на етимологію цих прізвищ: «Раєвська – походить з терміну радж «правитель, князь, цар» у сучасних індійських мовах має і форму «рай», що відбите і в українських прізвищах Рай і Райко, Раюк, Раєвський, Райченко», в той час як Стебелько має українське походження: «Утворення на -енко та -ко належали до найпоширенішого антропонімічного типу на території Східної України у XVII столітті. Зазначений факт свідчить і про те, що прізвищеві форми ще не втратили живого зв'язку із загальними словами, вживаними на позначення синів за батьком» [7: с. 33], тут підкреслюється близькість Вероніки до свого роду. Вона не сприймала свого чоловіка та хотіла відокремитися від нього навіть прізвищем. Також варто згадати про те, що Вероніка почала будувати кар'єру, й, можливо, саме тому вона обирає прізвище Раєвська, яке фонетично звучить яскравіше, ніж Стебелько. У романі використано такі структурні моделі антропонімізації: ім'я (*Вікторія, Люся, Костя* та інші); ім'я + по батькові (*Захар Іванович, Ольга Павлівна, Тетяна Віталіївна*); ім'я + прізвище (*Катерина Рачко, Віктор Манулін, Адріян Борич*); ім'я + по батькові + прізвище (*Маякіна Тетяна Віталіївна, Вероніка Іванівна Раєвська-Стебелько, Дмитро Миколайович Стебелько*).

Один із найпопулярніших творів О.Забужко «*Казка про калинову сопілку*» також є багатим на оніми. На початку твору знайомимося з матір'ю головної героїні – *Марією*. Не просто так авторка, вживаючи в тексті цей антропонім 65 раз, уникає використання різних його варіантів. Ім'я *Марія* запозичене з Біблії, саме так називали мати Ісуса Христа, жінку, якій випало на долю стільки випробувань. Цей онім уособлює жертвність, чистоту, найсильніші материнські почуття. Саме такою постає перед нами цей персонаж. Головна героїня твору – *Ганна*. Та повного варіанту імені нам авторка не подає, загалом 133 рази фіксуємо пестливе *Ганнуся* або поважне *Ганна-панна*. Пестливу форму цього оніма вживали до дівчини, тому що з дитинства була вона веселою, задорною, життєрадісною, як, до речі, і належить володарці цього антропоніма. До того ж, для матері *Ганнуся* – завжди залишалася коханою донечкою, тому інакше як у пестливій формі вона до неї не зверталася. *Ганна-панна* називали героїню за її гордовиту ходу, якої її мати привчила. Ім'я *Олени*, сестри *Ганнусі* зустрічаємо тільки в демінутивній формі *Оленка* 60 разів. За натурою спокійна, лагідна, нагадує нам *Оленку* з відомої дитячої казки, саме цей прототип вклала О.Забужко в образ цієї дівчини й антропонім використала відповідний. Та було щось у ній потаємне, гріховне. 4 рази фіксуємо антропонім у поєднанні з апелятивом *зімючка-Оленка*. Вживає авторка таке дивне поєднання, щоб застерегти читача, показати, що вона є не такою простою, як може здатися на перший погляд. Дійсно, героїня ніби нагадує змію, що є спокійною, але в будь-який момент може напасти, вжалити болячи, так, як це зробила *Оленка*, спокусивши нареченого сестри.

В художньому просторі яскраве місце посідають і чоловічі антропоніми *Василь* і *Дмитро*. Авторка не приділяє багато уваги чоловічим образам, вона навіть не мудрує з їхніми іменами. Протягом усього твору ці оніми є незмінними. *Василь* – батько *Ганни* як кожен володар цього антропоніма є сімейною й порядною людиною. *Дмитро* – залицяльник *Ганни*, а потім і наречений *Оленки*. Антропонім *Дмитро* зустрічаємо у творі 12 разів, а ще й у поєднанні з прізвищем *Маркіянчук* – 10 разів. Уживаючи деколи разом прізвище та ім'я цього персонажа, авторка ніби

наголошує, що не лише вродою вдався парубок, а й поважною людиною планує стати в житті, такою, щоб тільки за прізвиськом та ім'ям називали. Слід також зазначити, що не лише на антропоніми багатий цей твір, авторка вживає також і фоніві оніми. Теонім *Бог (Господь)* зустрічаємо в тексті 48 разів, також фіксуємо й інші релігійні назви *Святі Дари, Пречиста Діва*. Таке частотне вживання релігійних онімів свідчить про велику набожність головних героїв. У художньому творі наявні й агіоніми *Кайн і Авель*. Використання в «Казці про калинову сопілку» 16 разів саме цих біблійних імен доволі закономірне і зрозуміле, адже за основу твору О.Забужко взяла саме легенду про Кайна і Авеля.

Отже, в індивідуально-творчій трансформації використовувани оніми у письменниць набувають додаткових значень, авторських конотацій, реалізуються на різних рівнях – змістовому, емоційно-експресивному, асоціативному. Структурні типи антропонімів, їх розподіл за частотою використання в тексті виразно вказують на спільні авторські манери письма Є.Кононенко та О.Забужко. Перспективу представленого дослідження вбачаємо у подальшому детальному аналізі онімії творів Є.Кононенко та О.Забужко.

Список використаної літератури:

1. *Забужко О.* Сестро, сестро: [повісті та оповідання] / Оксана Забужко. – Видання друге. – К.: Факт, 2004. – 240 с.
2. *Зборовська Н.* Психологія і літературознавство / Н.Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 390 с.
3. *Карпенко Ю.О.* Власні назви в художній літературі / Ю.О.Карпенко // Наукові записки – Серія: Філологія (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип.37 – С. 17-21.
4. *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей: Словник-довідник / Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківська. – К.: Наук, думка, 1996. – 336 с.
5. *Кононенко Є.* Зрада / Євгенія Кононенко. – Львів: Кальварія, 2002. – 160 с.
6. *Харчук Р.* Покоління постепокси / Р.Харчук // Дивослово – 1998. – № 1. – С. 6-12.
7. *Чучко П. Я.* Антропонімія Закарпаття / П.Я.Чучко. – Ужгород, 1970. – 103 с.

Т.И.Крупенёва

Южноукраинский национальный педагогический университет им. К.Д.Ушинского, кафедра украинской филологии и МОСД

АНТРОПОНИМЫ КАК КОМПОНЕНТ ФЕМИНИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА Е.КОНОНЕНКО И О.ЗАБУЖКО

Резюме

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования антропонимов в художественном тексте. Выяснена стилистическая роль антропонимов в произведениях Е.Кононенко и О.Забужко. Доказано, что они являются важной составляющей художественного произведения, определяют все языковые уровни, участвующие в характерообразовании, воплощении авторской концепции.

Ключевые слова: оним, онимия, антропоним.

T.I. Krupenyova

K.D.Ushinsky Southern Ukrainian National Pedagogical University,
Department of Ukrainian Philology

**ANTHROPONIMS FEMINIST DISCOURSE AS A COMPONENT
AND Y.KONONENKO O.ZABUZHKO**

Summary

The article investigates the functioning anthroponyms in fiction. It features found functioning and stylistic anthroponyms role in the works of E. Kononenko and O.Zabuzhko. It is proved that anthroponomy is an important part of the artistic work, they define all language levels involved in character creation, incarnation's conception

Keywords: proper noun, onym, onymy, anthroponim.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2013.

УДК 81'42:007:304: 659.1:013: 659.123

Н.В. Кутуза, канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра прикладної лінгвістики

ФОРМУЛА ЕМОЦІЙНОГО ВЕКТОРА ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

В статті розглянуто негативацію та позитивацію як чинники програмованої сугестивності слоганів соціальної реклами. Запропоновано формулу лінгвального впливу, що максималізує впливовий ефект цього виду реклами.

Ключові слова: негативація, позитивація, слоган, сугестія, соціальна реклама.

Останнім часом активізувався в масовоінформаційному просторі «елітарний» (за Д.Рожественською) різновид реклами – соціальна, що й викликало зацікавлення зарубіжних дослідників (див. праці Л.Дмитрієвої, В.Зазикіна, Г.Ніколайшвілі, Н.Паршенцевої, С.Сергєєва, Є.Степанова, В.Учонової, Л.Федотової та ін.). Українські вчені також починають звертати увагу на специфіку та функціонування соціальної реклами, що ілюструють розвідки А.Біденка, А.Гринько-Гузевської, Н.Грицюти, О.Лаврик, Т.Ревенко, Є.Ромата та поодинокі праці О.Белякова, присвячені екологічній рекламі як різновиду соціальної. Проте в аспекті емоційного забарвлення як векторного чинника сугестивності соціальну рекламу практично не досліджено попри комунікативну вагу категорії емотивності та необхідність вивчення особливостей її реалізації в рекламних текстах, що й визначає *актуальність* обраної проблематики.

Об'єктом нашого дослідження стала соціальна реклама, *предметом* – найчастотніші лінгвістичні маркери негативації та позитивації слоганів соціальної реклами як чинника сугестивності рекламного дискурсу.

Фактичним матеріалом слугували слогани соціальної реклами (115 одиниць), які функціонували у різних видах ЗМІ (телевізійна, в Інтернеті тощо).

Мета статті полягає в з'ясуванні лінгвістичної негативації та позитивації як чинників сугестивності слоганів соціальної реклами, що виступають провідними елементами рекламної кампанії. Це, у свою чергу, передбачає вирішення низки таких конкретних *завдань*: дослідити характерні ознаки соціальної реклами, окреслити специфіку позитивних і негативних емоцій, лінгвістичні особливості втілення негативної і позитивної емотивності у слоганах соціальної реклами, встановити особливості їхнього сприйняття, висвітливши впливовий потенціал таких повідомлень, розглянути моделі / сценарії ефективної сугестивності, втілювані в різних видах реклами, запропонувати формулу лінгвального впливу, що відбиває найчастотніші лінгвістичні маркери негативації та позитивації.

У процесі досягнення мети в роботі застосовано низку *дослідницьких методів*. *Методи аналізу та синтезу* дали змогу з'ясувати складники аналізованого явища та поєднати їх у цілісність, *метод індукції* залучено для конкретизації загальних висновків. Особливості функціонування слоганів дав підстави описати *функціональний метод*, *метод моделювання* виявив специфіку моделей сугестивності / ефективності, що уможливило конструювання формули лінгвального впливу для

повідомлень соціальної реклами. Завдяки *описовому методу* пояснено особливості слоганів соціальної реклами з негативним і позитивним навантаженням. Виокремлення характерних впливових елементів та встановлення ефективності слоганів з прогнозувальним ступенем впливу здійснено за допомогою *компонентного аналізу*.

Переважає більшість дослідників послуговується офіційним визначенням соціальної реклами, наведеним у Законі України «Про рекламу»: «Соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, що спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку» [4, с. 167]. Проте загальноприйнятого наукового визначення соціальної реклами не існує, хоч усі вчені одностайні в розумінні її сутності та цілей. О.Берьозкіна відзначає, що, «просуваючи ідею нової соціально вагомої поведінки, соціальна реклама має на меті пролонгування зміни особистісних і соціальних настанов, здатних позитивно вплинути на життя окремих людей, добробут країни й усього світу» [1, с. 143], хоч, окрім цього, соціальна реклама має демонструвати й наслідки девіантної поведінки з метою формування відповідного емоційного ставлення до таких випадків як потужного складника комунікативного впливу.

Вчені В.Зазикін, Є.Зазикіна та А.Мельников наголошують на високому ступені впливовості соціальної реклами, підкреслюючи, що вона «має апелювати до почуттів, а не до розуму, тобто має бути емоційно заразною» [3, с. 172]. Але С.Сергєєв застерігає від використання власне негативних мотивів та емоцій при конструюванні соціальної реклами, бо людина тяжіє до наслідування [див. 13, с. 4–10], і така реклама може призвести до зворотного ефекту, тобто замість того, щоб уникати аморальної поведінки, особистість може сприйняти це як заклик до дії. Таким чином, намагаючись привернути увагу до проблем суспільства, соціальна реклама «вводить ці проблеми в поле свідомості людини, що є одним із кроків на шляху їхнього втілення у життя, тобто відбувається ефект ненавмисного залучення» [13, с. 19], а пропонувані соціальною рекламою «сильні смисли, з яких людина «зчитує» очікування навколишнього світу, стають одним із факторів, що впливають на її поведінку» [13, с. 11].

Ми ж переконані, що без активації негативних емоцій у соціальній рекламі неможливо переконливо продемонструвати небажану, асоціальну поведінку, тому їхнє застосування вважаємо доцільним, проте разом з висвітленням проблеми мають бути окреслені й «перспективи вирішення цієї проблеми» [13, с. 5], бо «повідомлення стають більш переконливими, якщо вони асоціюються з позитивними почуттями» [17, с. 440].

Доведено, що будь-яке рекламне повідомлення відзначається впливовістю й має на меті спонукати реципієнта до певної дії. Власне ж сугестію витлумачують як «латентний (прихований) вплив на людину, що визначає перебіг нервово-психічних процесів. Шляхом нав'ювання можуть викликатися відчуття, уявлення, емоційні стани та вольові спонукання без активної участі особистості, без логічного перероблення реципієнтом інформації» [16, с. 23], що увиразнює необхідність активацій емоційного компонента в структурі впливового повідомлення. Активацію емоцій різного характеру пояснюють такими чинниками: 1) їхня комунікативна вага зростає, бо реципієнт не в змозі обробити великий обсяг інформації: «Що сильніше інформаційні переваження, то більше людський мозок орієнтований на емоційну експертизу інформації, яка звільнює свідомість від аналітичних розрахунків. Вибір можна робити несвідомо, ґрунтуючись виключно на емоційних перевагах, без участі розумової діяльності» [15, с. 40]; 2) навіть важливість інформації

визначається, в першу чергу, силою її емоційного підкріплення, тобто, якщо інформація викликала досить сильну емоцію, то вона радше за все збережеться (навіть якщо буде й непотрібною) [див. 15, с. 39]. Отже, емоції є вагомим підґрунтям для «впровадження» навіювальної інформації, вони блокують критичне оцінювання, стають на заваді адекватному сприйняттю дійсності, що увиразнює їхню впливову потужність.

Емоція – це те, «що переживається як відчуття, котре мотивує, організує й скеровує сприйняття, мислення й дію» [5, с. 324], тобто вона є потужним «двигуном» діяльності. Таким чином, активізуючи відповідні емоції, які в тексті / дискурсі актуалізуються в семантиці лексем, можна задалегідь створити негативний / позитивний значеннєвий простір, що передбачає, зокрема, залучення афективів – емоційно-оцінних слів, яким притаманний широкий спектр конденсованих смислових конотацій. Апелюючи до вищих цінностей – відчуття патріотизму, національної гордості, гідності тощо, ці слова з позитивною / негативною аксіосистемною маркованістю здійснюють вплив на слухачів, частково чи повністю блокуючи їхню раціональну свідомість [9, с. 4] і штучно «вмикаючи» ірраціональне, емоційне сприйняття. Це, у свою чергу, визначає необхідність чіткого усвідомлення специфіки всього спектра емоційних феноменів у психоструктурі особистості.

Людам властиво мислити позитивно, й тому вони намагаються відмежуватися від усіх неприємних вражень. Негативне, безумовно, помічається, але зазвичай людина прагне уникати його, витісняючи у підсвідомість. Негативні емоції спричиняють викривлення отриманих відомостей, і «людина намагається навіть і не запам'ятовувати матеріал, котрий викликає негативні емоції» [див. 12, с. 65], тому «що сильніша негативна емоція, то більший критичній настрій, відчуження і ворожість» виникає в адресата такого повідомлення [15, с. 40]. До факторів формування негативного сприйняття можна уналежнити все, що викликає відчуття страху, відрази, сорому, досади, проте саме «страх сприяє більш сильному навіюванню» [11, с. 71]. Страх – досить сильна емоція, яка впливає на перцептивно-когнітивні процеси й поведінку індивіда. При відчутті страху увага різко звужується, загостріючись на об'єкті або ситуації, яка сигналізує про небезпеку [5, с. 311]. Страх виявляє й адаптивну функцію, бо змушує людину шукати засоби захисту від можливої шкоди [5, с. 324], що є важливим під час подання негативною, «страшної» інформації в соціальній рекламі, де демонструються наслідки девіантної поведінки або певна загроза. Обсяг ефекту «страшної» реклами насамперед залежить від її сили, проте при використанні таких ефектів їхній рівень має бути відчутним, але не загрозливим [11, с. 71]. Переживаючи страх, реципієнти одночасно прагнуть і дізнатися більше про об'єкт страху, й уникнути його. Теорія диференційних емоцій інтерпретує такий внутрішній конфлікт як результат коливання між емоцією страху (що мотивує реакцію уникання) й емоцією інтересу (яка мотивує дослідницьку активність) [5, с. 295]. До того ж, «очікування небезпеки при цьому підсилює пошук відповідної інформації» [12, с. 65]. Тому можна стверджувати, що в деяких випадках страх змушує, спонукає не лише уникати негативу, але й привертає увагу, зацікавлює, що визначає необхідність якнайкоректнішого використання цієї емоції в рекламі.

Зауважимо, що страхи умовно розподіляють на два види: вроджені та соціально набуті. Вроджені страхи визначені біологічно – це побоювання всього того, що загрожує життєдіяльності: біль, кров, травми, певні звуки, страх висоти й темряви, дезорієнтованість у просторі, втрата контакту з близькими та ін., тобто все, що може призвести до фізичної смерті. Соціально ж набуті страхи сформовано за

період індивідуального розвитку особистості. І якщо вроджені страхи забезпечують збереження тіла людини, то набуті оберігають її від соціальної «смерті» [15, с. 112].

Емоції страху (як вроджені, так і соціально набуті) активно задіюються в шокувальній рекламі (інколи її називають ще «жорсткою»), яка переслідує певні цілі: звернути увагу цільової аудиторії на певну проблему та запам'ятатися [див. 14, с. 142]. Експерименти показали, «що сильніше страх, то більш вираженою є реакція» [17, с. 441]. Шокувальна соціальна реклама, як правило, створюється на теми, що стосуються серйозних соціальних проблем, викликає сильні негативні емоції за допомогою екстралінгвальних (візуальний ряд) й лінгвальних засобів (лексеми з негативним конотативним забарвленням, створення контексту з негативним навантаженням). Активуючи таким чином емоції негативного характеру шокувальна реклама формує почуття страху: 1) пагубні звички (алкоголь, паління, наркотики); 2) хвороби (СНІД, рак, туберкульоз); 3) «виразки» суспільства (безпритульні, безробітні, торгівля дітьми, біженці); 4) захист довкілля; 5) смерть (старість, вбивства, аварії).

Отже, демонструючи смерть, насильство, кров, пошкоджені тіла людей і тварин та ін., соціальна реклама прагне максималізувати ефективність і впливовість, проте негативна емотивність може призвести й до зворотного ефекту. Надмірно жорстка соціальна реклама «тримає людину в ситуації проблеми, ... відбувається звуження свідомості, світ замикається на негативному, ... подовжуючи життя цій проблемі, з якою суспільство бореться» [13, с. 14-15]. На нашу думку, використання такого рівня негативності може бути доцільним у тих випадках, коли застосовується сценарій «проблема – рішення» як один з основних способів поєднання позитивної та негативної стимуляції [6, с. 158], характерний для виду комерційної реклами. Його перевага полягає в тому, що в повідомленні не подається власне потреба потенційного споживача, яку має задовольнити рекламований товар, а міститься лише «натяк» на неї, тобто на першому етапі формулюється проблема, яка може поставити під загрозу добробут, здоров'я, успіх тощо [6, с. 159]. Таким чином створюється негативний стимул, під впливом якого у покупця формується потреба в розв'язанні проблеми – «мотивація ВІД» (пор. з динамікою емоцій: виникнення, вище напруження й розрядження). Окресливши проблему (яка переважно є штучно створеною), реклама подалі миттєво пропонує засіб її вирішення: купити товар, чим створюється позитивний стимул – мотивація «ДО», що підштовхує покупця до придбання рекламованого товару. Переважно така схема застосовується у рекламуванні ліків, предметів гігієни, миючих засобів.

Схематично сценарій можна представити таким чином: *проблема – спосіб вирішення проблеми (рекламований товар) – описування ефекту – навіювання споживачеві впевненості* в тому, що рекомендований засіб вирішення проблеми діє ефективно [там само]. Отже, створена штучно проблема розв'язується лише за допомогою рекламованого товару, а реципієнтові впроваджується у свідомість і підсвідомість ідея про власне наявність проблеми та можливість її найоптимальнішого розв'язання.

Наявна й структурна модель лінгвістичної сугестивності рекламного слогану – NAR-структура, яку переважно застосовують в аспекті політичної реклами, де N-елемент (негативний) вербалізує певний «негативно конотований» стан сугестанта, що потребує зміновання; A-елемент (від англ. «action» – «дія») вербалізує певну дію, яку сугестант повинен виконати для подолання «негативно конотованого» стану; P-елемент («позитивний») – вербалізує певний «позитивно коното-

ваний» стан сугестанта, у якому той буде перебувати після виконання певної дії, зазначеної у попередньому елементі структури [детальніше див. 7]. Зазвичай ця модель переважно застосовується в антирекламі, контррекламі.

В аспекті соціальної реклами серед низки змішаних технік емоційного впливу на цільову аудиторію вчені пропонують схему: *незадоволення – рішення проблеми – ідеальний результат*, зауважуючи, що «рекламне звернення, виконане в такому вигляді, спочатку має нагадати про проблему, гіперболізувати її, продемонструвавши негативні емоції. Наступний акцент ставиться на позитивні емоції, пов'язані з розв'язанням проблемної ситуації, або на очевидний «ідеальний» результат» [14, с. 88].

У зв'язку із цим І.Черепанова зазначає: якщо в шокувальному, «лячному» повідомленні не подавати відомостей про уникнення небезпеки, то воно взагалі не буде сприйняте. Негативні повідомлення більш дієві, якщо не лише намагатися переконати людей у небезпечності й вірогідності небажаних наслідків, але й пропонувати ефективну стратегію захисту, побудовану на позитиві [див. 17, с. 442].

Екстраполюючи вищезазначений сценарій комерційної реклами «проблема – рішення» та структурну модель лінгвістичної сугестивності політичного рекламного слогану (NAP-структуру) у площину соціальної реклами, а також застосовуючи одну з технік емоційного впливу соціальної реклами *незадоволення – рішення проблеми – ідеальний результат* і враховуючи наслідки проведених експериментальних досліджень [10], можемо запропонувати формулу, яка, на нашу думку, максимально увиразнить впливовість та екологічність зазначених контекстів:

$Nv^2 \rightarrow N \rightarrow P$, де Nv^2 – подвійна негативація (страх біологічний і соціальний), N – нейтралізація, зменшення напруження, P – позитив. Тобто спочатку має подаватися негативна інформація (ланка Nv^2), яка має активувати емоції страху біологічного й фізичного для створення більшої напруги, далі ланка N (нейтралізація) послаблення цієї напруги, але іноді ця ланка може бути й опущена, бо рекламні слогани повинні бути лаконічними (проте власне рекламні тексти, які відзначаються більшим обсягом, можуть містити ланку N). Ланка P (позитив) – позитивні пропозиції, поради, які викликають позитивні емоції через демонстрацію не девіантної, а «правильної» поведінки. На психологічному рівні в аспекті емоцій такий процес можна пояснити тим, що «раптове та повне звільнення від тривалого й інтенсивного страху активізує радість, тоді як часткове звільнення від страху викликає збудження» [5, с. 295]. Відзначимо, що за наведеною формулою відсоток соціальної реклами доволі малий, наприклад: *На небеса – це швидко, але назавжди. Керуєш машиною – керуй собою*, проте функціонують такі повідомлення соціальної реклами, які нагромаджені негативацією, де міститься заклик проти чогось, що може подаватися й імпліцитно.

Отже, детально розглянемо, які лінгвістичні засоби (маркери) актуалізуються саме в ланці Nv^2 (подвійній негативації). На нашу думку, подвійну негативацію (Nv^2) можуть «забезпечувати» трюїзми, риторичні питання, імпліцитність, імперативні формули, окличні речення, комплекси з каузативністю.

Застосування спочатку актуалізованої сильної негативної (подвійної) шокувальної емоції може сприяти привертанню уваги й запам'ятовуванню (в деяких випадках), стає підґрунтям для впровадження сильного впливу, оптимізувати який зокрема можна й за допомогою трюїзмів – узагальненого або супергенералізованого висловлення, де саме воно є гіпнотичною заміною команди, описує її як властивість, притаманну всім / всьому чи більшості. Мета трюїзму – викликати згоду [2, с. 445], що забезпечує блокування критичного оброблення інформації, а

також сприяє створенню й рапорту, визначеному як «процес утворення, збереження емпатичних, довірливих взаємовідносин та глибинного розуміння між двома чи більше особами, можливість викликати реакції інших людей» [8, с. 287]. Наприклад, у слогані *Від паління кожні 30 хвилин в Україні помирає 1 людина* міститься негативна емоція, а також імпліцитна інформація, що палити шкідливо; слогани *Пасивне куріння вбиває; Тютюновий дим викликає хвороби, інвалідність і смерть* є трюїзмами, де наявна негативна емоція й імпліцитна інформація, що курити небезпечно для людини.

Саме прихована інформація відіграє вирішальну роль у соціальній рекламі, тому що соціальну позицію, яка становить уявлення на рівні переконань, змінити досить важко [14, с. 153]. Для соціальної реклами взагалі не характерне використання лише буквального (експліцитного смислу): вона говорить про факти, а має на увазі цінності [14, с. 154]. Цільова аудиторія сприймає імпліцитну інформацію без аналізу та критичної оцінки, бо робить відповідні умовиводи самостійно, а отже, усвідомлює її в такому вигляді, в якому вона подається. Таким чином, імпліцитна інформація легко сприймається адресатом і впливає на формування думки про соціальну проблему в обхід аналітичних процедур, здійснюваних людиною [14, с. 155].

Також в оптимізації впливу можуть прислужитися й риторичні питання, які створюють у людини відчуття про «незавершеність дії, дискомфорт, що супроводжується сильними негативними емоціями та бажанням позбутися їх» [12, с. 65], оскільки людина прагне до завершеного гештальту. Використання риторичних питань, у яких міститься запланована, прогнозована відповідь, дає змогу заздалегідь її змодельовати [14, с. 153-154]. Таким чином, складається враження, що адресат зробив висновки самостійно, без сторонньої допомоги, а краще запам'ятовується якраз та інформація, з якою людина сама «попрацювала».

Використання питань перегукуються з гіпнотичною технікою повної невизначеності та непередбачуваності, яка полягає в тому, що реципієнт не здогадується й не може передбачити, що саме рекламується. В цей момент його стан дуже близький до стану трансу, а отримана на такому тлі проста й зрозуміла інструкція, вбудована в механізм реклами, сприймається з подякою [див. 2, с. 443]. В аспекті ж соціальної реклами подаються наслідки негативної, неправильної поведінки, причини станів через такі дії, й, отже, імпліцитно пропонується уникати цих дій, міститься заклик проти чогось, тобто актуалізується мотивація «ВІД» чогось. Наприклад: *Життя без майбутнього? З наркотиками це можливо. Мамо, чому я помер? У наркоманів не буває здорових дітей; Захворів? Сиди вдома! Прості речі рятують життя.*

Підвищувати впливовість і ефективність повідомлень також можуть й імперативні формули, окличні речення, комплекси з каузативністю тощо, які є лінгвістичними засобами для відвертання свідомості та досягнення безсвідомих зон особистості [детальніше 8, с. 194-195]. Наприклад: *Не сміти! Тобі тут жити!; Безсилля мільйонів породжує свавілля людей; Чиста країна – здорова родина! Вживаючи наркотики, ти стаєш товаром для наркодилерів.*

В аспекті позитивного скерування впливу рекламного дискурсу (або підсилення вже наявних позитивних емоцій) у всіх видах реклами (комерційній, політичній, соціальній) використовуються лексеми з позитивним навантаженням, які містяться в семантиці, або ж набувають рис позитивності завдяки контекстуальному оточенню, що схематично можна представити формулою: $P \rightarrow P^2 \rightarrow P^3$. Таким чином, можна інтенсифікувати позитивний вектор впливу, наприклад: *Любіть Україну!*

Збережемо рідне місто разом; Толерантність зробить нас кращими; Подаруй усмішку. Творити добро простіше, ніж Ви думаєте; Я пишаюсь, що Я – УКРАЇНЕЦЬ!

Отже, соціальній рекламі, яка функціонує у ЗМІ, притаманна надпотужна і позитивація, і негативація. Позитивація викликає чи підсилює позитивні емоції, блокуючи критичне мислення реципієнта, а формула $P \rightarrow P^2 \rightarrow P^3$ демонструє наскрізну позитивність повідомлень. Негативація використовується з метою застереження людини від небажаних дій, проте подекуди такі повідомлення можуть призвести й до зворотного ефекту, бо людина намагається уникати негативу, прагнучи до позитивності, і, таким чином, не звертає уваги на негативні повідомлення. Тому, на нашу думку, представлена формула $Nv^2 \rightarrow N \rightarrow P$ може бути корисною як для привертання уваги, так і для запам'ятовування через те, що є підґрунтям здійсненого впливу, але обов'язково варто попередньо тестувати такі повідомлення (наприклад, за допомогою асоціативного експерименту й методики семантичного диференціала), що дасть можливість скорегувати емоційний вектор впливу, проте «перевірка цих позицій має смисл лише на етапі передтестування – до початку соціальної кампанії, коли ще не пізно скорегувати повідомлення» [14, с. 5]. До того ж, можливо навіть уникнути небажаних асоціативних зв'язків, щоб максимально підвищити програмований ефект таких повідомлень, скориставшись асоціативним словником, де окреслено «певні тенденції оцінювальних стратегій та асоціативних домінант декодування рекламних слоганів, уможливаючи визначення позитивних і проблемних сегментів сучасної слоганістики» [10, с. 15].

Отже, соціальна реклама, окрім демонстрування позитивних зразків поведінки, має подавати й наслідки девіантної поведінки, проте негативні емоції, зокрема страх, можуть спонукати до прагнення уникнути такої інформації. Тому ефективні рекламні звернення, що максимально увиразнюють впливовість, мають містити подвійну негативацію, але обов'язково з пропонуванням позитивного розв'язання проблеми. Підвищення сугестивності зокрема забезпечується за допомогою лексем з відповідним позитивним чи негативним навантаженням, трюїзмів, імпліцитної інформації, запитань, риторичних окликів, імперативних і каузативних комплексів. Перспективи вдосконалення повідомлень соціальної реклами вбачаємо в подальших дослідженнях її сугестивного навантаження.

Список використаної літератури:

1. Березкина О. П. Социально-психологическое воздействие СМИ / О. П. Березкина. – М. : Академия, 2009. – 240 с.
2. Горин С. А. НЛП : Техники рассыпью / С. А. Горин. – М. : КСП+, 2001. – 576 с.
3. Зазыкин В. Г. Психология рекламы и рекламной деятельности : [монография] / В. Г. Зазыкин, Е. В. Зазыкина, А. П. Мельников. – М. : ИНТЕЛБУК; ЭЛИТ, 2009. – 224 с.
4. Закон України «Про рекламу» // Інформаційне законодавство України (Станом на 1 вересня 2008 року) / [за ред. Т. Шевченка, Т. Олексюк; упоряд. Т. Бондаренко]. – К., 2008. – С. 166-183.
5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; пер. с. англ. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с. : ил. (Серия «Мастера психологии»).
6. Кармин А. С. Психология рекламы / А. С. Кармин. – СПб. : ДНК, 2004. – 512 с. – (Психология и культура).
7. Ковалевська А. В. Метамоделі лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Анастасія Володимирівна Ковалевська. – Одеса, 2011. – 24 с.
8. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – [Вид. 2-ге, виправл. і доповн.]. – Одеса : Астропринт, 2009. – 324 с.
9. Копнина Г. А. Речевое манипулирование : [учеб. пособие] / Г. А. Копнина. – М. : Флинта, 2008. – 176 с.

10. *Кутуза Н. В.* Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.
11. *Назайкин А.* Рекламный текст в современных СМИ : практ. пособ. / А. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 352 с. – (Профессиональные издания для бизнеса).
12. *Рюмина Л. И.* Манипулятивные приёмы в рекламе: учеб. пособие / Л. И. Рюмина. – М. : МарТ; Ростов н/Д : МарТ, 2004. – 240 с. – (Серия «Журналистика и реклама»).
13. *Сергеев С.* Социальная реклама. Искусство воздействия словом / С. Сергеев. – Самара : Бахрах-М, 2006. – 288 с.
14. Социальная реклама / [Л. М. Дмитриева, Ю. С. Бернадская, Т. А. Костылева, С. С. Марочкина, Н. В. Каченко] ; под ред. И. Л. Дмитриевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 271 с.
15. *Ценёв В. В.* Психология рекламы. Реклама, НЛП и 25 кадр / В. В. Ценёв. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
16. *Черепанова И.* Заговор народа. Как создать сильный политический текст / И. Черепанова. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.
17. *Черепанова И.* Стрела времени. Направленная энергия мира / И. Черепанова. – М. : Профит Стайл, 2009. – 576 с.

Н. В. Кутуза

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ФОРМУЛА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЕКТОРА ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

Резюме

В статье рассмотрена негативация и позитивация как факторы программируемой суггестивности слоганов социальной рекламы. Предложена формула лингвального влияния, которая максимализирует суггестивный эффект этого вида рекламы.

Ключевые слова: негативация, позитивация, слоган, суггестия, социальная реклама.

N.V. Kutuza

Odessa National I.I.Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics

INFLUENCE EMOTIONAL VECTOR FORMULA OF THE SOCIAL ADVERTISEMENT

Summary

In the article, the author considers negativation and positivation as the factors of programmable suggestion of the social advertisement slogans. The author offers a scheme (formula) of lingual suggestion maximizing the influential effect of this advertisement type.

Key words: negativation, positivation, slogan, suggestion, social advertisement.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2013.

УДК 811.161.2'371

М.В.Мамич, канд.філол.наук, доц.,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики

АБСТРАКТИ З НЕГАТИВНОЮ ОЦІННІСТЮ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті досліджено абстракти з негативною оцінністю, що функціонують у текстах публіцистичного стилю. Такі абстракти входять до інформативних, узагальнювальних, науково логізованих контекстів з різним ступенем ідеологізації, властивою для мови публіцистики ХХ ст. Термінність аналізованих понять здебільшого пов'язана із синтагматикою цих лексем. Мінливістю відзначається й парадигматична експресія абстрактів.

Ключові слова: абстракт, стилетвірні компоненти публіцистики, публіцистичний текст.

На тлі публіцистичного функціонування абстрактів виявляються процеси утворення ідеологем, термінологізації/детермінологізації понять, шляхи метафоризації висловлень і, навпаки, редукації образності в стереотипних виразах. Ці процеси у публіцистиці можна спостерігати ще за радянських часів, актуальними вони є й досі. Тому метою даної статті є аналіз прикладів – репрезентантів таких різновидів публіцистичного стилю, як: а) мова засобів масової інформації разом з ідеологічними контекстами радянського часу (передова стаття, замітка, репортаж з виробництва, міжнародний огляд, виступ, хроніка та ін.), тобто газетно-публіцистичні тексти; б) художньо-публіцистичні статті; в) науково-публіцистичні праці (літературно-критичні, науково-популярні виклади полемічного змісту).

Специфіка функціонування стилетвірних компонентів публіцистики, за словами Д.Баранника, загалом підготовлена орієнтацією на дієву конкретність, предметність і документальність: «Це визначає найзагальнішу особливість естетики газетної мови: суто комунікативне значення слова домінує тут над його художнім живописним, зображальним значенням» [1, с. 155].

З огляду на основне призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний твір має бути бездоганим стосовно логічної побудови. Водночас навіть найідеальніша в логічному плані річ не буде належно сприйнята, якщо вона викладатиметься безпристрасною, неоконечною, заштампованою мовою [2, с. 166]. Цю думку точно висловив В.Костомаров: «У цих чергуваннях і полягає композиційна та мовна сутність газети, органічність реалізації контекстуального принципу газетної мови. Робиться все можливе, щоб так або інакше побудувати схему: експресія – стандарт – експресія – стандарт – упродовж усього твору» [3, с. 92].

Зважаючи на вищесказане, розглянемо вживання абстрактів з негативною оцінністю, що застосовувались у публіцистиці ХХ століття. Як підкреслив Г.Солганик, у мові газети вирішальне значення належить категорії оцінності: «Щодо категорії емоційності, експресивності, а також стилістичного забарвлення слова, то в рам-

ках газетно-публіцистичного стилю їх доцільно розглядати як видові поняття стосовно до родового – оцінності» [4, с. 9].

Безумовно, найактивніше в офіційній ідеологічній пропаганді радянських часів застосовувались абстракти з позитивною оцінністю *справедливість, об'єктивність, правдивість, обґрунтованість, істинність, щирість тощо*, пор.: Людство ніколи не зрадить своєї віри в установлення повної, *вищої справедливості* повсюди на землі (з журн.); Життя з граничною переконливістю підтвердило *об'єктивність аналізу*. (з газ.); *Правдивість вимагає* вже певного морального рівня особистості – розуміння того, що обдурювання принижують і того, хто каже неправду, і того, кого обдурюють (з журн.); Важливою ланкою в економічній роботі є *обґрунтованість, реальність і збалансованість* перспективних планів (з газ.); Гуманізм і *істинність* нероздільні (з журн.); *Щирість у взаєминах* дорослих і дітей є запорукою доброго виховання (з газ.). Ці поняття утворювали характерні ряди однорідних членів речення з висхідною градацією, як-от: Наша філософія – філософія історичного оптимізму, і ми віримо в *перемогу добра над злом, насильством, несправедливістю* (з газ.); Соціалістичне суспільство – це суспільство *справжньої рівності і справедливості*, справжньої свободи слова (з журн.). Прийом поєднання синонімів для посилення виразності публіцистика запозичила з художньо-белетристичного стилю. Нагнітання синонімів створює експресію, підсилює відтінки значення окремого слова, дає повнішу характеристику явища [2, с. 170].

Прагнення надати вислову необхідної експресивності, стверджувальності зумовило й позицію позитивно наснажених епітетів у кінці фрази, пор.: Час перебування – це й *час справедливості*. *Справедливість* завжди і *сильна*, і *милосердна* (з газ.).

Але у публіцистичних текстах дев'яностих років ХХ ст. зменшується частота вживання компонентів з позитивною оцінністю, фактично нівелюється ідеологічна маркованість фраз. Поряд з вищевказаними абстрактами з'являються абстракти з негативною оцінністю. Натомість ці абстракти вживаються в номінативній функції стосовно опису конкретних фактів дійсності, напр.: Одразу кілька промовців говорили про *явну несправедливість*: обділені пільгами водії трамваїв і особливо тролейбусів, робітники багатьох «брудних» служб. (з газ.); Вважаємо, що *соціальна несправедливість* вимагає певної оцінки *державного житлового фонду* (з газ.).

Так, досить активним є поняття *ілюзія* з властивою йому дієслівною синтагматикою, що й допомагає створити необхідну експресію. Типовим для публіцистики 60-х були контексти з характерним суб'єктом дії – *капіталісти, буржуазія* + дієслово (*насаджувати (сіяти)*) із семантикою примусовості, пор.: *Монополістична буржуазія* всюди намагається *насаджувати ілюзії*, ніби все, до чого прагнуть трудящі, може бути досягнуте без революційного перетворення існуючого (з журн.); *Капіталісти ... сіють ілюзії*, ніби робітничий клас може добитися здійснення своїх сподівань за допомогою угод (з журн.).

З умовно «протилежним» забарвленням вживаються сполуки з дієсловами узагальнювальної семантики протистояння – *не піддаватися, не погоджуватися*. Напр.: *Не будемо піддаватися ілюзії*, що перед нами закінчена піраміда перебування (з газ.); Наша партія ... дивиться прямо у вічі суворій дійсності і вважає за обов'язок *не піддаватися ілюзіям* (з журн.). Носієм такої ж семантики є віддієслівний іменник *подолання*, напр.: Історія людства – це історія *подолання* комплексу сваволі й *ілюзій* (з журн.).

Ще одна помітна властивість у публіцистичному функціонуванні абстрактів – це висування їх на початок фрази у складі однорідних членів речення типу:

Об'єктивність, партійність, оперативність, актуальність, злободенність і регулярність – ось головні критерії, яким мають відповідати повідомлення (з газ.). Вживаються пари слів-синонімів чи слів-антонімів, що в присудковій частині підлягають узагальненому оцінюванню, як-от: *Щирість і лицемірство* – поняття цілком непримиренні як для нашого невсипущого сумління (з журн.).

Низка абстрактів, що знаходяться на периферії художнього слововживання, відзначаються активністю в публіцистичному тексті та входять до складу маркованих стереотипів, як-от: *махінації з дефіцитними товарами, нечисті махінації, судимі за міхінації, хибність підрахунку* тощо: ...налічено конкретні кроки по рішучому припиненню *махінацій з дефіцитними товарами* (з журн.); Причому серед тих, хто очолив кооперативи, були вже *судимі за махінації* (з журн.); Хіба розробникам проекту не зрозуміла *хибність* такого *підрахунку*? (з газ.). Такі сполуки П.Дудик схарактеризував як «офіційно-діловий тип словосполучень і речень без елементів розмовної емоційно-експресивної мови»; як такі, що в постійних текстових умовах набувають лексичної і граматичної однотипності [3].

Узагальнювальний зміст мають і вирази зі стрижневими аналізованими абстрактами, як-от: Будь-які заяви про те, що ми проведемо перебудову із зростанням добробуту – це по суті, *обман народу* (з газ.); Папа підкреслює, що з початку існування людства в усіх гріхах людей винні *неправда і викривлення правди* (з журн.).

У публіцистиці ХХ ст. конотованими є також лексеми *фантасмагорія, примара* в сполученні із суспільно-політичними поняттями, як-от: Згодом ця жорстока теза юного фанатика комуни: «будуть сотні розстрілів» в ім'я наближення «загірної комуни» – втілиться в *фантасмагорію сталінських репресій* (М. Хвильовий); Тож і її вгорьованій, але вже вільній дочці Україні час облишати *гонитву за комуністичними примарами* і прямувати до Миру, Праці, Свободи ... давно второваними цивілізованими шляхами (з газ.).

Так само соціального узагальнення набуває абстракт *єзуїтство* стосовно ідеології та демократичного статусу держави, напр.: ...вимагають відповіді – чи хоче вона [Україна. – М.М.] бути вільною, незалежною? Яке ж це *канібальське єзуїтство*, чи єзуїтське канібальство! (з газ.); Але оте *єзуїтство* нашої вже вчорашньої, але ще сьогоднішньої *ідеології* ...дозволяє її реліктам ... висловлювати тривою з приводу загострення міжнаціональних відносин... (з газ.).

У газетно-публіцистичних та науково-публіцистичних (на суспільно-політичні теми) творах знаходимо чимало образотворчих образотворчих компонентів – це колірні асоціації (*чорна неправда*). Наприклад: Офіційна ідеологія... витворила багато *чорної неправди* про українського селянина (з журн.).

Художньо-публіцистичні тексти, зокрема статті О.Гончара, В.Шевчука, В.Коротича, О.Довженка, Б.Олійника, М.Слабошпицького, П.Загребельного та ін., мають характерну особливість у вживанні аналізованих абстрактів – це утворення афористичних контекстів. У коло публіцистичних афоризмів потрапляють поняття *неправда, фальш, крутість, ілюзія, нещирість*, зокрема:...кожна помислива людина підозрює, що її втішають, кажучи зі співчуття чи жалю до неї *спасенну неправду* (М.Слабошпицький); Тільки *фальш криється* за вишуканою фразою, вбираючись у пишні барвисті шати (з журн.); Умовність створює *ілюзію реальності, правдоподібності* і тим себе вичерпує (М.Шамота); Але *справжнє* життя може існувати в повній *відвертості* – без гри, без *нещирості* в найголовнішому (В.Коротич); *Крутість* – то ж ціла наука, могутні уми її розвивають, вдосконалюють, вона не стоїть на місці.. (О.Гончар).

Крім того, абстракти з негативною оцінністю, як-от: **фальш, двоєдушність, шахрайство, брехливість**, уводяться до ряду однорідних членів речення, де вони сполучаються з контекстуальними (і не тільки) синонімами. Наприклад: Ви відкрили шлях тим, хто з ніг на голову перевернув одвічні поняття совісті, канонізувавши як чесноти першої категорії – *рenegатство, шахрайство, колаборантство, нігілізм, клятвовідступництво, нахабне злодійство, продажництво*, торгівлю ідеями, ідеалами, національними святинями (Б.Олійник); Ми боїмося вашої гордості, пихи, *фальші*, ми боїмося вашої *брехливості, окомиллювання і грубості* (О.Довженко); Інерція висить на нас, як хвіст у крокодила, і *двоєдушність, і брехлолюб'є*, і величезна відсутність смаку... (О.Довженко).

Дослідники відзначали, що в публіцистичному тексті певні експресиви можуть актуалізувати уїдливо-іронічні характеристики типу *фальш!*, *брехня!*, коли вживаються в номінативно-узагальнювальній функції і відповідають за структурою однокладній синтагмі [2, с. 161].

Інші семантичні процеси відбуваються в науковій публіцистичній контекстах літературознавчого та філософського змісту.

Так само термінового змісту набуває сполука, що ототожнюється з явищем гіперболізації *фантастична вигадка, фантастичний вимисел*: Як і належить жанру легенд, гіперболізація тут виступає у формі *фантастичної вигадки* (з газ.); гіпербола як образно-художній прийом застосовується в казці завжди там, де є *фантастичний вимисел* (з журн.). Це саме стосується літературознавчого поняття казка: *Світ казок* – це складний світ, в якому тісно переплітається *вигадка і дійсність* (з журн.).

На позначення ж ірреального, вигаданого використовується абстракт *фантазмагорія* з характерними уточнювальними означеннями, пор.: Художнє висвітлення *пекельних фантазмагорій* 30-х років є очищувальним актом, явою свободи творчості (з газ.); Апокаліптична література ... містила безліч загадок і *сумбурних фантазмагорій* (з журн.).

Оскільки в літературі одним з важливих аспектів аналізу (критики) є моральні властивості персонажів, їхня дієва спрямованість на подолання певних морально-етичних завад, то характерно, що літературознавці послуговуються поняттями *несправедливість* (Багатьох новелістів хвилює проблема вибору життєвого шляху, коли неправильна орієнтація, байдужість, а то й *несправедливість з боку старших* нерідко приводить до душевних травм (з журн.); *облудність, ілюзорність* (І Франко, і Чавчавадзе показують *облудність, ілюзорність мрій* своїх героїв, неспроможність людини знайти якийсь інший світ, крім світу живого життя (з журн.) тощо.

Нещирість, маловпливовість слова письменника (чи персонажа) позначається як *фальш, неприродність, брехливість, лицемір'я, лицемірність*, напр.: Адже манірність не тільки туманить зміст, вона несе *фальш, неприродність, кокетування словом* (з газ.); ...Франко викриває брехливість, *лицемір'я* цих панів, які базікали про свою любов до батьківщини (з підруч.); Франко добре відчував *лицемірність* буржуазної «свободи слова» (з газ.).

Поняття *кривда* з літературознавчою семантикою вживається лише щодо образів із казковим змістом, як-от: В народній творчості виникнення образів Долі, *Кривди, Недолі, Біди* тощо тісно пов'язане із соціально-економічним становищем народу (з журн.).

З образотворчих засобів для критичної літератури найбільш характерні генитивні метафори, що надають тексту особливої публіцистичності. Пор.: «Якщо ви-

ходити з того, що стилістичний факт – це експресія, а експресія – це активізація емоцій читача, то першоджерела художньої образності науково-публіцистичного мовлення треба шукати в його здатності до емоційно-експресивного забарвлення» [2, с. 160]. Пор.: М.Стельмах пише про наше життя, про ліквідацію бур'яну кривди, про красу і велич душі людської, про щастя праці на землі (з журн.); Душі [Кобзаря. – М.М.] не може торкнутися іржа лжі та відступництва.. (з журн.).

Помилковість тих чи інших тверджень кваліфікується в таких текстах за допомогою абстрактів *ілюзія, омана, брехня*, напр.: Перегляд суспільствознавчих теорій під кутом зору їх доказовості, підтверджуваності фактами, пізавлення *ілюзій* та пересудів буде ефективнішим... (з журн.); ...під *брехнею* слід розуміти *твердження*, яке висловлюється з цілковитим усвідомленням його неправильності, мета якого – ввести когось в оману (з журн.); Тим часом наука здатна лише відрізнати *незаперечні омани* від того, що може й не бути оману (з журн.).

Термінологізуються і сполуки «абстракт + книжне слово», де останнє власне виконує функцію конкретизації того чи іншого явища, напр.: *Ілюзію* об'ємності створює нанесення малюнка не на одну скляну платівку, а на цілу їх обійму... (з газ.); Давненько вже відзначено *хибність* думки, ніби перекладати з близьких мов легше, ніж з далеких (М.Рильський).

Зокрема, книжна сполука *оптичний обман* має однослівний синонімічний відповідник – *галюцинація*, що в науково-популярному тексті виконує уточнювальну функцію, пор.: ..серед учених була досить поширеною думка про те, що кульові блискавки – *оптичний обман* чи *галюцинації* (з журн.).

Як результат впливу художньої мови слід розглядати і метафоричні компоненти в науково-популярних публіцистичних текстах, як-от: Унікальні явища природи ... нерідко так обростають легендами, що згодом виколупати з них *зернятко істини* коштує великої праці (з журн.).

Зворотний процес – вплив наукового і публіцистичного стилів на художній – відбувається, коли потрапляють у мову художнього тексту слова-терміни, що вимагає детермінологізації наукових понять. Функціонування таких лексем у нехарактерних контекстуальних умовах, неможливість їхньої повної стилістичної адаптації зумовлює появу публіцистичної експресії, напівкнижності висловів, пор. функцію абстракта *аксіома*: Іваницький і Турчинович, кожен з них виголошував свої переконання безапеляційно, як аксіоми, що не потребують ніяких доказів (П.Колесник); Колись [Бронко] вчитав чийось думку, про те, що фізичний біль можна перенести, бо врешті він кінчиться непритомністю або смертю, і це стало для нього *аксіомою* (І.Вільде). У нових синтаксичних умовах, створюваних розмовно-номінативними конструкціями, поняття *аксіома* вносить у мікроконтекст таку експресію книжності, що зумовлює виникнення розмовно-виробничого колориту, пор.: Дисципліна. Без неї не виховаєш фахівця високої кваліфікації. Це *аксіома* (з газ.).

Таким чином, у текстах публіцистичного стилю функціонує певне коло абстрактів з негативною оцінністю, що входять до інформативних, узагальнювальних, науково логізованих контекстів з різним ступенем ідеологізації, властивої для мови публіцистики ХХ ст. Термінність аналізованих понять здебільшого пов'язана із синтагматикою цих лексем. Мінливістю відзначається й парадигматична експресія абстрактів.

Список використаної літератури:

1. Баранник Д.Х. Образна семантика і газетний текст. Метафора у газеті // Д.Х.Баранник// Про культуру мови: Матер. респуб. наук. конф. з питань культури мови. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 155-166.
2. Пилинський М.М., Дзюбишина-Мельник Н.Я. та ін. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови // М.М. Пилинський, Н.Я. Дзюбишина-Мельник та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 216 с.
3. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе / В.Г.Костомаров. – М.: Изд-во Московского университета, 1971.
4. Солганик Г.Я. Лексика газеты / Г.Я.Солганик. – Изд-во Высшей школы, 1981.

М.В.Мамич

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующая кафедрой прикладной лингвистики

АБСТРАКТЫ С НЕГАТИВНОЙ ОЦЕНОЧНОСТЬЮ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ XX СТОЛЕТИЯ

Резюме

В статье исследованы абстракты с негативной оценочностью, функционирующие в текстах публицистического стиля. Такие абстракты входят в информативные, обобщающие, научно логизированные контексты с разной степенью идеологизации, характерной для языка публицистики XX в. Терминность анализированных понятий большей частью связана с синтагматикой этих лексем. Нестабильностью отличается и парадигматическая экспрессия абстрактов.

Ключевые слова: абстракт, стилеобразующие компоненты публицистики, публицистический текст.

М. V. Mamych

National University "Odessa Law Academy"
Applied Linguistics Department

ABSTRACT OF THE NEGATIVE ASSESSMENT IN PUBLICISTIC WORKS OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary

The article investigates abstracts of the negative assessment operating in the journalistic style texts. These abstracts are part informative, generalizing, scientific logical contexts with varying degrees of indoctrination inherent to the language of journalism of the twentieth century. Terms of analyzed concepts are mostly connected with syntagmatics these tokens. Variability observed and the paradigmatic expression of abstracts.

Keywords: abstract, style creative components of journalism, journalistic text.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013.

УДК 811.12.25

Е.П. Матузкова, канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра теорії і практики перекладу

ОБ АНГЛИЙСКОСТИ

В статье рассмотрено соотношение понятий для обозначения английской самобытности, используемых в научном и документальном дискурсе: английская идентичность, английская национальная идентичность, английская этническая идентичность, английскость, английское национальное самосознание. Также обращено внимание на проблему разделения понятий «английскость» и «британскость».

Ключевые слова: английскость, английская идентичность, английское национальное самосознание, британскость, дискурс.

В современном постсоветском и зарубежном научном дискурсе идентичности понятия «английская идентичность» (*English identity*), «английская национальная идентичность» (*English national identity*), «английская этническая идентичность» (*English ethnic identity*), английскость (*Englishness*), английский патриотизм / национальное самосознание (*English nationalism*) зачастую используются как взаимозаменяемые. В некоторых работах *Englishness* трактуется как важнейшая часть, квинтэссенция английской национальной идентичности [2; 3 и др.].

По нашим наблюдениям, в исследуемом английском документальном дискурсе слово *Englishness* также зачастую используется как тождественное словосочетаниям *English identity* и *English national identity*. Вообще, *Englishness* – самое широкое, расплывчатое, наиболее часто употребляемое нетерминологически, склонное к метонимизации и ироническому использованию обозначение из всех приведенных выше. Неслучайно это слово в большинстве случаев в тексте берется в кавычки.

Безусловно, все эти понятия тесно переплетены и взаимосвязаны, и поэтому в литературе в последнее время конкретные воплощения национальной и/или этнической идентичности все чаще называются «русскостью», «английскостью» и т.д. Английскость при этом превращается в довольно широкое и емкое понятие, которое может ассоциироваться как с этническим, так и национальным аспектом. Такая «растяжимость» и универсальность позволяет некоторым исследователям высказывать мысль о том, что трактование термина зависит от того, в какой контекст оно помещено и какая цель поставлена (см., например, [5]).

Еще более усугубляет проблему разделения обсуждаемых понятий нерешенность размежевания терминов «национальная» и «этническая идентичность», вызванная, в свою очередь, более глобальной проблемой дискуссионности понятий «нация» и «этнос». Подчеркнем, что национальная идентичность имеет сложную структуру, включающую в себя как национально-государственный или гражданско-правовой элемент, так и элемент культурно-этнический, разделяемые в некоторых источниках как гражданско-государственная (политическая) и этническая (этносоциальная) идентичности. Понятие *Englishness* если и близко понятию национальной идентичности, то скорее в «примордиалистском» толковании последней, придающей особое значение не столько гражданско-правовому

началу, сколько ее этнокультурной ипостаси – общему языку, культуре, истории, территории и т.п. (ср. «советскость» и «русскость»).

Напомним, что термин «идентичность» пришел из социальной психологии, где он обозначал внутреннюю определенность и самосознание личности и общности. Перенос этого понятия на культурные феномены позволил некоторым культурологам заменить английско-немецкий термин «идентичность» русским «самобытность» и использовать его в значении первого при описании социокультурных процессов. В самом, пожалуй, авторитетном на сегодняшний день англо-русском словаре под редакцией Ю.Д.Апресяна слово *identity* в одном из своих значений переводится как «национальная самобытность» [17]. Любая коллективная идентичность является культурной идентичностью, последняя всегда выступает как неотъемлемая составляющая, модальность национальной и этнической коллективной идентичности. И именно термин «*коллективная культурная идентичность*» может быть синонимичен термину «*самобытность*», особенно если речь идет о ее конкретных национально-этнических воплощениях (например, английскости). Коллективная культурная идентичность как феномен надиндивидуального сознания – это самоосознание общности своей самобытности в ходе саморефлексии (подробнее об этом: [4]).

Привлечение тех немногих современных лексикографических источников (в основном электронных словарей), где все-таки присутствует словарная статья *Englishness*, косвенно подтверждает наши теоретические постулаты. Free (on-line) Dictionary показывает два значения лексемы: 1) *of, relating to or characteristic of England or its people*; 2) *of, or relating to the English language (n. used with a plural verb)* [20]. Другой электронный словарь в статье *Englishness* сообщает об истории англов, саксов и готов, о появлении оного *Englaland – the land of the strongest of the three – Engles*, а также приводит обозначение коренного населения после победы норманнов – *Englishry*. Дефиниции *Englishness* в словарной статье нет [21]. И, наконец, еще один электронный словарь дает следующую дефиницию: «*Englishness is a cultural identity*» [22].

Также подтверждает нашу гипотезу об определенной синонимичности терминов *English identity* и *Englishness* и анализ исследуемого материала английского документального дискурса идентичности, выявивший ведущие идентифицирующие признаки современной английской идентичности – язык и ментальность с ее особым ценностным содержанием. Современное понятие *English identity* – это не столько национально-этнический конструкт, обеспечивающий тождественность общности на основе географических, генетических, биологических, гражданско-правовых, исторических, расовых (этнических) идентифицирующих признаков (что связано с понятием «этноса» или «нации»), сколько лингвокультурный, основанный на языковом, ментальном и культурном единстве его членов.

С этой точки зрения, современная английская идентичность – *English identity* – может быть определена в рамках нашей классификации идентичности (см.: [4]) как «английская коллективная лингвокультурная идентичность» (АКЛИ). Данное терминопонятие, как и терминопонятие «лингвокультурная общность» в значительной степени снимает дискуссионность дефиниций и употребления терминов «английская национальная идентичность» и «английская этническая идентичность».

Понятие *English identity* в его сегодняшнем лингвокультурном ценностно-смысловом измерении и трактовании в качестве английской лингвокультурной идентичности может, таким образом, отождествляться с понятием *Englishness*, но все же не в абсолютной степени. Как нам представляется, оно более узко по объему,

не синонимично, а скорее гипонимично. Это не просто отличительные типичные характеристики культуры Англии, английского национального характера, ментальности, поведения – того, что обычно включается в понятие «английскость». Это не столько общность знаний и представлений, воплощенных в образе Родины и самих себя (англичан), сколько квинтэссенция сопряжения образа Англии и самих англичан (себя), образа других (отличных от англичан), а также образа Англии и англичан в глазах других в ценностном и языковом измерениях. И если рассматривать лингвокультуру как «комплекс языковых единиц, заполняющих ценностно-смысловое пространство языка» [1, с. 53] определенного этнокультурного сообщества, то английскую лингвокультурную коллективную идентичность (*English identity*) можно гипотетически представить как систему ценностно-смысловых доминант лингвокультурного пространства английской общности, воплощенных в языке и им создаваемых.

Предметом изучения английской коллективной идентичности как лингвокультурологической категории являются языковые средства и механизмы интериоризации знаний и представлений, т.е. культурной информации о своем единстве как самобытном целом, выработанные в рамках своей культуры, а также их вербализация в виде конститuentов (сем) семантической структуры номинативных единиц языка.

При исследовании АКЛИ вопрос о том, является ли язык ее стойким маркером, ведущим идентифицирующим признаком, не актуален: здесь не рассматривается языковая (в некоторых источниках лингвистическая) индивидуальная идентичность (я – англичанин, потому что английский язык для меня родной). Задачей изучения английской идентичности является выделение и анализ вербальных единиц конструирования (организации, хранения и передачи) ценностно-смысловых доминант английской лингвокультурной общности, где английский язык четко определен как родной. Ответ на вопрос «Кто мы?» будет поэтому звучать примерно так: «Мы – англичане, владеющие английским языком как родным (языковая/лингвистическая идентичность) и добровольно разделяющие ценности английской культуры (культурная идентичность). Для нас эти ценности воплощаются в определенных языковых единицах, способствующих формированию английской лингвокультурной общности и помогающих категоризировать, соотносить, отделять нашу общность от других (лингвокультурная идентичность)».

В данной работе, таким образом, для изучения особенностей воплощения и представления современной английской идентичности в документальном дискурсе используются два термина – *English identity* и *Englishness* в зависимости от предпочтительного их употребления в исследуемом источнике. Оба термина в равной степени передают понятийный, ценностный и образный смыслы лингвокультурного конструкта «английская идентичность».

Прежде чем приступить к анализу лингвального воплощения английской идентичности в документальном дискурсе, следует также объяснить, почему объектом нашего исследования выбрана английская, а не британская идентичность. Корреляция терминов *English identity* и *British identity*, равно как и терминов *Englishness* и *Britishness*, является фокусом многочисленных, до сих пор не прекращающихся дискуссий во всех областях зарубежного гуманитарного знания, что представляет собою еще одну проблемную область дискурса современной английской идентичности.

Так, П.Акройд в своей книге «Альбион: Истоки английского воображения» (*Albion: The Origins of the English Imagination*, 2002) связывает понятие *Englishness*

с развитием языка, культуры, образа мысли и воображения англичан. Писатель различает британскость и английскость, обуславливая истоки английскости англосаксонским путем развития, а британскости – кельтским вариантом эволюции. При этом автор приходит к выводу о том, что невозможно с определенностью вычленить кельтское, англо-саксонское и другие влияния на развитие английской общности [6].

Отметим, что слова *British identity* и *Britishness* практически не зафиксированы в современной англоязычной лексикографии. Слово *Britishness* в авторитетном словаре *Oxford English Reference Dictionary* подается как один из дериватов слова *British* без толкования [19, с. 182]. В современном on-line dictionary *Britishness* определяется следующим образом: '*Britishness is the State of quality of being British or of embodying British characteristics*' [21].

С конца XVIII столетия слова *Britishness* и *Englishness* во многих контекстах использовались как взаимозаменяемые синонимы [12, с. 1-25], хотя термин *Britishness* охватывает, по сути, несколько идентичностей, отличающихся идентифицирующими признаками, обычно считающимися ведущими в определении данного явления. В 2007 году исполнилось 10 лет со дня избрания собственного Парламента Шотландией и собственной Ассамблеи Уэльсом. По этому поводу проходило много устных и письменных дебатов, значительная часть материалов которых была издана в 2009 году с многоговорящим заголовком: *Breaking Up Britain: Four Nations after a Union*, где Великобритания была названа паззлом, сложенным из разных кусков [15, с. 3]. Целый выпуск журнала *British Politics Review*, вышедший в этом же году, был посвящен одной теме: *The Britishness Debate. Identity issues in a constituted United Kingdom* [7].

Иными словами, *Britishness* как обозначение самобытности начало терять свою актуальность с развалом империи, в конце 1940-х годов. Процесс этот, как мы видим на примере требующих независимости Шотландии и Уэльса и отстаивающей свою целостность Ирландии, продолжается, и термин все больше приобретает темпоральный характер: активный в Викторианскую эпоху, он не так часто используется в документальной прозе сегодня.

Еще сложнее в разрешении представляется проблема разделения понятий *English identity* и *British identity*. В одном из самых авторитетных на сегодняшний день трудов по английской идентичности *The Making of English national identity* (2003) ее автор, известный британский социолог К.Кумар отмечает, что книгу можно также было назвать «Загадка (*Enigma*) английской национальной идентичности», поскольку ответ на вопрос «Что такое английская идентичность?» предполагает, в свою очередь, решение, по крайней мере, пяти основных вопросов, каждый из которых до сих пор также не получил однозначного ответа: '*Why does 'English nationalism' sound so strange to English ears? Why is it – more than in most other cases – so elusive, so difficult to pin down? When – if at all – did it emerge? What is the relation of English national identity to the national identities of those other peoples – the Welsh, Scots and Irish – who share with the English the two islands off the northwestern coast of Europe? Can we separate English from British national identity and, if so, how?*' [11, ix].

Сравнение, противопоставление, обособленность и исключительность (*contrast, opposition, and exclusion*), общие для формирования любой национальной идентичности, скорее всего характерны для британской национальной идентичности, но не английской, утверждают социологи (L.Colley, E.Evans, K.Kumar). В содержании последней на протяжении нескольких веков наблюдается противоположное явление: не обособленность и противопоставление, а включение и

расширение, не замкнутость, а устремленность за пределы острова. Англичане идентифицировали себя как строители Великой Британии, создатели Британской Империи, пионеры первой мировой промышленной цивилизации.

Вне всякого сомнения, элемент контраста, сравнения присутствовал и присутствует в английской национальной идентичности: англичане видели и продолжают видеть себя отличными от «кельтов», которых они колонизировали и завоевали, и в большей степени они отличают себя от не-европейцев, которые населяли Империю. Удивительным в случае именно английской идентичности исследователям представляется английская сдержанность, граничащая со строжайшим запретом, на любое проявление национального самоутверждения (К.Кумар, J.Рахман, К.Роббинс). Английские правители и писатели, равно как и создаваемая ими политическая культура, считают аполитичным «бить в националистические барабаны», и поэтому в английском политическом дискурсе вряд ли можно найти громкие разглагольствования (*tub-thumping statements*) по поводу английского патриотизма.

Об этой черте английского самосознания самоутверждения также прямо или косвенно заявляют и все авторы исследуемого нами документального дискурса идентичности. И дело здесь не столько в скромности (одной из ценностно-смысловых доминант современной АКЛИ, как показало наше исследование), скорее наоборот – англичане гордились своей ролью строителей империи, вовлеченных и призванных участвовать в цивилизационных проектах мирового исторического значения.

Англичане воспевали и идентифицировали себя не столько с конкретными задачами (*projects*), сколько с «высокой миссией» – они были избраны и призваны по воле провидения довести до совершенства этот мир (*they were called upon to carry out in the world* [11, x]). Эта особенность дала повод английским социологам (К.Кумар) и публицистам (Дж.Паксмен), типизировать английский патриотизм и английскую идентичность как «миссионерские» (*missionary*). Вспомним ключевое для английского самосознания выражение «певца английского империализма» Р.Кипплинга – «несите бремя белых». И еще раньше – знаменитые слова Генриха V, произнесенные перед решающей битвой при Азенкуре (*Battle of Agincourt*) и увековеченные Шекспиром: *'We few, we happy few, we band of brothers'*, которые, по мнению Д.Паксмена, стали воплощением английского героизма и национал-патриотизма и для последующих поколений: *'The idea of the 'Few' occurs time and again through popular accounts of English history'* [14, с. 87].

Загадка английской идентичности, как уже было сказано, заключается и в определении исторических рамок ее возникновения – когда она появилась, когда возникло английское национальное самосознание? Одни историки и социологи указывают на восьмой век (P.Wormald, A.Hastings), другие – на XIV (B.Cottle), третьи – на XVI (L.Greenfeld), четвертые на – XVII (H.Kohn), пятые – на вторую половину XVIII века (G.Newman) и, наконец, некоторые – на конец XIX века (L.Colley, K.Kumar). Последние утверждают, что английскость и английская идентичность приобрели в этот период «культурную окраску», связанную с упадком империи и ярким выражением этнического и культурного национализма в других частях Британских Островов и на европейском континенте: *If this was English nationalism – for the first time ever – it took cultural, not political, form* [11, xii].

Особенно сложной представляется исследователям загадка «тайны» английской идентичности/английскости и ее соотношения с британской идентичностью/британскостью в условиях современности: что происходит с ними, когда приходит конец империи, когда промышленное господство и глобальное могущество исчезают, когда распадается и дезинтегрируется самое значительное и долговременное

образование – Великая Британия, когда все громче звучат голоса о присоединении к Европейскому Союзу, радикальной плюрализации и многообразии (*diversification*) английского общества? Британскость, по мнению многих, находится в состоянии упадка, а традиционные представления об английскости все больше подвергаются пересмотру из-за возрождения «кельтского» национализма, масштабной иммиграции и возрастающей интеграции Европы.

Так, повсеместная путаница в использовании слов *English* и *British* (*I am English, I mean British*) в бытовом и других речепотреблениях, частично отражает сложность сегодняшнего национального самоопределения. Она особенно чувствительна для самих англичан, поскольку свидетельствует прежде всего о трудности для большинства англичан отличить себя как коллективную общность от других жителей Британских островов. Для англичан, как отмечается в известном словаре Фаулера (*Fowler's Modern English Usage*), совершенно естественно говорить о Британском содружестве (*British Commonwealth*) или британском флоте (*British navy*) или похвалиться тем, что «британцы никогда не будут рабами» (*British never shall be slaves*), однако: *'But it must be remembered that no Englishman... calls himself a Briton without a sneaking sense of the ludicrous, or hears himself referred to as a Britisher without squirming. How should an Englishman utter the words Great Britain with the glow of emotion that goes for him with England? His sovereign may be Her Britannic Majesty to outsiders, but to him is Queen of England; he talks the English language; he has been taught English history as one continuous tale from Alfred to his own day; he has heard of the word of an Englishman and aspires to be an English gentleman; and he knows that England expects every man to do his duty... In the word England, not in Britain all these things are implicit. It is unreasonable to ask forty millions of people to refrain from the use of the only names that are in tune with patriotic emotion, or to make them stop and think whether they mean their country in a narrower or wider sense each time they name it'* [18, с. 157].

Подобная точка зрения, хоть и сообщает нечто важное об английскости и ее соотношении с британскостью, тем не менее все же скорее описывает, а не объясняет проблему. Еще более усугубляют «загадочность» английскости/британскости и многочисленные справедливые замечания о том, что ни одно из известных обозначений соединенного королевства сегодня по разным причинам не является подходящим: *'I am a citizen of a country with no agreed colloquial name'*, пишет Б.Крик [9, с. 90], а Т.Нэрн утверждает: *'We live in a State with a variety of titles having different functions and nuances – the U.K. (or «Yookay», as Raymond Williams relabelled it), Great Britain (imperial robes), Britain (boring lounge-suit), England (poetic but troublesome), the British Isles (too geographical), «This Country» (all purpose within the Family), or «This Small Country of Ours» (defensively-Shakespearean)* [13, с. 93].

Конечно, в рамках одной работы невозможно перечислить и подробно описать все «проблемные точки» содержания и соотношения понятий «английская идентичность» и «британская идентичность». Поскольку материалом нашего дальнейшего исследования особенностей конструирования английской идентичности является современный английский документальный (*non-fiction*) дискурс, кратко суммируем точки зрения соответствующих авторов, которые выбрали объектом своего описания именно английскую, а не британскую идентичность (К.Фох, Д.Паксмен, Г.Смит и др.):

– во-первых, потому что Англия – это отдельная страна, имеющая свою, отличительную культуру и свой характер, в то время как Великобритания – это сугубо политическое образование, состоящее из нескольких стран, каждая из которых обладает собственной культурой;

– во-вторых, потому что эти культуры (валлийская, ирландская, шотландская), имея точки соприкосновения, не идентичны и не должны рассматриваться как единое целое, объединенное понятием «британская идентичность»;

– в-третьих, потому, что термин «британская идентичность» представляется нечетким и расплывчатым: действительно, люди использующие это словосочетание, почти всегда ведут речь и имеют в виду английскость.

И, наконец, по нашему мнению, следует учитывать исторический аспект обоих понятий: если «валлийскость», «шотландскость», «ирландскость» и пр. сохранили основные признаки своей самобытности и настаивают на возвращении к истокам несмотря на более чем тысячелетнюю (с девиациями) «британскость», значит, «коллективная идентичность» – это не фантом, а передающаяся из века в век культура жизни общества, и «английскость» – ее пример.

Список использованной литературы:

1. *Алефиренко Н.Ф.* Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 288 с.
2. *Денисенко А.О.* Образ “себя” и “других” в языковом сознании англичан / А.О. Денисенко: дисерт. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка. – М., 2005. – 220 с.
3. *Кончакова С.В.* Проблема национальной идентичности в позднем творчестве Ч. Диккенса (“Большие надежды”, “Наш общий друг”, “Тайна Эдвина Друда”) / С.В. Кончакова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.13. – Воронеж, 2011. – 23 с.
4. *Матузкова Е.П.* Идентичность, культура, язык: лингвокультурная идентичность / Е.П. Матузкова // Актуальные лингвистические исследования. – Монография (под ред. А.Т. Бердниковой). – Новосибирск: Изд. СибАК, 2013. – С. 10-16.
5. *Петросова Е.Г.* Концепция “английскости” в современном постмодернистском романе: Г. Свифт, П. Акройд / Е.Г. Петросова: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03. – М., 2005. – 146 с.
6. *Ackroyd P.* Albion: The Origins of the English Imagination / P. Ackroyd. – Anchor, 2004. – 560 p.
7. *British Politics Review.* – 2009. – Vol. 4. – № 3. – 82 p.
8. *Colley L.* Britishness and Otherness: An Argument / L. Colley // Journal of British Studies. – № 31. – 1992. – P. 309-329.
9. *Crick B.* The Sense of Identity of the Indigenous British / B. Crick // New Community 21 (2), 1995. – P. 167-182.
10. *Evans E.* Englishness and Britishness: National Identities / E. Evans // Uniting the Kingdom?: the making of British history. – A. Grant and K. Stringer (eds). – London: Routledge, 1995. – P. 223-243.
11. *Kumar K.* The Making of English National Identity / K. Kumar. – Cambridge University Press, 2003. – 367 p.
12. *MacPhee Gr. and Poddar (eds).* Empire and after: Englishness in postcolonial perspective / Gr. MacPhee and Poddar (eds). – NY: Berghahn books, 2007. – 218 p.
13. *Nairn T.* The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy / T. Nairn. – 2-nd. edn. – New York: Vintage, 1984. – 272 p.
14. *Paxman J.* The English: a Portrait of People / J. Paxman. – L.: Penguin Books, 1999. – 308 p.
15. *Perriman M.* (ed) Breaking up Britain: Four Nations after a Union / M. Perriman. – NY: Lawrence and Wishart Ltd, 2009. – 254 p.
16. *Robbins K.* Great Britain: Identities, Institutions and the Idea of Britishness / K. Robbins. – London and New York: Longman, 1998. – 377 p.
17. Новый Большой Англо-Русский Словарь: В 3 т. / Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова, А.В. Петрова и др.; Под общ. рук. Ю.Д. Апресяна. – 6-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 832 с. (Т. 3), 823 с. (Т. 2), 828 с. (Т. 1).
18. *Fowler H.W.* A Dictionary of Modern English Usage. – 2-nd edn, revised Sir Ernest Gowers. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 1234 p.
19. *The Oxford English Reference Dictionary.* Edited by J. Pearsall and B. Trumble. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1995. – 1764 p.
20. Free (on-line) Dictionary. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.thefreedictionary.com
21. Merriam Webster on-line. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.merriam-webster.com
22. Open Democracy. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.opendemocracy.net/ok-tags/englishness

О.П.Матузкова

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
кафедра теорії та практики перекладу

ПРО АНГЛІЙСЬКІСТЬ

Резюме

В статті висвітлено співвідношення понять на позначення англійської самобутності, які використовуються у науковому і документальному дискурсі: англійська ідентичність, англійська національна ідентичність, англійська етнічна ідентичність, англійськість, англійська національна самосвідомість. Також звернено увагу на проблему розмежування понять «англійськість» і «британськість».

Ключові слова: англійськість, англійська ідентичність, англійська національна самосвідомість, британськість, дискурс.

O.P.Matuzkova

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Translation

ABOUT ENGLISHNESS

Summary

The article deals with the correlation of notions, that are widely used in scientific and non-fiction discourse to denote Englishness: English identity, English national identity, English ethnic identity, English nationalism. It also describes the problem of differentiation of such notions as 'Englishness' and 'Britishness'.

Key words: Englishness, English identity, English nationalism, Britishness, discourse.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2013.

УДК 81'373.611.161.1

А.В. Петров, канд. филол. наук, доц.,
Таврический национальный университет им. В.И.Вернадского,
кафедра русского, славянского и общего языкознания

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ С ИНВАРИАНТОМ «ЛИШИТЬ ЖИЗНИ КОГО» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ПРЕДИКАТНЫЙ ФРАГМЕНТ

В статье представлен предикатный фрагмент семантического поля с инвариантом «лишить жизни кого», доказано, что основу поля составляет лексико-семантическая группа глаголов «уничтожение живого объекта». Глаголы подразделяются на предикаты неконкретизированного действия с экспликацией «семантики финала» и предикаты способа осуществления действия, который конкретизируется характером уничтожения объекта. Определены типические ситуации, связанные с уничтожением живого объекта.

Ключевые слова: семантическое поле, семантический инвариант «лишить жизни кого», лексико-семантическая группа «уничтожение живого объекта», семная структура глаголов уничтожения.

В русистике до сих пор нет работ, в которых было бы полностью исследовано семантическое поле «смерть». Как отмечает Ю.Н.Караулов, поле «смерть» представлено в разных аспектах: это и глаголы умирания у Вайсгербера, и глаголы, означающие «убивание» у Геккелера, и группа лексических единиц, выражающих данное понятие разными частями речи [6, с. 49–50]. Некоторые аспекты данного поля были предметом отдельных изысканий (Ю.Д.Апресян, Л.Р.Тухватова, Л.Р.Юкляева), исследовались в сравнительно-историческом (Л.В.Балашова) и в сопоставительном аспектах (В.Б.Гольдберг, Я.Перванов).

Цель статьи – сформировать предикатный фрагмент семантического поля «уничтожение живого объекта» в русском языке, выявить семную структуру глаголов уничтожения. Материалом для исследования послужила картотека, которая включает контексты употребления предикатной и именной лексики, устойчивых сочетаний и фразеологических оборотов русского языка. Фактический материал извлекался из лексикографических источников разного типа, художественной и публицистической литературы, часть иллюстративного материала была выбрана из «Национального корпуса русского языка», а также Интернет-ресурсов.

Общая характеристика глаголов уничтожения

Интегральными компонентами семантики глаголов со значением уничтожения являются семы 'прекращение существования предмета в старом качестве' и 'переход предмета в новое состояние'. Глаголы уничтожения граничат с глаголами разрушения и глаголами повреждения. Все эти группы выявляют одну семантическую область – разрушающее воздействие на объект; хотя каждая из групп самостоятельна, границы между ними являются зыбкими и условными. В основе различий лежит логико-понятийная категория меры. Т.А.Потапенко отмечает, что «если объект совершенно разрушен – это уничтожение. Если он разрушен частично и его можно восстановить – это повреждение» [14, с. 51]. Глаголы уничтожения пересекаются и с глаголами деформации, абстрактную схему значений которых

предложила Г.И.Кустова: 1) исходное состояние объекта; 2) воздействие субъекта на объект; 3) основные импликации: существуют части объекта, существует отверстие / разрыв в объекте, нарушена целостность объекта [9, с. 26].

Объём понятия «уничтожения» членится по признаку ‘тип уничтожаемого предмета’ на компоненты ‘уничтожение одушевлённого предмета: лица – не-лица (животного)’ и ‘уничтожение неодушевлённого предмета’. В соответствии с этим глаголы уничтожения одушевлённого предмета подразделяются на глаголы неконкретизированного действия с экспликацией «семантики финала» и глаголы способа осуществления действия. Компонент ‘способ действия’ отражает определённые действия, приёмы, которые помогают осуществить уничтожение объекта. Соответственно глаголы получили название эпилоговых и проспективных [11].

Глаголы неконкретизированного действия объединяются в синонимические ряды с доминантой *убить* и с доминантой *уничтожить*. Глаголы со значением способа осуществления убийства образуют лексико-семантическую группу (ЛСГ) «уничтожение живого объекта». На следующем уровне обобщения выявляются подвиды понятия уничтожения и семы интенционала, характеризующие подгруппы глаголов внутри рассматриваемой группы. Дальнейшее членение ЛСГ осуществляется на основе анализа словарных дефиниций и выделения идентификаторов.

Семантическое поле с инвариантом *лишить жизни кого* имеет неоднородное ядро, которое характеризуется двухслойной структурой. Первый слой представлен инвариантом *лишить жизни кого* в совокупности с дифференциальным признаком (ДП), второй – инвариантом *лишить жизни кого*, совпадающим с инвариантом поля.

Первый слой ядра организуют четыре субполя с центрами лексемами *убить* + ДП, *умертвить* + ДП, *уничтожить* + ДП и словосочетанием *довести до смерти*, второй – два субполя с центрами лексемами *убить* и *уничтожить*. Следовательно, четыре субполя покрывают лексические и фразеологические единицы, входящие в ЛСГ «уничтожение живого объекта», а два субполя формируются синонимическими рядами с доминантой *убить* и с доминантой *уничтожить* [12].

Такая структура предикатно-актантного поля согласуется с наблюдениями лингвистов о характере предикатов со значением убийства. Например, Ю.Д.Апресян обращает внимание на то, что глаголы с родовым значением ‘убивать’ распадаются на подклассы со значением а) ‘собственно убивать’ (*убить, прикончить, уложить, прихлопнуть, ухлопать, укокошить...*) с дальнейшим подразделением на виды убийства, выделяемые главным образом по признакам ‘орудия убийства’, ‘среда, в которой осуществляется убийство’, ‘орган убийства’ или ‘орган, воздействием на который осуществляется убийство’...; б) ‘казнить’ (*казнить, вешать, расстреливать, четвертовать, сжигать на костре* и т. д.); в) ‘убивать с промысловыми целями’ (*бить тюленей, стрелять уток* и т. д.); г) ‘убивать в порядке борьбы с вредителями’, ср. *известить тараканов, истреблять грызунов, морить клопов* [2, с. 249–250].

Таким образом, к типическим ситуациям, связанным с уничтожением объекта, относятся война, противоборство, противостояние во всех иных формах, казнь по решению суда, жертвоприношения, промысел, охота (в том числе и браконьерство), борьба с вредителями сельскохозяйственных растений и животных, борьба с вредными насекомыми, переносчиками опасных заболеваний. Нетипичными являются стихийные бедствия, несчастные случаи, аварии и т. д.

Глаголы уничтожения и оценка

Оценка действия уничтожения отражает позицию объекта. Оценка не абсолютна, но служит ориентиром в приближении к идеализированной модели мира, построенной на признании устойчивых аксиологических норм. Предметом оценивания может стать не всякое явление действительности, а только то, которое нужно человеку. «Для того чтобы оценить объект, – подчеркивает Н.Д. Арутюнова, – человек должен «пропустить» его через себя: природа оценки отвечает природе человека...» [3, с. 181].

Оценка уничтожения квалифицирует действия как «из ряда вон выходящие», т. е. носит отрицательный характер. С другой стороны, оценка, точнее стереотип оценки [4, с. 56–61], основана на признании объекта как врага, противника или как объекта, находящегося вне закона.

К последним, например, относятся «названия лица по отношению к морали с точки зрения политической деятельности»: *нацист, фашист*; «названия лица по отношению к морали с точки зрения закона»: *бандит, боевик, головорез 2, киллер, налётчик, палач, преступник, разбойник, террорист, убийца, серийный убийца*; «названия лица по отношению к морали с точки зрения норм поведения»: *маньяк, педофил, растлитель*.

Отношения между именами определены глаголами, обозначающими типические ситуации а) противоборства, противостояния, связанные с образом врага: *косить, крошить, низвергнуть, уложить* и т. д.; б) нарушения социальных норм поведения (предательство Родины, нарушение военной присяги, растление малолетних): *казнить, ликвидировать, повесить, расстрелять, уничтожить* и т. п.: *Недаром закон разрешает капитану в исключительных случаях повесить ослушника...* (К. Станюкович. Василий Иванович).

З.И. Комарова выделяет лексико-семантические группы терминов, называющих способы уничтожения объекта [8, с. 429–430]. Идентификатор группы выражен именем действия – *уничтожение*, признак ‘видовое отличие’ – существительными со значением живых существ: *дератизация* [фр. *deratisation* < *rat* – крыса] ‘система мер борьбы с грызунами-вредителями, уничтожающая крыс и мышей’, *дезакаризация* [франц. *des* – префикс, означающий удаление, уничтожение, и греч. *akarai* – клещ] ‘уничтожение паразитических клещей’, *дезинсекция* [от *dez-* и лат. *insectum* – насекомое] ‘мероприятия, направленные на борьбу с насекомыми, которые могут являться вредителями и переносчиками опасных инфекционных заболеваний’ и др. Типовая семантика на денотативном уровне связана с уничтожением объекта, наносящего ущерб сельскохозяйственным растениям и животным. В качестве объектов уничтожения выступают организмы – вредители и возбудители болезней (блохи, грызуны, клещи, комары, мушки, саранча, черви и др.).

Чрезмерность действия может изменить оценку с пейоративной на мелиоративную. Ср.: *Наблюдались случаи отравления животных и птиц фосфидом цинка через год после проведения дератизации* [<http://zhivotnovodstvo.net.ru>]. Некоторые виды насекомых являются вредными и для человека (клещи, комары, мухи, тараканы), поэтому их уничтожение расценивается носителями языка положительно, и для этого созданы специальные инструменты – липучки, хлопучки, мухобойки и химические средства – различные инсектициды. Ср.: *Человеку инстинктивно хочется прихлопнуть комара, потому что это заложено его природой* [<http://bojonok.ru>]. Однако в других этносах уничтожение насекомых запрещено религиозными представлениями и традициями: *Буддистские монахи мой поступок прихлоп-*

нуть комара, скорее всего, сочли бы за проступок: я убил чью-то реинкарнацию [<http://vk.com>]. Все эти факты свидетельствуют о том, что оценка может вносить существенные поправки в формально-логическое определение уничтожения.

Семная структура глаголов уничтожения

Глаголы уничтожения относятся к глаголам действия, которые характеризуются как лексические единицы, имеющие сложную семантическую структуру. Ведущей в их смысловой структуре является сема 'активность' (Н.С.Авилова, Г.А.Золотова, Т.А.Кильдибекова, А.М.Пешковский).

Активность исходит от действующего субъекта, выраженного наименованием лица, которое воздействует на объект. Глаголы действия обозначают действие субъекта, направленное на объект и вызывающее в нём определенные изменения: *красить пол, косить траву, месить глину* и т. д. Активные глаголы маркированы позицией субъекта, который выражается при них одушевлённым именем со значением лица. Акциональные глаголы, содержащие сему активности, кроме производителя действия, имеют второго участника денотативной ситуации, описываемой глаголом действия, – объект, т. е. субстанцию, которая создается, преобразуется или уничтожается в процессе действия. Объект, как правило, выражается неодушевлённым существительным, одушевлённые же существительные в функции объекта встречаются реже (Г.А.Золотова, Дж.Лайонз).

В плане выражения глаголы действия образуют маркированную группу слов – это переходные глаголы. Как отмечал Э.В.Севортян, «... активность в известном смысле связывается с переходностью, поскольку глаголы, выражающие активную деятельность, направленную на объект, мы и сейчас чаще всего относим к переходным. Преемственность здесь ясна» [15, с. 94]. Отличительным свойством глаголов действия является также возможность образования от них залоговых корреляций и видовых пар (Н.С.Авилова).

Глаголы уничтожения объединяются и противопоставляются по следующим дифференциальным семам, характерным для всего класса деструктивных глаголов, на что обратила внимание Н.М.Пославская: *характер объекта действия, целенаправленность действия, способ совершения действия, инструмент действия, интенсивность действия, результат действия* [13], *каузальность действия* свойственна лишь глаголам, у которых субъектом действия выступает человек или животное. В роли объекта действия выступают человек и животное. Дифференциальная сема 'целенаправленность' (нецеленаправленность) передаётся при помощи подчинительных словосочетаний с компонентами *жизнь* и *смерть*. В качестве источника действия выступают псевдосубъекты: *забрать жизнь (несчастный случай, пожар, угарный газ, война, снежная лавина, песчаные бури): Пожар в санатории Хмельники забрал жизнь одного человека* [<http://ukrinform.ua>]; *оборвать жизнь (взрыв, грузовик, пуля, трагедия, рак): Взрыв в Домодедово оборвал жизнь украинского драматурга* [<http://infa.kharkov.ua>]; *отнять жизнь (болезнь, война, Иран, Афганистан, несчастный случай): Пожары продолжают отнимать жизни людей* [<http://krasnodonskiy.com.ua>]; *унести жизни (авария, стихия, тайфун, торнадо, наводнение, пожар, снежная лавина, птичий грипп): Разрушительное торнадо унесло жизни восьми человек, в том числе маленького ребёнка* [<http://epochtimes.com.ua>]; *привести к смерти (антибиотики, инсульт, загрязнение воздуха, передозировка витаминов): Чрезмерное увлечение телевизором может привести*

к смерти [<http://podrobnosti.ua>]; лишить жизни (*авария, война, пожар, тайфун*): *Дорожная авария лишила жизни четверых людей* [<http://korrespondent.net>], метафоризованное сочетание сеять смерть: *Страшное землетрясение в Китае сеет смерть и панику* [<http://newizv.ru>]. Стихийные силы, болезни и явления природы не маркированы семами 'цель', 'волиитивность' и 'контролируемость' (*молния убила ребёнка*). Некоторые исследователи отказывают таким глаголам и в способности быть активными, называя их псевдоактивными [1]. Псевдоактивные глаголы способны становиться безличными: *убило молнией, молнией убило ребёнка*. К псевдоактивным относятся также глаголы с образным компонентом активности. Например, Е.Н.Абрамова «псевдоактивными» считает все глаголы с метафорическим значением и предикаты в составе фразеологических оборотов [1].

Ситуации уничтожения различаются в зависимости от того, являются ли они контролируемыми или неконтролируемыми, то есть участвует ли в них или не участвует лицо, управляющее процессом уничтожения. Например, у глаголов физического действия типа *убить* или *отравить*, отмечает Е.В.Падучева, временной и пространственный интервал могут разделять другие компоненты описываемого действия – действие субъекта и вызванный им процесс в объекте [10].

Семантические компоненты активности и целесообразности связаны с левой интенцией глагола. Семантический компонент каузативности соотносится с правой (объектной) интенцией: «делать так, что некая ситуация начинает иметь или имеет место» [2, с. 46]: *морить пленных – пленные мрут, топить котят – котята тонут* и т. п.

Каузативность, таким образом, предполагает воздействие на объект и является одной из составляющих глаголов действия (М.В.Всеволодова, Т.А.Кильдибекова, Г.Г.Сильницкий, А.П.Чудинов, Т.А.Ященко). Как отмечает В.И.Карасик, «признак 'каузировать' является предельным классификатором для многих лексических значений типа «разрешить», «убить», «толкнуть»... но классификаторы самого этого признака выражаются путем развернутых определений» [5].

По мнению Т.А.Кильдибековой, «каузативные глаголы имеют сложную семантическую структуру: в них содержится не только сема действия, но и сема состояния, признака, приписываемого объекту действия, а также обязательная сема причинности, мотивации» [7, с. 65]. Г.Г.Сильницкий определяет каузативные глаголы «как глаголы, выражающие различные виды причинно-следственных отношений» [16, с. 3]. В семе каузативности, пишет Т.А.Кильдибекова, «проявляется двунаправленность содержания глаголов активного действия, связь с агенсом и пациенсом одновременно: в ситуации, выражаемой каузативным глаголом, объект является одновременно субъектом некаузативного глагола» [7, с. 65]. Исследователи отмечали, что многие однокоренные глаголы вступают в оппозиционные отношения по каузативности-некаузативности. К глаголам уничтожения это положение неприменимо, поскольку только некоторые из них составляют оппозицию: *губить – гибнуть, душить – задохнуться, топить – утонуть*.

Специфика проявления каузативности в глаголах уничтожения заключается в том, что объект является одновременно субъектом глагольного аналитического сочетания *перестать существовать: застрелить врага – враг перестал существовать, зарубить медведя – медведь перестал существовать* и т. д. Некоторые единицы отражают сложные ситуации, связанные с двумя объектами, один из которых перестает существовать: *вдовить жен, убивая их мужей – жены вдовеют; сиротить детей, убивая их родителей – дети сиротеют*.

Глаголы уничтожения имеют, как правило, одушевлённый объект, однако в отымённых глаголах, образованных по модели *обез-...-и(ть)*, неодушевлённый и одушевлённый объекты переплетаются, поскольку связаны отношением метонимии, построенной по модели: «место – животные / люди, находящиеся в этом месте»: при этом уничтожается одушевлённый внутрисловный объект, названный в корне. Ср.: *браконьеры обезрыбили водоёмы* ‘сделали так, что в водоёмах перестала водиться рыба’ – *водоёмы обезрыбели*. Масштабность процесса подчеркивают псевдосубъекты: *война (эпидемия) обезлюдил край* ‘лишила край людей, населения’ – *край обезлюдел*, т. е. в нём перестали существовать люди, население. Модель активна в диалектном языке; для предикатов характерны одушевлённые объекты, однако уничтожению подвергается не приглагольное лицо-актант в форме родит. падежа: *обесчадит кого, обездружит кого, обездетит кого, обезматерит кого*.

Компонент ‘способ действия’ отражает определённые действия, приёмы, которые помогают осуществить уничтожение объекта (посредством удушения, утопления, отравления, нанесения побоев, пыток и т. п.): *газировать* ‘умерщвлять, умертвить газом’, разг. *давить* 3 ‘умерщвлять удушением’, *забить* 4 ‘побоями довести до смерти’ и др.

Сема ‘инструмент действия’ отражает разнообразные приспособления, механизмы и другие артефакты или природные органы, которые используются во время уничтожения объекта: *задрать* 3 ‘запороть, засечь кнутом, палкой’, *колоть* 3 ‘убивать ударами ножа, резать (животных)’, *стрелять* 2 ‘убивать из огнестрельного оружия’ и др.

Сема ‘интенсивность действия’ указывает на силу, которую использует субъект для достижения результата уничтожения объекта. Интенсивность действия может быть сопряжена с полным охватом действия, реализуемым посредством семы ‘истребить’: прост. *известить* 2 || ‘уничтожить, истребить’, перен. *косить* 2 ‘губить, уничтожать, убивать’, перен. *крошить* 3 ‘уничтожать, истреблять с большим рвением, в большом числе’ и др.

Глаголы уничтожения могут иметь разный результат действия, который конкретизируется характером уничтожения объекта:

1. «Смерть объекта в результате физического исчезновения»: глаголы *уничтожить, истребить* ‘полностью уничтожить’, прост. *изничтожить* (изничтожить мужика), разг. *перевести* 8 ‘истребить, уничтожить’ (перевести мышей в доме), а также устойчивые сочетания *превратить в ничто*, прост. *мокрого места не останется от кого* ‘угроза: кто-либо будет уничтожен’, *костей не соберёшь* ‘будешь уничтожен, погибнешь’, *стереть с лица земли кого* 1 ‘жестоко расправиться с кем-л., совсем погубить кого-л.’, *прекратить чьё-л. существование* и др. Объект соотносится с экзистенциальным определением результата: «уничтожение – это действие, в результате которого от объекта не остается никаких материальных следов».

2. «Смерть объекта в результате пространственного исчезновения». Исчезнувшим является объект, который «полностью или частично закрыт, недоступен для зрения». В результате «закрывания» объект перестает существовать: *зарыть пленника в землю, замуровать жертву в стене, засыпать раненых песком, болото засосало путника, снежная лавина накрыла альпинистов, море поглотило пловцов*; жарг., шутил. *отправить в шахтеры* ‘закопать в землю (обычно о новорождённых котятках, щенках)’, а также в безличных конструкциях *альпинистов засыпало сне-*

гом. Объект соотносится с определением результата «сделать так, чтобы объекта больше не было видно».

3. «Смерть объекта в результате длительного воздействия»: глаголы разг. *заморить* 'голодом, жестоким обращением, непосильной работой довести до смерти', *замучить* 1 'муками, истязаниями довести до смерти', *скрутить* 4 || 'привести к смерти (о болезни)' и др., а также устойчивые сочетания *привести к смерти*, *причинить смерть* и фраземы прост. *вгонять в гроб кого / вогнать [загнать] в гроб кого* 'доводить до смерти', *сводит / свести [загнать, уложить] в могилу кого* 'доводить до смерти' и др. Объект соотносится с определением результата «то, что происходит с У-ом» (У *умирает*). Глаголы этой группы являются трансформативами экзистенциальных признаков 'живой', 'быть, существовать'.

4. «Уничтожение объекта в результате силового преимущества субъекта»: глаголы *громить* 1 || 'разбивать наголову (неприятельские войска)', перен. *добить* 1 || 'окончательно сломить, разбить, уничтожить' (добить врага), перен. *разнести* 6 || 'подвергать военному разгрому, уничтожить в бою', *разредить* 1 || 'частично уничтожая, делать малочисленнее' и др., а также фразама *разделявать / разделить под орех кого* 2 'одерживать полную победу в драке, в сражении и т. п.'. Объект соотносится с определением результата «добиться преимущества своей силы в противоборстве с кем-л.». Глаголы являются трансформативами стереотипного признака 'враг'.

5. «Смерть объекта в результате падения»: глаголы перен., разг. *валить* 1 В 'истреблять, губить во множестве (об эпидемических болезнях)', *давить* 4 || Б 'сбивая с ног, подминая под себя, убивать', разг. *положить, свалить* 1 || 'заставить упасть, поразив выстрелом; убить', *смять* 4 'сбить с ног, заставить упасть; раздавить', разг. *уложить* 2 и др. Имена действий связаны с вертикальным видением ситуации (исходным является визуальный признак – 'стоять'). Объекты соотносятся с определением результата «сделать так, чтобы объект изменил своё пространственное положение».

6. «Смерть объекта в результате расчленения»: глаголы перен. *крошить* 3 'уничтожать, истреблять с большим рвением, в большом числе', *крушить, громить, испепелить, драть* 3 'убивать, растерзывать (о хищных животных)', *загрызть* 1 'умертвить, растерзать зубами', *разнести* 6 'разорвать на части', *изрезать* (изрезать барашка на куски, в куски) и др., а также фраземы *стереть в порошок* 2 'расправиться с кем-л., добиться уничтожения кого-л.', жарг. *пускать / пустить в распыл* 'подвергнуть уничтожению'. Объекты соотносятся с экзистенциальным определением результата: это действия, направленные на превращение объекта в мелкие, пространственно удалённые частицы, в бесформенную массу.

7. «Смерть объекта в результате химического воздействия»: предикаты *газировать* 'умерщвлять, умертвить газом', *отравить* 1 // 'умертвить при помощи газа', устойчивое сочетание *боевые отравляющие вещества* и др.

Перечисленные разновидности результата уничтожения существенны для русского языка. Его концептуальные грани не предъявляют жёстких требований к характеру уничтожения и допускают возможность перехода от одного к другому, ср.: [враг] *убит, добит, уничтожен, повержен, стёрт с лица земли, разгромлен, разбит в пух и прах, смят, сокрушён* и т. д. Однако отдельные объекты обуславливают характер результативности (власть – *низвергнуть*, враг – *победить*, стоящий – *снести*, раненый враг – *добить*).

Таким образом, основу семантического поля с инвариантом «лишить жизни кого» составляет лексико-семантическая группа глаголов «уничтожение живого

объекта». Глаголы уничтожения – это составляющие континуума глаголов конкретного физического действия, которые репрезентируют деструктивное воздействие на объект, в результате которого объект прекращает своё существование.

Список использованной литературы:

1. *Абрамова Е. Н.* Семантико-когнитивный анализ глаголов активного действия в русском и английском языках : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. Н. Абрамова. – Челябинск, 2008. – 22 с.
2. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды : в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 472 с.
3. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
4. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки : [монография] / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
5. *Карасик В. И.* Язык социального статуса : [монография] / В. И. Карасик. – М. : Институт языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
6. *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография : [монография] / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
7. *Кильдибекова Т. А.* Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа : [монография] / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. – 160 с.
8. *Комарова З. И.* Пересекаемость лексико-семантических групп глаголов в терминологиях / З. И. Комарова // Русская глагольная лексика : пересекаемость парадигм. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1997. – С. 391–441.
9. *Кустова Г. И.* Типы производных значений и механизмы семантической деривации : автореф. дис. на соискание учёной степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. И. Кустова. – М., 2001. – 62 с.
10. *Падучева Е. В.* Глаголы действия: толкование и сочетаемость / Е. В. Падучева // Логический анализ языка. Модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 69–77.
11. *Перванов Я. А.* Имплицитные аспекты номинации в русском и болгарском языках : автореф. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / Я. А. Перванов. – Одесса, 1995. – 19 с.
12. *Петров А. В.* Предикатно-актантные поля в русском языке : [монография] / А. В. Петров. – Симферополь, 2012. – 320 с.
13. *Пославська Н. М.* Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філологічних наук за спеціальністю 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
14. *Потапенко Т. А.* Лексико-семантическая характеристика глаголов с общим значением разрушительного воздействия на объект / Т. А. Потапенко // Филологические науки. – 1983. – № 2. – С. 50–56.
15. *Севортян Э. В.* Аффиксы глаголообразования в азербайджанском языке. Опыт сравнительного исследования : [монография] / Э. В. Севортян. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – 644 с.
16. *Сильницкий Г. Г.* Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дис. на соискание учёной степени докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г. Г. Сильницкий. – Л., 1974. – 43 с.

О. В. Петров

Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського,
кафедра російського, слов'янського та загального мовознавства

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ З ІНВАНТОМ «ПОЗБАВИТИ ЖИТТЯ КОГОСЬ» В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ: ПРЕДИКАТНИЙ ФРАГМЕНТ**Резюме**

У статті представлено предикатний фрагмент семантичного поля з інваріантом «позбавити життя кого», доведено, що основу поля складає лексико-семантична група дієслів «знищення живого об'єкта». Дієслова поділяються на предикати неконкретизованої дії з експлікацією «семантики фіналу» і предикати способу здійснення дії, який конкретизується характером знищення об'єкта. Визначено типові ситуації, пов'язані із знищенням живого об'єкта.

Ключові слова: семантичне поле, семантичний інваріант «позбавити життя кого», лексико-семантична група «знищення живого об'єкта», семантична структура дієслів знищення.

O.V.Petrov

V.I. Vernadsky Tavriysky National University,
Department of Russian, Slavic and General Linguistics

SEMANTIC FIELD WITH INVARIANT «TAKE THE LIFE OF SOMEBODY» IN RUSSIAN LANGUAGE: PREDICATIVE FRAGMENT**Summary**

The article presents a predicative fragment of a semantic field with the invariant «take the life of somebody», proved that the foundation of the field is lexical-semantic group of verbs «the destruction of a living being». The verbs are divided into predicates of non-specific action with explication «semantic of finale» and predicates of method of the fulfilled action, which is concretized the character of destroying the object. There were also identified typical situations connected with the destruction of a living being.

Key words: semantic field, semantic invariant «take the life of somebody», lexical-semantic group of «the destruction of a living being», semantic structure of destruction verbs.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2013.

УДК 81'42

Е.А. Селиванова, д-р филол. наук, проф.,
Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого,
заведующая кафедрой теории и практики перевода

КАТЕГОРИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧ ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ КРОССВОРДОВ)

В статье рассматриваются когнитивные механизмы разгадывания кроссворда как одного из жанров энигматического дискурса. Ключом к поиску ответа на задание служит категоризация и ее воплощение в языковых знаках, имеющих статус гиперонимов, гипонимов и эквонимов. В заданиях кроссвордов реализуются принципы логической и прототипической категоризации.

Ключевые слова: кроссворд, энигматический дискурс, категоризация, прототип, семейное сходство.

Постановка проблемы. Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации – это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадываемость и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра.

Данный жанр стал популярным в XX веке, хотя его возникновение относят к XIX веку. По некоторым данным, первый кроссворд был опубликован в США в журнале «Святой Николай» в 1875 году. На русском языке первый кроссворд был составлен В.В.Набоковым, хотя и был опубликован в Германии, в приложении «Наш мир» Берлинской газеты «Руль» в февральском номере 1925 года, а в 1929 году первый в России кроссворд был напечатан в журнале «Огонек». В русском варианте кроссворд иногда называли крестословицей, калькируя английский эквивалент. Классический традиционный кроссворд обычно включает симметрично расположенную пустую сетку клеток и отдельный список заданий с указанием чисел сетки по горизонтали и вертикали. Иную конфигурацию с тем же принципом разгадывания имеют сканворды, циклосканворды, кроссчайнворды и проч.

Анализ последних исследований. Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра – загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его

культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистики И.В.Абрамец [1], русских языковедов В.В.Красных [5], И.В.Захаренко [4], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е.А.Денисовой [3], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация М.В.Волковой [2], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О.Б.Спрысы [13]. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, когнитивный механизм разгадывания кроссворда и его вербальные ключи остались вне поля зрения исследователей.

Целью статьи является характеристика одного из важнейших когнитивных ключей поиска решений кроссвордов – категоризации, и ее вербальной репрезентации. **Объектом** исследования послужили тексты русских кроссвордов, а **предметом** – когнитивный механизм категоризации, служащий одним из ключей поиска решений в дискурсе кроссворда.

Изложение материала исследования. Категоризация в вербальном плане отражена в гиперо-гипонимических и эквонимических отношениях языковых единиц, а в когнитивном моделируется в виде категориальных (иерархических) пропозициональных структур.

Когнитивная наука впервые поставила вопрос о категоризации опыта человека в ракурсе изучения когниции. Категоризацию квалифицируют как механизм выведения в структурах мышления, предусматривающий объединение предметов и явлений в определенные классы как рубрики опыта, сформированные посредством познавательной деятельности человека. Исследователи считают, что категоризация связана со всеми когнитивными системами и операциями (сравнением, отождествлением, аналогией) [6, с. 42-43]. По мнению когнитологов, категоризация опыта является преимущественно неосознанной и автоматической, носит статический и динамический характер, оперирует предметными сущностями и абстракциями, рациональным и иррациональным. Р.М.Фрумкина рассматривает категоризацию сквозь призму ее роли в процессах свертки информации и концептуализации неисчерпаемого разнообразия мира [14, с. 62].

Проблема категоризации понятий ранее была прерогативой логики и философии. «Со времен Аристотеля до позднего Витгенштейна категории трактовались как четкие конструкты, не имеющие под собою никаких проблем, они представлялись абстрактными вместилищами: одни вещи входят во вместилище-катеорию, а другие пребывают вне ее. Считалось, что вещи входят в одну категорию только тогда, когда им свойственны определенные общие признаки. И эти признаки определяют категорию в целом. Эта классическая теория категорий возникла не как результат эмпирических исследований. [...] В большинстве дисциплин она рассматривалась не как эмпирическая гипотеза, а как абсолютная истина» [7, с. 145].

Поиски принципов категоризации отображены еще в средневековой дискуссии номиналистов и реалистов: первые усматривали основу категориальной дифференциации в наличии общего имени, вторые – в реальном сходстве вещей. Интеграцию этих позиций осуществил Дж.Локк, который считал, что, с одной стороны, «общее и всеобщее – это создания разума – [...] не относятся к действительному существованию вещей, а изобретены и созданы разумом для его собственного

употребления», всеобщность не относится к самим вещам [8, с. 471]. С другой стороны, по его мнению, «отвлеченные идеи» суть продукт разума, но имеют своим основанием сходство вещей [8, с. 472]; человеческий ум никогда не связывает идей, которые не существуют вместе в действительности или не предполагаются таковыми, и потому точно заимствуют это соединение у природы [8, с. 514].

Дж.Локк и Р.Абеляр стали основоположниками альтернативного номинализму и реализму концептуализма, в основе которого лежит, по словам К.Г.Юнга, объединение эмпазии и абстракции [15, с. 80]. Несмотря на многовековую дискуссию, доминантой теории категоризации длительное время был классический взгляд, представляющий этот процесс как подведение определенных предметов под классы на основе общности их признаков и характеристик. Категории рассматривались как логические конструкции, возникновение которых обусловлено наличием тождественных признаков для всех ее равноправных членов. В соответствии с таким подходом категоризация не зависела от нейрофизиологических, психологических, культурных особенностей субъекта ее формирования и иррациональных глубин его подсознания. Представители имплицитной теории категоризации как версии классической отмечали, что человек осуществляет манипуляцию категориями как абстрактными схемами, лишеными материального воплощения, получающими это воплощение только в соотношении с категориями реального или возможного мира.

Пересмотр классической теории категоризации был обусловлен новым принципом условности выделения классов, объединяющих не всегда однопорядковые члены. Новый подход к исследованию категоризации был предложен Л.Витгенштейном, который основой этого процесса считал наличие частичного повторения общих признаков у членов класса по принципу «фамильного сходства» (*family resemblance*). Анализируя значение немецкого слова *Spiel* (*игра*), философ пришел к выводу, что данная категория не строится на базе строгого повторения общих черт, так как одна игра требует умения, другая – везения; в одной есть те, которые проигрывают, в другой – нет [20]. Эта категория, действительно, размыта, но такая диффузность обеспечивает ей подвижность и гибкость в присоединении новых членов (например, включение в игру видеоигры). У. Лабов рассматривал процесс категоризации в связи с языковыми единицами (на примере названий посуды), определяющими условность этого процесса [17, с. 342].

Новый поворот теории категоризации получила в 70-е годы XX века в прототипической семантике, одним из основоположников которой является американский психолог Э.Рош. Прототипический подход к категоризации был заложен, по мнению ученых, в феноменологических концепциях К.Штумпфа, Э.Гуссерля, М.Мерло-Понти и др. В соответствии с данным подходом категоризация осуществляется на основе прототипа – центрального члена категории, мыслительного коррелята наилучшего образца определенного класса объектов или наиболее типичного представителя категории, выбор которого связан с особенностями сознания и опытом человека, сформированным в познавательных процессах [10, с. 48-49]. Прототип реализует признаки категории в наиболее чистом виде, как точка когнитивной референции (*cognitive reference point*) воплощает наиболее выразительные (*salient*) свойства, выделенные путем познавательной деятельности человека и позволяющие определить всю категорию в целом [18, с. 532-547]. Прототипические категории, связанные с репрезентацией мира и базирующиеся на чувственном опыте, названы семантическими, а те, которые связаны с миром человека как носителя материальной и духовной культуры и зависят от социального опыта, – натуральными.

В отличие от концепции Л.Витгенштейна, считавшего границу между категориями диффузной и размытой, а категоризацию имен вещей случайной, теория прототипов учитывает традиционный принцип выделения логических категорий, имеющих необходимые и достаточные для ее опознания критерии, на базе которых все объекты категории равны в ряду и соответствуют всем критериям. Однако, в отличие от классической теории, характеризующей категории как объективно существующие в мире, прототипическая семантика рассматривает ментальную процедуру категоризации как результат специфики восприятия мира, моторики, культуры народа. Причем процедура выделения категорий может отображать в некоторой степени реальную общность признаков вещей и явлений наряду с суто человеческой способностью приписывать им эту общность.

Как подчеркивает Дж.Лакофф, «классический взгляд на категории как на сущности, объединяющие элементы с общими признаками, не есть совсем ошибочным. Мы действительно часто категоризируем вещи на этой основе» [7, с. 143]. По его мнению, изменение исследовательского подхода к категориям инициирует модификацию понятия истины, значения, рациональности и даже грамматики [7, с. 148]. Структура категории играет существенную роль в процессах мышления, создавая основу для соответствующих умозаключений и логических выводов.

Д.Герартс объясняет прототипические признаки мышления исходя их постулатов когнитивной психологии: когнитивная деятельность требует интеграции двух принципов: структурной стабильности (*structural stability*) и гибкой адаптированности (*flexible adaptability*). Прототип имеет сильный стабильный центр и более аморфную, зависимую периферию [16, с. 647-677].

Теория прототипов использует принцип типичности не только определенной совокупности признаков, а и степени значимости этих признаков для отнесения того или иного объекта (действия, явления и т. п.) к соответствующей категории. Категоризация имеет наивысший (суперординатный) уровень, базовый (средний) уровень, на котором все члены категории быстро идентифицируются и воспринимаются, а их наименования используются в нейтральных контекстах; а также низший (субординатный) уровень [19, с. 27-48]. Члены категории располагаются на определенном расстоянии от прототипа. Дж.Лакофф утверждает, что центральные члены категории, самые близкие к прототипу, быстрее опознаются, усваиваются, чаще употребляются, способствуют ускорению идентификации класса в целом [7, с. 163-164].

Ученый разграничил категории разного типа: радиальные, имеющие центр и периферию; градуированные, имеющие линейную шкалу оценок между 0 и 1 и размытость границы между категориями (некоторые элементы могут быть на границе двух категорий и одновременно быть членом каждой); классические таксономии, каждый элемент которой имеет весь пучок признаков, устанавливающих членство в данной категории; порождаемые, заданные выведением по определенным правилам категориальной структуры [7, с. 179-181].

Данные типы и принципы категоризации реализуются в заданиях кроссвордов. Вербальными ключами для поиска места предмета или понятия в категориальной иерархии служат: 1) гиперонимы – наименования класса различного уровня обобщения, задающие в кроссворде поиск гипонима; 2) гипонимы – наименования члена категории, задающие поиск гиперонима; 3) эквонимы – видовые наименования, требующие поиска иного видового наименования того же класса.

Гиперонимические ключи представлены в задании кроссворда и требуют от адресата выбора одного из членов категории, обозначенной гиперонимом. Обычно

в таких заданиях используются слова *вид, разновидность, род, сорт, порода, стиль, тип, марка, специализация, статус: вид пряжи (мохер), вид спорта (бег), род кафтана (архалук), род камыша (очерет), сорт сельди (иваси), сорт мягких и сочных груш (дюшес), порода зайца (русак), порода кошек (рекс), стиль плавания (басс), тип обуви (ботинки), марка оружия (браунинг), специализация спортсмена (вратарь), статус огурца (овоц)*. При этом обычно наличествует хотя бы один дифференциальный признак видового понятия: *род ковра без ворса (палас), тюремная комната (камера), конечность с когтями (лапа), галоген для дезинфекции (хлор)*.

Дифференцирующими признаками могут служить:

– предназначенность, в терминах теории предпозиции – дестинатив (*сумка для мягких вещей (портплед), сосуд для вина (чарка), синенький овощ для икры (баклажан), сосуд для соленых огурцов (банка)*);

– сопровождающий предмет или понятие (комитатив) (*наставник со свистком (тренер), орешек к пиву (арахис), закусовая при царизме (трактир)*);

– показатели места, региона, страны (локатив) (*судья на ринге (рефери), тропическое насекомое (москит), птица в России (иволга), дачка в Швейцарии (шале)*);

– объект действия (*продавец таблеток (аптекарь), изготовитель мебели (столяр), изготовитель рокфора (сыровар)*);

– субъект действия, в том числе прецедентный феномен, для которого объект или действие является наиболее типичным (*орудие труда садовода (лопата), танец конкистадора (чакона), спорт Моххамеда-Али (бокс), занятие Мариса Лиены (балет), судно на невольничьем ходу (галера)*);

– сфера использования (*посуда в химии (пробирка), мера в аптекарском деле (гран)*);

– порядок или количественный показатель, в том числе части заданного целого (*седьмая планета (Уран), двухмачтовая лодка (иол)*);

– составные части целого и их характеристика (*продукт из взбитых белков (суфле), птица с загнутым клювом близ Нила (ибис), кушанье из рубленой селедки (форшмак), часть света с Монако (Европа)*);

– процессуальные и непроцессуальные свойства (*колючий сорняк (осот), наука рассуждать (логика), тяжелый предмет мебели (комод), ястреб-рыболов (скопа), яйценосное создание (курица), дикий цитрус (лайм)*);

– временные показатели (*майский цветок (ландыш), зимние яблоки (ранетки), зимний вид спорта (биатлон), весенний овощ (редис)*);

– оценка (*плохой гриб (поганка), изящное пальто (манто), ценный камень (хризолит)*).

Иногда подсказка задана частью ответа (*голос меццо-... (сопрано)*). Подсказка может содержаться в вербальном показателе задания, базирующемся на стереотипе: *насекомое, эталон женской талии (оса)*.

Нередко класс, обозначенный в задании гиперонимом, настолько широк, что выбор гипонима обеспечивает только количество букв и графическая связность: *овощ (морковь), южное плодородное дерево (айва), декоративный цветок (георгин), насекомое с хоботком (комар), зелень с огорода (шпинат), спортсменка (гандболистка), СМИ (пресса)*. Атрибут сенсорной оценки также чрезвычайно затрудняет выбор ответа: *вкусный орешек (фисташка), вкусная селедка (залом), вкусная ягода (ежевика), гадкий с виду аист (марабу), ароматная травка (мята), фрукт-вкусятина из Индии (манго)*. Утилитарная оценка, наоборот, способствует облегчению поиска ответа: *качественная бумага (верже), полезное насекомое (пчела)*.

А.Вежбицка выделила такие разновидности гиперонимов: таксономические (*цветок – роза*), обобщенные функциональные (*транспорт – авто, мопед*), собирательные (*мебель – стол, кровать*), псевдосчетные (*фрукты – яблоко, лимон*). Однако категоризация нередко затрагивает самые неожиданные сферы. К примеру, звук в зависимости от субъекта, издающего его, или оценочного восприятия его носителем языка дифференцируется в языке: *звук снега под ногой (хруст)*, *звук водопада (клокот)*, *звук копыт лошади (цокот)*, *звук колокола (звон или набат)*, *звук гусей (гогот)*, *звук неудовольствия (ропот)*, *звук дождя (шум)*, *звук грома (раскат)*, *звук падения (грохот)*, *звук пули над ухом (свист)*, *кандальный звук (лязг)*, *звук беспокойной волны (всплеск)* и под.

Дистрибутивные свойства дифференцирующего признака также могут определять выбор категориального соотношения: *лес из сосенок (бор)*, *лес из берез (роща)*, – так как в языке устойчивыми являются словосочетания *сосновый бор*, *березовая роща*. Задание *черно-бурый зверь* имеет ответ *лиса*, так как дистрибуция *чернобурка – лиса* однозначно указывает на данный гипоним.

В заданиях используются различные уровни категоризации гиперонима, чаще всего базовый, средний уровень: *порода собак (мопс)*, *сорт вишни (морели)*, *яблоко (апорт)*, *магазинчик с аспирином и касторкой (аптека)*, *утепленное помещение для зимовки пчел (омшаник)*. Излишняя обобщенность гиперонима обычно устраняется его атрибутом, описанием свойств: *плавучее средство (судно)*, *растворитель с запахом хвои (скипидар)*, *кормовой злак (ежа)*, *игра на попадание в ритму (бури-ме)*. В подобных случаях также задействуется прототип как наиболее приемлемый для определенной культуры образец категории: *зверь с хоботом (слон)*, *итальянское блюдо (пицца)*, *городская птица (голубь)*, *украинская еда (сало)*, *рыба царю на стол (осетр)*, *типично русский фрукт (яблоко)*, *сорняк (осот)*, *гриб наших лесов (боровик)*; *в Штатах емкость под сок*, *в России – под водку (стакан)*.

Немало в заданиях гиперонимов, уточненных иными гиперонимами (гипонимами для первых) в номенклатурной иерархии языка. К примеру, номенклатура фауны, флоры, химических элементов и проч. настолько широка и разветвлена, что требует указания категории более низкого уровня (семейства, отряда, подвида, номера и т. п.). Так, задание *верткая рыбка* содержит гипероним царства животного мира, однако уточнение более низкого уровня номенклатурной классификации следует далее *из карповых*, что позволяет ответить на поставленный вопрос – *вьюн*. Указание более низких уровней номенклатурной иерархии значительно облегчает поиск ответа (*птица отряда ракшеобразных (удод)*; *овощ, паслен (физалис)*; *из десятиногих, ракообразных (лангуст)*; *самоцвет из халцедонов (агат)*, *пряная травка из имбирных (кардамон)*). Требование однословного ответа в кроссвордах не позволяет прибегать к заданиям, предполагающим в качестве ответа многословные номенклатурные названия, поэтому ответ практически всегда ориентирован на ядерное слово наименования, существующее не в научной, а в наивной картине мира: *порода собак (сеттер)*, *подвид сапсана (шахин)*, *рыба из рода сигов (омуль)*.

Подсказкой может служить заданность крайних границ размера компонента номенклатуры или иерархии, обозначенного гиперонимом (*самая маленькая ящерица (геккон)*, *ящерица пугающих размеров (варан)*, *длиннейшая змея (анаконда)*, *самая высокая гора (Джомолунгма)*, *самая большая из известных ягод (арбуз)*, *самый крупный орел в горах (беркут)*, *самая длинная река Франции (Луара)*, *огромная кошка в полоску (тигр)*). При этом некоторые задания содержат дополнительные уточнения свойств, местонахождения и т. п. заданного гипонима.

Задания с указанием гиперонима могут содержать выраженное с помощью противительного союза и отрицания исключение иных членов: *биолог, но не ботаник (зоолог); орудие для копания, но не заступ (лопата); животное с хоботом, но не слон (тапир)*.

Более простыми для решения являются задания с вербализацией гипонимов, требующие поиска ответа-гиперонима. Обычно в задании указана пара членов категории, объединенная гиперонимом базового уровня категоризации: *и мирабель, и ренклюд (слива); груздь или мухомор (гриб); и плюшки, и булочки (сдоба); диван, кресло (мебель); майор, капитан (звание); и газ, и нефть (сырье); Балхаш, Балатон (озеро); кукуруза или сорго (злак); Куба или Сахалин (остров); бронтозавр или динозавр (ящер); не только мул, но и лошак (гибрид); легкоатлет либо хоккеист (спортсмен); комик, лирик, трагик (амплуа)*. Высшие уровни категоризации ответов предусмотрены обычно заданиями, требующими знания номенклатуры различных реалий и понятий: *крокодил или черепаха (рептилии), метафора (троп), арбуз (ягода), баклажан, капуста (овощ)*.

Гипонимы субординатного уровня категоризации нередко представлены в заданиях прагмонимами: наименованиями марок автомобилей (*«Логан» или «Меган» (Рено), «Астра» (Опель)*), сортов напитков (*алиготе (вино), абрикотин (ликер), «Садочек» (сок)*), продуктов питания (*«Наполеон» или «Улыбка негра» (торт), «Рокфор» (сыр)*), музыкальных коллективов (*и «Сябры», и «Аракс» (ВИА)*) и проч. Прагмонимы могут быть заменены разговорными вариантами гипонимических наименований (*и «жигуль», и «мерин» (авто)*). Двумя членами пары гипонимов в заданиях могут быть и антонимы: *и благоухание, и зловоние (запах)*.

Иногда подсказкой служит дополнительное указание поиска – нахождения общего: *го, теннис, футбол (общее) – игра*, или формула при гипониме *по сути*, требующая выявить некое родовое понятие: *ссадина по сути (рана), солидол по сути (смазка), плод картофеля по сути (ягода)*. Вербальным ключом может быть сочетаемость атрибута гипонима: *подвиг – героический ... (поступок)*. Средствами создания комического эффекта служат в задании метафорические знаки домена ЧЕЛОВЕК, требующие ответа-гиперонима: *классовая принадлежность помидора (овощ), к какому сословию принадлежит пиала (посуда)*.

Выявление гиперонима иногда требует значительного абстрагирования, заданного необычной формулировкой вопроса: *Что есть флакон духов? (тара)*, – или это абстрагирование должно установить исключительность предмета в ряду других (*вавилонская башня (чудо)*).

В заданиях кроссвордов эквонимические отношения между ключевым словом задания и ответом представлены реже, так как для поиска решения необходимо восстановить ассоциативную связь между гипонимами одного класса на основе дополнительных вербальных показателей. Эквонимические отношения далеко не всегда обособляются в языковой категоризации, так как являются по сути гипогипонимическими и представлены связями между гипонимами одного класса предметов или понятий. М.В. Никитин различает гипонимы и эквонимы в зависимости от аспекта их соотношения: «Имена видовых понятий относительно общего гиперонима названы гипонимами, а друг относительно друга на том же уровне обобщения – эквонимами» [9, с. 450]. Ученый считает эквонимические связи более слабыми, так как на их основе выделяется гипероним, в состав эквонимов которого могут входить относительные понятия, требующие интеграции и разграничения с другими классами понятий [9, с. 450].

Обычно вербальными ключами ответа-эквонима, соотносящегося с эквонимическим коррелятом задания, служат наличествующие в задании наименования иной страны, региона, этноса: *сейм по-русски (дума)*; *пельмени в Неаполе (равиоли)*; *Купидон у индусов (Кама)*; *сапожки-баширки (ичиги)*; *волость у бурят (улус)*; *улица в США (авеню или стрит)*; *бубен на Ближнем Востоке (дойра)*; *английская лапта (крикет)*; *итальянский вермут (мартини)*; *американский волк (койот)*; *лепешка на Кавказе (чурек)*; *деревушка узбека (кишлак)*; *бард на Кавказе (ашуг)*. Иногда обозначение региона подменено этнофобизмом или одним из прецедентных феноменов, служащим стереотипным атрибутом определенного этноса: *бильярд для янки (пул)*; *самурайская водка (саке)*; *пельмени для дона Корлеоне (равиоли)*, *букет для гейши (икебана)*.

Поиск номенклатурных эквонимов обычно обеспечен наличием в задании слов типа *родня, родич*: *родня сайгака (джейран)*, *родич бизона (зубр)*, *родня трески (пикша)*, *родня сокола (скопа)*.

Эквонимические отношения представлены в кроссвордах наименованиями различных классов: орудий охоты (*стрела китобоя (гарпун)*), фруктов, овощей, ягод (*зернистое яблоко Италии (гранат)*; *вяжущее яблоко (айва)*; *сладкий картофель тропиков (батат)*), спортивных игр (*футбол вскачь (поло)*, *наш бейсбол (лапта)*), различных водных объектов (*море на асфальте (лужа)*), поселений (*хутор в США (ранчо)*), предметов обихода (*ридикюль джентльмена (несессер)*, *диван без спинки (тахта)*), физических частиц (*тот же атом, но с иной массой (изотоп)*), продуктов питания (*французский студень (желе)*), единиц измерения (*звездный километр (парсек)*, *килограмм воды (литр)*), воинских званий (*плавающий генерал (адмирал)*, *плавающий прапорщик (мичман)*, *солдат в море (матрос)*, обозначений профессии, рода занятий (*срузчик в Индии и Китае (кули)*) и т. п.

Для установления эквонимического коррелята в задании используется слово, указывающее на эту корреляцию, к примеру: *коллега шпажиста (рапирист, саблист)*, *коллега скрипача (альтист)*, *коллега пасечника (бортник)*. Такими маркерами могут быть конструкции подобия или сравнения, при этом нередко в задании вводятся, наряду с эквонимом, гипероним с целью оптимизации поиска: *не мартышка, но похожа (макака)*, *сродни локатору (радар)*, *чуть ниже кардинала (архиепископ)*, *болезнь наподобие краснухи (корь)*, *эпидемия под стать холере (чума)*, *овощ в пару артишоку (спаржа)*, *травма почище ушиба (рана)*. Сравнение эквонимов предусматривает и указание на дифференцирующий признак двух или трех членов одного класса, например, на порядок градации (*постгенеральский чин (маршал)*, *последователь капитана (майор)*), на размер (*макси-рюмка (бокал)*), временные рамки (*слон ледникового периода (мамонт)*), на части целого (*с сережками, но не береза, с шишками, но не сосна (ольха)*), местонахождение (*перед корнем – префикс, после – ... (суффикс)*). Способом выражения такого признака может быть аффективная конструкция: *квадрат. Ух ты, как его перекосило (ромб)*.

Выводы и перспективы исследования. Одним из когнитивных ключей поиска решения кроссвордов служит категоризация и ее вербальные экспоненты (гиперонимы, гипонимы и эквонимы). Категоризация представляет собой когнитивный механизм, имеющий как логическую, так и прототипическую основу, и зависит от специфики мировосприятия этнического сообщества и его внутреннего рефлексивного опыта. Перспективой дальнейшего исследования является рассмотрение иных когнитивных и вербальных ключей кроссвордов, а также изучение их дискурсивной природы и категориальной организации.

Список использованной литературы:

1. *Абрамец И. В.* Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И. В. Абрамец // Язык и социум: Материалы VII Междунар. науч. конф. : В 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 168-170.
2. *Волкова М. В.* Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) / М. В. Волкова : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Смоленск 2011. – 24 с.
3. *Денисова Е. А.* Структура и функции энigmatического текста (на материале русских загадок и кроссвордов) / Е. А. Денисова : Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 2008. – 24 с.
4. *Захаренко И. В. Красных В. В.* Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. ст. / Отв. ред. : В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32-40.
5. *Красных В. В.* Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5-13.
6. *Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.* Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1996. – 245 с.
7. *Лакофф Дж.* Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / Под ред. В. В. Петрова; пер с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143-184.
8. *Локк Дж.* Соч.: В 3 т. / Дж. Локк. – М. : Наука, 1985. – Т. 1. – 242 с.
9. *Никитин М. В.* Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
10. *Новое в зарубежной лингвистике.* Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988. – 420 с.
11. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. *Селіванова О. О.* Основи теорії мовної комунікації : Підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2011. – 350 с.
13. *Сприса О. Б.* Етномовні доміанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О. Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 54. – С. 78-86.
14. *Фрумкина Р. М.* Психолінгвістика. 2-е изд., испр. / Р. М. Фрумкина – М. : Академия, 2006. – 320 с.
15. *Юнг К. Г.* Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 718 с.
16. *Geerarts D.* Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics / D. Geerarts // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988. – P. 647-677.
17. *Labov W.* The boundaries of words and their meanings / W. Labov // New ways of analyzing variation in English. – Washington: Georgetown University Press, 1973. – 374 s.
18. *Rosch E.* Cognitive reference points / E. Rosch // Cognitive Psychology. – 1975. – V. 7. – P. 532-547.
19. *Rosch E.* Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization / Eds. Rosch E., Lloyd B. V. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27-48.
20. *Wittgenstein L.* Philosophical Investigations / L. Wittgenstein. – Oxford: Blackwell, 1963. – 232 p.

О.О.Селіванова

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу

**КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧ ЕНІГМАТИЧНОГО ДИСКУРСУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ КРОСВОРДІВ)****Резюме**

У статті розглянуто когнітивні механізми відгадування кросворда як одного з жанрів енігматичного дискурсу. Ключем до пошуку відповіді на завдання слугить категоризація та її втілення в мовних знаках, що мають статус гіперонімів, гіпонімів й еквонімів. У завданнях кросвордів реалізовано принципи логічної та прототипної категоризації.

Ключові слова: кросворд, енігматичний дискурс, категоризація, прототип, родина схожість.

O.O.Selivanova

Cherkasy National University. Bohdan Khmelnytsky,
Head of the Department of Translation

CATEGORIZATION AS THE KEY OF ENIGMATIC DISCOURSE

Summary

This article focuses on the cognitive mechanisms of unraveling crossword as one of the enigmatic discourse's genres. Categorization and its embodiment in the linguistic signs are the clues for the answer search to the crosswords' tasks. The principles of the logical and prototypical categorization are realized in the crosswords' tasks.

Key words: crossword, enigmatic discourse, categorization, prototype, family resemblance.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013.

УДК 811.161.2'366'367.623'38~82-1

Л.А. Семененко, канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови

ДЕЯКІ НАПРЯМИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВИРАЖАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАРКОВАНИХ ЕКСПОНЕНТІВ КАТЕГОРІЇ СПІВВІДНОСНОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ ОЗНАКИ

Аналізовані одиниці розглянуто в системі координат морфостилістики, яка вивчає процес безперервного оновлення й ускладнення існуючої системи поетичного мовлення як особливого типу художнього моделювання, динамічні процеси в структурі коду, певні марковані елементи морфологічного рівня, що характеризуються змістовою ускладненістю.

Ключові слова: морфостилема, маркер ідіолекту, поетичне мовлення, грамема.

Семантико-граматична категорія співвідносної інтенсивності ознаки та словотвірна категорія кількісної градації ознаки, їхні структурні, значеннєві та функційні особливості, кодифікаційний аспект, динаміка творення експонентів, критерії семантичної класифікації якісних ад'єктивів неодноразово ставали об'єктами вивчення багатьох сучасних українських (А.Асіїв, О.Безпояско, І.Вихованець, А.Грищенко, К.Городенська, Л.Дорошенко, А.Загнітко, С.Зінченко, М.Ішук, Ю.Карпенко, А.Качура, В.Качура, Н.Костусяк, З.Майданник, З.Митяй, В.Олексенко, А.Островська, О.Щепка та ін.) і російських (О.Афанасьєва, Ю.Князєв, С.Колесникова, І.Милославський, А.Полянський, В.Плунгян, І.Рєвзін, З.Харитончик, О.Шрам та ін.) дослідників. Однак експресивно-аксіологічний потенціал інноваційних експонентів категорії співвідносної інтенсивності ознаки ще не зазнав ґрунтовного аналізу, хоч на деякі фрагментарні спроби опису цього матеріалу натрапляємо у роботах І.Іонової (на матеріалі російського поетичного мовлення), Ж.Колоїз [4], Л.Семененко [5, 6, 7, 8, 9] (на матеріалі сучасного українського поетичного мовлення).

Метою даної статті є виокремлення й аналіз репрезентативних для сучасного художнього мовлення шляхів актуалізації виражальних можливостей потенційних/оказіональних експонентів – носіїв грамем компаратива та суперлатива (інноваційних ад'єктивних, адвербіативних морфостилем, маркованих експресем) семантико-граматичної категорії співвідносної інтенсивності ознаки.

Ступеньовані ад'єктивні й адвербіативні словоформи семантико-граматичної категорії співвідносної інтенсивності ознак (міжрівневої морфолого-синтаксико-словотвірної категорії ступенів порівняння [3, с. 139-142] вияву ознаки) використовується в художньому (переважно поетичному) мовленні, як і в інших структурно-функціональних стилях, з метою порівняння якісних станів субстанцій в екстралінгвальній дійсності. Марковані ж компаративні та суперлативні/елативні морфостилеми в тканині поетичного твору стають експонентами суб'єктивно-образного відбиття навколишнього світу, що й є однією з визначальних рис поетичного мовлення.

Парадигма частини якісних прикметників позбавлена в узусі експонентів компаратива й суперлатива. До таких належать, наприклад, назви абсолютних ознак,

що із семантичних причин не зазнають якісної градації: *босий, голий, жонатий, заміжня/незаміжня, живий, мертвий, німий, сліпий, глухий, зрячий, хворий, русий, кривий, порожній* тощо. У поетичному мовленні такі лексеми активно продукують ступеньовані словоформи (інноваційні лексеми), що стають фактами морфостилістики.

Найчастіше розширення парадигми зазнає ад'єктив *живий*. Натрапляємо на такі утворення в ідіолектах багатьох митців, пор.: *живіший* (Л.Голота, І.Жиленко, О.Мокровольський, Б.Нечерда, М.Світличний, В.Стус), *живіший од життя, живіший за живих* (Л.Голота, М.Стрельбицький, В.Стус), *живіший за всіх / од усіх живих* (А.Криштальський, Є.Летюк), *живіший, ніж живий* (В.Затуливітер), *живіший за всіх найживіших* (І.Драч), *найживіший / щонайживіший* (Т.Девдюк, В.Затуливітер, М.Стрельбицький): *Світе, і я ж тобі / світом, назавше дарованим, / щедро свічу, свічу, / бо й ти зі мною живіший на ціле життя* (О.Мокровольський); *Як догукатись до живих, / щонайживіший, / неоднаких?..* (М.Стрельбицький); *...Живішим бути од усіх живих, / Кохати найживішого – того, / Останнього* (М.Стрельбицький); *Досі для мене він – живіший за всіх найживіших* (І.Драч).

Ад'єктив абсолютного стану *мертвий* теж може отримувати грамеми компаратива та суперлатива. Вживання таких морфостилем – маркер ідіолекту В.Стуса: *Ти тіль, ти притіль, смерк і довгий гуд, / і зелень бань, і золото горішнє, / мертвіше тліну; ...золота Україно – моя / ти не край, не вітчизна / ти як смертна трутизна / наймертвіша мертвизна; Сомнамбулами бродять щонаймертві. / І так їм хочеться межі чужих кісток / свій непомітний віднайти куток, / щоб там боялись смерті.* В останньому прикладі спостерігаємо додавання показника суперлатива/елатива до вихідної форми субстантивованого ад'єктива.

Грамеми категорії співвідносної інтенсивності ознаки можуть уводитись і до структури значення інших ад'єктивів – назв абсолютних ознак, пор.: *...погуляти між таких же вбогих, / між таких же голих, що й на світі / не знайти голіш* (В.Коломієць); *Поезія – абсолютизм монарших віршів, / і хай король там навіть найголіший – / король завжди король* (Ю.Щавурський); *Не може перевести на іншого цей страшною ударної сили струміль нічим не прикритої, голої – голіше не буває, – й безжальної... суті життя* (О.Забужко).

Як зауважує О.Пешковський, прикметники *слепой, хромої, глухой* (рос.) у своїх основних значеннях із превеликими труднощами утворюють ступені порівняння – ми навряд чи скажемо про людину, що вона *слепее, хромее, глуше* за іншу. І це тому, що самі ці якості видаються нам абсолютними, такими, що не можуть змінюватися кількісно. Так само у будь-якому разі не скажемо: «*Этот человек зрячее того*» [цит. за 2, с. 177]. У поетичному мовленні фіксуємо й такі ступеньовані ад'єктиви, адвербіативи: *...Хочеш жить – умій, дитя, крутиться!.. / Я й кручусь... О років кружя! / А на горах розкричались птиці. / Певно, птиці зрячіші, ніж я* (І.Жиленко); *Злодійство усього світу / сторіччями, день при дні, / вирізуючи еліту, / дірявило дух мені, / дірявило мою пам'ять, / розрізуючи, рвучи, / а я – прозрівав! / І замість осліпнуть – / ставав зрячіш* (О.Різниченко); *Та так уже між нами повелося. / В яснім отім взаємнім безголосі, / Хто то у нім німіший – Ви чи я?* (Н.Матвійчук); *Перо, що загубили гуси, тіль відкидає на подвір'я, / не падає, листів не пише / і не записує зумисне, / елегій світлих, найніміше, / музейним експонатом висне* (В.Неборак); *...і життя прожилосся ніяк / в найнімішому з їхніх кін* (І.Бондар-Терещенко); *Ти сліпий, сліпіший за сліпих, / кидаси собою в ніч і твердь, / вже за мить – чужий серед живих, / пізнаєш, яка на дотик ...* (В.Неборак).

Зазвичай ступенів порівняння позбавлені також складні ад'єктиви. Уточнюючи номенклатуру ад'єктивів, відсутність ступенів порівняння яких зумовлена їхніми значеннєвими і структурними особливостями, А.Грищенко слушно зауважує, що загальні обмеження не можна вважати абсолютними, оскільки в індивідуальному словотворі виправдані їх порушення [10, с. 610], пор.: *...щоб ждані очі стрілися ще жданішим, / рукам – залізо, борозни – зерну, / щоб світ став тісноплечішим, людянішим...* (В.Затулівітер); *Мати-мачуха тче оксамити / не собі / не самій собі; / мати-мачуха – людям найменшим, / жовтоносим / і сонцеоким, / цілоденним, іще цілоденнішим...* (М.Стрельбицький); *Проте, ймовірно, саме як тенденцію розвою автотрки можна протлумачити підвищення питомої ваги «повноформатніших» творів...* (В.Погребенник); *«...– Ми з братом є Божими Веселунами». «Божими Весельчаками», – уточнив Машкан. «Веселунами бути чинніше й правописніше...»* (В.Єшкілев).

Процес свідомої рефлексії митців слова щодо категорії співвідносної інтенсивності ознаки у складних прикметниках яскраво відбито в ідіолекті Ю.Тарнавського. Поет, утворюючи інноваційні морфостилеми, намагається або пояснити їх, або перепитує сам себе, чи достатньо зрозуміло він висловився: *Взагалі, / чи як Вас там, / мосціпане, / пошліть / завтра вранці, / в суботу, / 26-го червня 1993-го року, / на Вудкрест Евеню / найдовготелесійшого / (найдовшетелесого?) / янгола.*

Фольклорна, народнопоетична, розмовно-побутова ідіоматика – стійкі номінативно-ад'єктивні сполучення, тавтологічні вирази, лексикалізовані та термінологізовані сполучення, що складаються з двох нарізнооформлених компонентів і характеризуються відтворюваністю, образністю, стійкістю лексичного значення, можуть збагачуватися суб'єктивно-авторським градуванням ступеня вияву ознаки – і як наслідок оновлюється їхня образність, яскравішими стають барви, навіть усталені сполучення термінологічного і професійного характеру отримують квант експресивності, пор.: *Сніги лягли – біліші ще, ніж білі. / Мов полотно, яке білила ненька. / Святкують новорічні заметілі / різдвяні іменини Симоненка. / Високих вищі – оком не окинеш, / крилом не вхопиш – білого біліші* (В.Затулівітер); *Чорні дні переселення всього, що рухоме... / А для нього ті дні чорніші, ніж чорні* (М.Лиходід); *Стріляй, пали, і газ пускай, і вішай, / І ще тортури вигайдай нові... / В нас є вода – живуча, найживіша, / Ми з нею, враже, будемо живі* (С.Зінчук); *... тебе цілує той, хто їх убив. / О найстрашніше із усіх принижень! / О найдивніше з найдивніших див!* (Л.Костенко).

Графему найвищого ступеня порівняння митці вводять до ад'єктивів складних одиниць термінологічної і професійної лексики: *...як на сміх: / всеньку ніч козирає / щонайстарший сержант* Голінник... (М.Стрельбицький); *Назвали сестрами немарно / Бійці у мить найважчу вас. / Ви на межі життя і смерті / Для новоявлених калік / Були як ангел милосердя, / Найголовніший головлік* (С.Зінчук); *І враз найнервовіший тік як пропік / дозорців – не вистояв жодний...* (М.Стрельбицький); *В цій школі здобули освіту ми найвищу / У захисті – од варварства – Вітчизни* (С.Зінчук); *Не спинали ні куля, ні міна / на позиції передовій. / І складали вони на «відмінно» / іспит цей найдержавніший свій* (А.Кацнельсон); *...– Який колгосп посмів і видав паспорт, / з яким ти легалізувався тут? / Ким зафрахтований був транспорт / в найобласніший наш педінститут* (В.Затулівітер); *Білий подих – / Троянда білі пелюстки / Ронить на білий папір. / Хто білішого вірша напише?* (І.Драч).

За нашими спостереженнями, досить значне місце в системі виразових засобів художнього мовлення посідають стійкі номінативно-ад'єктивні сполу-

ки, ад'єктивний компонент яких зазнає модифікації значення. Такі конструкції, ад'єктиви яких інноваційно отримують графему інтенсивності ознаки, набувають неабиякого емоційного імпульсу, експресивно-оцінного забарвлення, відбувається оновлення мовного сигналу. Це оновлення зумовлене актуалізацією периферійних, потенційних сем маркованих ад'єктивів і всієї сполуки. Модифіковані стійкі номінативно-ад'єктивні сполуки за значенням дорівнюють вихідній формі плюс авторське бачення, суб'єктивне сприйняття явища, його оцінка.

Дія категорії співвідносної інтенсивності ознаки може поширюватися й на відносні ад'єктиви. Поява переносно-метафоричних значень у відносних ад'єктивів пов'язана, на думку В.Виноградова, з переміщенням їх з однієї сфери до іншої. Розвиток у них якісних значень зумовлено семантикою іменників, від яких вони утворились. Але якщо в іменнику це виявляється як своєрідний метафоричний ореол, як натяк на переносне значення, то у похідному прикметнику воно кристалізується як окреме значення [2, с. 161]. А оскільки творення відносних прикметників – це активний процес у сучасній літературній мові, склад їх постійно поповнюється і майже кожне з них може в умовах прагматично зорієнтованого дискурсу розвивати якісні значення, – саме вони становлять безмежний резерв естетичних, експресивно-виражальних потенцій цієї частини мови.

Серед відносних ад'єктивів, що не мають зафіксованих словниками переносних значень як ознак належності до групи відносно-якісних, але зазнають у художньому мовленні інтенсифікації вияву ознаки шляхом введення до структури їхнього значення графем компаратива або суперлатива, можна виокремити кілька груп.

Ступенювання можуть зазнавати ад'єктиви, в яких репрезентовано лексико-семантичну категорію темпоральності. Їхнє денотативне значення пов'язане з локалізацією предмета, явища в часі (узуальне значення), але, крім цього, в них може виникати якісно-часове значення. Актуалізація семи якості свідчить про набуття ад'єктивом відтінку метафоричного значення, що уможливорює подальшу реалізацію його потенційних можливостей до ступенювання передаваної «оякісненої» ознаки.

Як зауважує О.Безпояско, відносні відтемпоральні ад'єктиви залежно від контексту передають часове або якісно-часове значення. Якісно-часове значення ад'єктиви виражають тоді, коли називають ознаки предмета, явища, яких вони набувають у відповідний період часу (сема часу) і характерні для цього періоду (сема якості). Якісно-часова функція ад'єктива зумовлена появою в нього відтінку переносного значення, яке може мати різні ступені перенесення ознаки аж до переходу в клас якісних [1, с. 128-129]. У поетичному мовленні такі лексеми активно зазнають ступенювання позначеної ознаки, пор.: *О найвесняніша весна / У незабутнім сорок п'ятім* (С.Зінчук); *І серед білих і жовтих розмаїв / Хтось ітиме в найвеснянішій лісі...* (М.Савченко); *...осінь / найосіннішою не буває* (Ю. Островершенко); *На схилі найбуденнішого будня / У білому лілею з'явилась...* (В.Нарушевич); *Болиш – немов тобі від мого болю / Життя солодше, і денніший день, / і дощ доціший, і травніший травень, / і ластів'їші в гніздах ластівки...* (В.Затулівітер); *Смерть (звана так людьми) людей – так званих / геть / зміта (але краса сьогодніша за смерть* (А.Бондар).

У вірші В.Затулівітра інтенсифікації вияву зазнає як відносний прикметник *денний*, так й іменник із темпоральною семантикою *травень* (пор. також *доціший*, *ластів'їший*), а у вірші А.Бондаря – відприслівниковий ад'єктив – процес модифікації значення супроводжується транспозицією.

Оказіональної інтенсифікації ознаки можуть зазнавати й ад'єктиви, в яких репрезентована лексико-семантична категорія локатива. Денотативне значення таких лексем – ознака предмета за місцем розташування, перебування, конотативне – актуалізоване експресивно-емотивне ставлення адресанта до поіменованої ознаки, пор.: *Стою оновлений і чистий, / іще космічніший, ніж був...* (О.Різниченко); *Але тоді глибина мого болю стала б іще бездоннішою...* (І.Роздобудько); *...Монарший лик, державніший за герб, / Не може малювати невідомий* (А.Непокупний); *...а продовжимо свій похід крізь чимраз альпійські ландшафти...* (Ю.Андрухович); *Старішої ї нема [хати – Л.С.], / у Києві принаймні; / сільській нема / в столиці всіх столиць*(М.Стрельбицький); *...і стало тихо, тепліше, домашніше...* (М.Вінграновський); *Найбездонніша поміж бездонних / (хто як може, так вимовляй)...* (М.Стрельбицький); *...а ти літай у нашому повітряному просторі, не літай / – наші повітряні кордони – найкордонніші у світі* (О.Степаненко); *Коли вже стільки тих падінь – / не йму і я ганьби – як камінь, – / за це гріхопадіння в дім, / на дно – / в найкамернішу з камер* (І.Жиленко); *Мені, здається, музика – космічна / Найбільш космічна із усіх мистецтв* (Л.Костенко).

Трансфер у вербальну площину складного психоемоційного ореолу деяких етноактуальних одиниць ад'єктивної лексики спонукає мовців до творення маркованих словоформ і дериватів, «відкоректована» сутність яких базується на глибинних кореляціях граматики та семантики, тобто інтенції мовців можуть реалізовуватися шляхом граматичної й образно-емоційної маркованості певних сигналів репрезентативного коду. Вдаючись до таких заходів, автори небезпідставно переконані в тому, що загальна перцепція цих маркованих вербалізованих експлікацій у межах однієї етнокультурної спільності відбудеться адекватно.

За приклад візьмемо відносний ад'єктив *український* і проілюструємо використання його креативного потенціалу.

Наприкінці поетичної збірки «Ойцемидаєсія» М.Стрельбицького розташована стаття-післямова А.Власюка. Намагаючись стисло і змістовно схарактеризувати своє враження від прочитаного, автор статті сам «змушений» вдатися до творчої гри зі словом, оскільки поетична збірка М.Стрельбицького, його поетичне ідіомовлення проіндуковане маркованими лексичними одиницями і мимохіть індукує всі наступні дискурси – реакції. М.Стрельбицький порушує проблемні питання: особливості етно- і лінгвоментальності, самоідентифікації представників української нації, місця країни у міжнародній системі, локалізації українського етносу в часі і просторі і т. ін. А.Власюк, сукцесивно не розгортаючи ці положення, симультанно визначає проблематику okazіональним компаративом *українськіший* і далі суперлативом *найукраїнськіший*, що відразу дає змогу чітко визначити для себе стратифікацію проблематики й ідейне спрямування поезій: «*Йоцемидаєсія* М.Стрельбицького, це його велике не-географічне відкриття <...>, мене особливо захоплює насамперед тим, що тут співіснують земні «паралельні світи»: соціальні й асоціальні, національні, наднаціональні та недонаціональні... Зокрема, дуже тонка гра затівається у співвіднесеннях власне «ойцемидаєського» з власне українським, так що абсолютний знак рівності між ними не ставиться ніде, але відчуття якоїсь зрощеності-нерозривності присутнє всюди. <...> Відмінність – лише у системі імен, у назвах найвищого законодавчого органу та в ритмомелодії поетичного викладу. Зокрема «*українськіший*» варіант читачем будь-якого рівня підготовленості безпомилково впізнається...; Не можу не зупинитись окремо на двох – з мого погляду найкоштовніших поетичних перлинах цієї книжки: «*найукраїнськіший*» маленькій містерії під назвою «Про Тимошеву смерть» та

підкреслено «ойцемидаєській» «неймовірній бувальщині» під заголовком «Йоцик і Дивенята-споглядальник».

На аналогічні слововживання натрапляємо й у поетичному мовленні, наприклад: *Одноповерхова Полтаво / <...> Ти ж найкраця у світі / Найяскравіша найдзвінкіша / Отож не здавайся бевзям / І не звикай до ярма / Ходить по Ворсклі навипиньках / Боса солодка тиша / Ти ж бо Полтава з Полтав / **Українськішої** нема (І.Драч); – *Ти від пшеничних степів... / – Орловських лучших кровей... / –... подільських тарпанних горбів... / – й кабардинських очей... / – А очі, віченька, то – / хіба **вкрайніше** є?* (М.Стрельбицький).*

Грамема компаратива, суперлатива okazіонально/потенційно може вводиться до структури значення ад'єктивів лексико-семантичної категорії речовинності. Денотативне значення таких лексем – ознака за вмістом речовини у предметі або за матеріалом, з якого виготовлено цей предмет [1, с. 130], а конотативне значення модифікованого ад'єктива – актуалізоване аксіологічно забарвлене ставлення мовця до позначеної ознаки: *Феміністичні запити з чоловічими не зрівняти. Хочеться просторішої хати, **кришталевішої** люстри...* (А.Морговський); *Так-так, у кожного цінного косметичного продукту є купа своїх АЛЕ. Чим цінніший та **косметичніший** продукт, тим отих АЛЕ більше...* (Л.Дереш); *Русокоса верба. Колискова! / Прутик прутикові паралельний, / **найвербовіша**, чиста, здорова...* (М.Стрельбицький); *Шепочу уві сні: наснися, сніже, / а мрець, як огир на присилині! / Тут найжовтіше, тут **найвосковіше**. / З полиць небесних спляться вогні. / Ліси летять воскові, жовтоводі... (В.Герасим'юк); *Вростати в материк народу / До **найскелястіших** порід. / І бути щедрим, як природа, / І роботящим, наче світ (А.Глушак); ...Щодня цюночі цюмити / Тисячі скіфських могил / Мовчазно стогнуть під трактором / А ми в скруті дивуємось / **Найчорноземніші** в світі (І.Драч).**

В.Виноградов зауважив, що морфологічні відмінності якісних прикметників та відносних умовні, непостійні та необов'язкові. Розвиток якісних відтінків у відносних прикметників може супроводжуватися розширенням кола їхніх форм, утворенням від них ступенів порівняння і прислівників. Ілюструється це твердження уривком з вірша В.Брюсова «Лестница»: *«Все **каменней** ступени. / Все круче, круче всход. / Желанье достижений / Ещё влечёт вперёд...»* [2, с. 177]. Okazіональне розширення парадигми ад'єктива *кам'яний* представлене й в українському поетичному мовленні: *Тримав [Ярема Вишневецький – Л.С.] усе оружною рукою. / Був **кам'яніший** од своїх твердинь... (Л.Костенко); *На якому твердому камені, / Квітко, ти зацвіла? / – Я на тому твердому камені, / Що нема **кам'яніш**. / <...> *Із якої сльози печальної / Ти усмішко, ростеш? / – Я з тієї сльози печальної, / Що нема **кам'яніш** (Н.Білоцерківець).***

Проаналізовані марковані морфостилеми уможливають всебічне вираження авторського задуму, його почуттів, пристрастей, хвилювань, емоцій, роздумів. Ці марковані носії грамеми компаративності та суперлативності/елативності – маркери певних ідіолектів – стають словесно-художніми засобами підсилення виразності, елементами словесно-образної палітри митця. Такий спосіб екстеріоризації авторського задуму свідчить про глибинну детермінованість створення митцем конкретної лінгвальної норми (як потенційної, так і okazіональної), що зазвичай бере участь у вирішенні важливих суто поетичних завдань, пов'язаних із «поглибленням» семантики інноваційних морфостилем, із посиленням експресивного потенціалу висловлювання, з відбиттям суб'єктивного авторського бачення якостей, властивостей, ознак поіменованих митцями реалій.

Список використаної літератури:

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови. Морфологія: підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. *Виноградов В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов / под ред. Г. А. Золотовой. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 2001. – 720 с.
3. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська / за ред. І. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
4. *Колоїз Ж. В.* Українська okazіональна деривація: монографія / Ж. В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.
5. *Семененко Л. А.* Аксіологічно значущі відхилення у функціонуванні форм компаратива / суперлатива в українському поетичному мовленні / Л. А. Семененко // Культура народів Причорномор'я: науч. журнал / глав. ред. Ю. А. Катунин. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2008. – № 142. – Т. 2. – С. 250-253.
6. *Семененко Л. А.* Відсубстантивні okazіональні компаративні морфостилеми у поетичному мовленні / Л. А. Семененко // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса: Астропринт, 2005. – Вип. 15. – С. 3-11.
7. *Семененко Л. А.* Експресивний потенціал ступеньованих займенникових і порядкових прикметників (на матеріалі поетичних ідіостилістичних кодів II пол. XX ст.) / Л. А. Семененко // Мова і культура: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту: наук. щорічний журнал / гол. ред. Д. С. Бурого. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. 4. – Ч. I. – С. 267-272.
8. *Семененко Л. А.* Інноваційні ад'єктивні словоформи співвідносної інтенсивності ознаки в поетичному мовленні Володимира Затулівітра / Л. А. Семененко // Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження і засіб навчання мови: зб. наук. доповідей / гол. ред. В. О. Пашенко. – Полтава: Освіта, 2007. – Т. 2. – С. 228-232.
9. *Семененко Л. А.* Марковані експоненти лексико-граматичного класу ад'єктивів й адвербіативів у структурі поетичного дискурсу Михайла Стрельбицького / Л. А. Семененко // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна: Загальне мовознавство / гол. ред. Т. Салига / відп. за вип. Ф. Бацевич, О. Ясіновська. – Львів, 2011. – Вип. 52. – С. 341-348.
10. *Українська мова.* Енциклопедія / ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Л. А. Семененко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
професор кафедри українського мовознавства

**НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АКТУАЛИЗАЦИИ
ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА МАРКИРОВАННЫХ
ЭКСПОНЕНТОВ КАТЕГОРИИ СООТНОСИТЕЛЬНОЙ
ИНТЕНСИВНОСТИ ПРИЗНАКА****Резюме**

Изучаемые единицы рассмотрены в системе координат морфостилистики, изучающей процесс непрерывного обновления и усложнения существующей системы поэтической речи как особого типа художественного моделирования, динамические процессы в структуре кода, определённые маркированные элементы морфологического уровня, характеризующиеся смысловой сложностью.

Ключевые слова: морфостилема, маркер идиолекта, поэтическая речь, граммема.

L.A.Semenenko

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Ukrainian Language

**PARTICULAR ACTUALIZATION DIRECTIONS OF THE ATTRIBUTE
CORRELATIVE INTENSITY CATEGORY'S MARKED EXPONENTS
EXPRESSIVE POTENTIAL**

Summary

The analyzed units are regarded in the system of coordinates of the morphostylistics which examines the process of an uninterrupted renovation and complication of the existing system of the poetic speech as a special kind of the modelation of fiction, dynamic process in the structure of the code, definite marking of the elements of the morphological unit which is characterized with semantic complexity.

Key words: morphostylema, idiolect, poetic speech, grammema.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2013.

УДК 811.161.1'27'282'246:711.433

Е.Н. Степанов, д-р филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра русского языка

ГОРОДСКАЯ РЕЧЬ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ТИП ЯЗЫКА

Городская речь рассмотрена как функциональный тип языка, имеющий ряд характерных признаков. Выявлены основные направления в формировании различий в речи городских и сельских жителей, а также в речи жителей разных городов. Это лингвальный, концептуальный и ментально-поведенческий аспекты коммуникации. Лингвальный аспект проявляется в наличии определённых лингвальных приоритетов. Концептуальное своеобразие формируется естественными условиями расположения каждого города, его экономическими приоритетами, местом в мировой, национальной, региональной системе разделения труда, историей и мифологией, бытом, культурными традициями жителей. Ментально-поведенческое своеобразие по-разному выражается в вербальных и невербальных средствах коммуникации.

Ключевые слова: городская речь, функциональный тип языка, наддиалектная форма языка, диалект, социолект, социолингвистика, лингвогеография.

Основанием для определения современного феномена городской речи как территориально-социального идиома и одного из функциональных типов языка является концепция лингвистической типологии, представленная В.А.Виноградовым. В соответствии с этой концепцией, предметом функциональной типологии является «язык как коммуникативное средство, рассматриваемый сквозь призму его социальных функций и сфер употребления» [3, с. 512]. Термин **функциональный тип языка** относительно новый в лингвистике. Он предложен В.А.Виноградовым в концепции лингвистических типологий. Функциональные типы – это не «типы языка», а «типы в языке», выполняющие по-разному социально и / или ситуативно ориентированные коммуникативные задания. Думается, этим термином учёный обозначает понятия, которые в 1970-е годы квалифицировались, в основном, как наддиалектные формы языка и типы наддиалектных форм языка [18] (литературный язык, национальный вариант литературного языка, территориальное койне, городское койне, просторечие, лингва франка и под.). На основе соображений, высказанных В.А.Виноградовым, функциональными типами языка необходимо считать не только койне и лингва франка, которые так квалифицируются им в соответствующих статьях «Лингвистического энциклопедического словаря» и в основе формирования которых сочетаются социальный и территориальный принципы, а базовыми могут служить один или разные языки [3, с. 230; 3, с. 267], но и литературный язык, просторечие, сленг, жаргон, арго, некоторые другие идиомы.

Беглого взгляда на дефиниции идиомов, являющихся по своей сути функциональными типами языка и данных разными авторами в авторитетных работах, достаточно для того, чтобы убедиться в необходимости их системного теоретического осмысления в соответствии с концепцией В.А.Виноградова. Так, в «Словаре социолингвистических терминов» (Москва, 2006) **просторечие** характеризуется как «одна из некодифицированных устных форм общения, противопоставленная – как и территориальные диалекты и жаргоны – кодифицирован-

ному литературному языку» [14, с. 174]. **Жаргоны** в этом словаре определяются как «социально обусловленные разновидности национального языка, основанные на обособлении людей по социальным признакам...» [14, с. 50]. «Молодёжный **сленг** – разновидность групповых жаргонов, используемая группами школьников, студентов, рабочей молодёжи» [14, с. 51]. А **арго** определяется как «подсистема языка, отличающаяся, главным образом, особенностями лексики, в меньшей степени – фонетики и синтаксиса и выполняющая конспиративную функцию, <...> один из социолектов языка или форм существования языка» [14, с. 26]. Городская речь как понятие не представлена ни в социолингвистическом словаре под ред. В.Ю.Михальченко, ни в одном из словарей лингвистических терминов.

Опыт научного исследования городской речи в русском, украинском, немецком, польском, французском языкознании XX – XXI в.в. свидетельствует о том, что традиционно в городской речи реализуется несколько идиомов, являющихся самостоятельными функциональными типами языка [напр.: 6; 7; 15; 20]. Незамеченными оказываются даже некоторые признаки, универсальные для речи любого города и отличающие её от речи сельских жителей.

Цель данной статьи – на примере русской городской речи определить некоторые признаки городской речи как самостоятельного идиома.

В большинстве работ, выполненных в рамках *лингвогеографического направления*, в роли основного компонента русской городской речи обычно рассматривается русский литературный язык. Основная цель таких исследований – установить региональные нормы литературного языка / речи, главной причиной появления которых является взаимодействие языка горожан с теми или иными территориальными диалектами либо другими языками [напр.: 5; 7; 12]. Работы, выполненные в рамках *социолингвистического направления*, обычно посвящены изучению того или иного субстандартного языкового формирования, функционирующего среди горожан, а также в их отдельных социальных группах. В таких исследованиях наблюдается разнообразие позиций авторов в отношении выделения центрального идиома городской речи, определяющего её как таковую и отличающего от стандартной литературной речи и диалектной речи [напр.: 8; 9; 15].

Изучение функционирования городской речи свидетельствует об устойчивости системы её реализации и своеобразии функциональной структуры, отличающейся от функциональных структур других идиомов.

Наиболее общий дифференциальный признак в области функционирования современного русского языка – это признак его бытования в городском либо сельском лингвосоциокультурном пространстве, а русской городской речи – в лингвосоциокультурном пространстве разных городов. Мы установили, что реализация специфики русской городской речи, отличающей её от речи сельских жителей и различающей речь жителей разных городов осуществляется, главным образом, в **лингвальном, концептуальном и ментально-поведенческом** аспектах коммуникации.

В конце 1960-х годов М.В.Панов, признавая региональные варианты русского литературного произношения, писал: «Большие города, очаги литературной речи, окружены разными территориальными диалектами; это окружение неодинаково для Москвы и Ленинграда, Горького и Курска. Под влиянием диалектов возникают местные разновидности литературного произношения: московская, ленинградская, восточнорусская, южнорусская и т. д. Литературный язык дробится на локальные разновидности...» [11, с. 294]. В процессе научного изучения русской

городской речи Орла, Красноярска, Саратова, Омска, Новгорода, Перми, Кирова, некоторых других городов лингвисты устанавливают речевые особенности, характерные для русских диалектов жителей зон экономического, культурного и другого влияния этих городов. Результатом таких исследований стало, например, выделение ряда лингвальных черт городской речи коренных москвичей [4], признание южнорусского варианта литературной речи [12], красноярского варианта литературного произношения [19], последовательного использования в речи омичей явлений, характерных для урало-сибирской диалектной зоны [5] и т. п.

В русской речи полилингвокультурных городов на всех языковых уровнях отмечаются те или иные иноязычные влияния. Так, в русской речи одесситов в разное время с разной интенсивностью наряду с диалектным влиянием проявляется влияние украинского, идиш, греческого, итальянского, польского, французского, некоторых других языков [15; 17]; в русской речи киевлян – влияние преимущественно украинского языка [10]; жителей Уфы – влияние татарского и башкирского языков [7]; жителей Вильнюса – влияние литовского языка [1]. Имеется ряд других подобных исследований.

В городском и сельском лингвосоциокультурном пространстве имеются существенные различия в оязыковлении **концептов** хозяйственно-экономической деятельности, культуры, быта человека. Наши исследования свидетельствуют о том, что в речи городских и сельских жителей существенную роль играют концепты, с которыми горожане и селяне чаще сталкиваются в повседневной жизни. Так, урбанистическая культура обусловила возникновение ряда понятий и их номинаций типа *час пик*, *пиковая пробка*, *ЖКХ*, *работать посменно*, *сплошная застройка*, *проходной двор*, *проспект*, *трамвай*, *небоскрёб*, *вырасти на асфальте* [= родиться и вырасти в городе], *тротуар*, *шлифовать тротуары* [= беззаботно гулять по городу], *поливать улицы*, *мегаполис*, *отдыхать в парке*, *коммунальная квартира*, *присесть / осесть в коммуне* [= временно / надолго поселиться в коммунальной квартире], *горсовет* и многих других; а традиционная хозяйственная деятельность сельских жителей и быт села породили такие понятия и их номинации, как *усадебка*, *приусадебный участок*, *посевная*, *сенокос*, *оставить под парами*, *механизатор*, *МТС*, *напоить скотину*, *отправить в стадо*, *вечерняя дойка*, *позвонить в район* (= позвонить в районный центр, обычно в районную администрацию, больницу, районный узел связи и т. п.), *школьный автобус*, *сельский сход*, *сельсовет* и многие другие.

Геофизические и климатические условия расположения каждого города, его экономические приоритеты, место в мировой, национальной, региональной системе разделения труда, история и мифология этого города, традиции его жителей формируют его концептуальное своеобразие. В ходе многолетнего исследования мы установили, что денотативную специфику русской речи преимущественно монолингвокультурного города обычно отражают микрокомпоненты трёх взаимодействующих макрокомпонентов: *экономико-социального*, *географического* и *урбанистического*; денотативную специфику речи полилингвокультурного города отражают также микрокомпоненты *этнического* макрокомпонента [17, с. 203-368].

Онтологические особенности хозяйственной деятельности, моноэтнической моноязычной или полиэтнической многоязычной культуры того или иного города влияют на своеобразие использования донорских и реципиентных концептосфер в процессе образования и трансформации фразеологизмов. Например, кодифицированные фразеологизмы *выдать на-гора* (= представить в качестве результата какой-л. деятельности; произвести), *пустая порода* (= бесполезная вещь;

безрезультатное дело; несерьёзный, ненадёжный человек) вошли в русский язык из речи жителей шахтёрских городов, работников горнорудной промышленности благодаря донорству концептосферы <горное дело> и реципиентной роли суперконцепта <человек> в процессе метафоризации ряда профессионализмов. Общеупотребителен фразеологизм *держат на прицеле / под прицелом* (= не упускать из виду; наблюдать; иметь на примете), донорской для которого стала концептосфера <военное дело>. Наиболее часто фразеологизмы, возникшие на основе военной метафоры, используются жителями военных городков [16, 49]. Эксперимент, проведённый нами в 2005 г. одновременно в г. Одессе и пгт Черноморском (военном городке в пригороде Одессы) показал, что при одинаковой репрезентативной выборке (по 50 человек, лично не занятых службой в армии) вариант военной метафоры отдавали предпочтение 72 % респондентов (36 чел.) из Черноморского и 38 % респондентов-одесситов (19 чел.). Рассматривались 2 ситуации: 1) *держите на прицеле хлебную будку // следите за хлебной будкой* [чтобы успеть купить вкусный хлеб Одесского хлебозавода № 4]; 2) *сдвиньтесь к левому флангу // подвиньтесь влево* [чтобы на дворовую лавку могла сесть ещё одна соседка].

Речь одесситов подвержена специфической метафоризации на основе концептосфер <море>, <торговля>, <финансы>, <городской транспорт>, <жилищно-коммунальное хозяйство>, <национальность> и ряда других [15, с. 293-410]. Так, в 2003 г. 68 % опрошенных пенсионеров-одесситов (34 чел. из 50) разных профессий на первое место поставили фразеологизм *сойти на берег*, предложенный им наряду с синонимичными *уйти на пенсию* и *выйти в отставку*. Основным объяснением было то, что *сойти на берег* имеет большую экспрессивность и «легче переживается» из-за отсутствия сем 'ненужный' и 'лишний'. Для выражения значений 'архитектурная дисгармония' и 'некачественный ремонт' в русской речи разных городов могут использоваться разные фразеологизмы, возникшие как городские прецедентные феномены. Так, в Одессе в этом случае нередко используют фразеологическое единство *местечковое барокко*, а в Петербурге – *бенуёвские переделки*. В основе одесского фразеологизма – сценарий критического отношения одесситов к архитектурным предпочтениям жителей местечек (малых городков, из которых в Одессу на заработки («халтуры») традиционно приезжают рабочие; оттуда же переселяется немало «новых одесситов»). В основе петербургского прецедентного феномена – сценарий критического отношения петербуржцев к результатам реконструкции А.Н.Бенуа в барочном стиле фасадов Гостиного двора (1885 – 1886 г.г.) [13, с. 10-12]. Гостям С.-Петербурга довольно часто непонятны значения словосочетаний, связанных, например, со сценарием разведения мостов через Неву: *ночная заграница* [= 'правый берег Невы']; *очередь на Петроградскую* [= 'автомобили, ожидающие сведения мостов через Неву'] и под. Для неодессита нередко безэквивалентны легко понятные жителям Одессы сочетания *делать базар* [= закупать продукты (преимущественно на рынке, но сегодня и в супермаркете) > франц. *faire le marché*]; *учиться в вышке* [= учиться в Одесской национальной морской академии (до 1990-х годов ОВИМУ – Одесском высшем инженерном морском училище)]; *молдаванские аристократы* [= бандиты с Молдаванки]; *ему пора на Слободку / на пятнадцатый номер* [= он сошёл с ума (психиатрическая больница находится в районе Слободки, куда едет трамвай 15-го маршрута)] и многие другие. В Киеве *ехать на «Полёте»* – значит «ехать в аэропорт «Борисполь» на большом автобусе от железнодорожного вокзала» (хотя уже давно этот экспресс официально ездит под разными брендами, в 2013 г. – Sky Bus). Подобные и другие урбанизмы имеются в каждом городе.

Ментально-поведенческое своеобразие городской и сельской речи – наименее изученная область урбанолингвистики. Это своеобразие может выражаться как вербально, так и невербально. Самым характерным примером, отличающим жителя села, является традиция здороваться с любым встречным человеком. Сельские жители соблюдают эту традицию в сельской местности даже тогда, когда знают, что перед ними горожанин. В неславянских республиках бывшего СССР эта традиция в сельской местности тоже соблюдается выходцами из славянских сёл, если они даже в неславянской среде случайно встречают «своего» по внешнему виду и поведению человека. Горожане эту норму этикета не соблюдают, здороваясь при встрече только со своими знакомыми, с теми, кто к ним обращается, и с теми, к кому обращаются они сами. Горожан, когда они оказываются в сёлах, удивляют приветствия незнакомых селян. Разумеется, есть и другие отличия в манере общения сельских и городских жителей.

Ментально-поведенческое своеобразие жителей разных городов может по-разному выражаться в их вербальных и невербальных средствах коммуникации. Например, хорошо известна присущая одесситам склонность к уточняющему вопросу в ответ на вопрос незнакомого человека. Например:

– Скажите пожалуйста, как лучше проехать в аэропорт?

– Вам быстрее или дешевле? / – Лучше – это быстрее или дешевле?

Обычно одессит оттягивает время в поисках оптимального ответа.

В поведении жителей мегаполисов, в отличие от жителей малых и средних городов, можно наблюдать замешательство, если в вопросе присутствует конкретный переулок, немагистральная улица, дом, издательство, магазин, агентство, банк и т. п. Отвечать на такие вопросы жители мегаполисов чаще всего отказываются. Однако почти каждый москвич, петербуржец, киевлянин без затруднений отвечает на вопросы о расположении больших районов, вокзалов, станций метро, хорошо ориентируясь в цветах его веток, в пересадочных узлах. Это свидетельствует о том, что жители мегаполиса отдают предпочтение запоминанию наземной и подземной мега-инфраструктуры города, тогда как жителям малых и средних городов свойственно пространственное мышление категориями и единицами всей наземной инфраструктуры.

В Донецке устойчивое сочетание *блюдце творога* коренные жители ассоциируют с продажей этого продукта и ценой на него, так как там на рынках, особенно стихийных, принято продавать творог блюдами. Следовательно, *блюдце творога* в донецком городском койне – единица измерения, равная приблизительно 500 граммов творога. В Луганске на вопрос «Какая марка?», заданный на трамвайной остановке, назовут номер трамвайного маршрута. Если полтавчанину скажете, что приедете к *железнодорожному вокзалу*, то он обязательно переспросит: «К какой?», – так как в этом городе есть Южный и Киевский вокзалы. В Одессе многие гости города ищут в районе Фонтана фантом – **знаменитый одесский фонтан*, не зная, что название района возникло, по меньшей мере, в 1760-е годы в речи молдаван из Молдавских хуторов (района нынешней Молдаванки), поставлявших продукты растениеводства в турецкий Хаджибей. По-молдавски *фонтана* – ‘ключ, источник’. Пригодную для полива и питья воду жители Молдаванки, а затем и Одессы до 1875 года собирали с крыш и возили преимущественно с Малого, Среднего и Большого Фонтанов, то есть из ключей, выходящих на поверхность в балках нынешней Аркадии и Фонтана.

Известно, что в Одессе XIX – 1-ой трети XX в. жест открытой ладони предстатели всех национальностей воспринимали как оскорбительный. Этот жест

был заимствован в начале XIX в. из невербального поведения греков. В основе – паронимия новогреч. *πέντα* [пéнда] [= ‘пять’, ‘ладонь’, ‘пятерня’] – и грубопросторечного эллинизма *πινδοῦς* [= ¹квазиэтним ‘грек’ с коннотацией неуважения; ²грубое ругательство ‘глупый, неграмотный, невоспитанный, никчемный, нечистоплотный человек’ – от устаревшего н.-греч. микроэтнима *πίνδοϛ* – «грек-горец с северо-запада Греции, из окрестностей горной системы Пинд – *Πίνδος*» [15, с. 273].

Структура городской речи не конгруэнтна ни структуре литературного языка, ни структуре общенародного языка. По нашему мнению, русский литературный язык как наддиалектная подсистема общенародного языка не имеет функционального ядра и периферии, а является полифункциональным идиомом. Современная же городская речь – не только полифункциональный идиом, а, по образцу общенародного языка, имеет ядро и периферию [15, с. 80]. Ядро русской речи разных городов составляют городские койне, включающие как системные, так и подсистемные языковые явления, факты, единицы, приоритетные с точки зрения речевой нормы каждого конкретного города. Основной формой бытования подсистемных черт городской речи является устная речь горожан [2 с. 52], что не исключает их функционирования в письменной речи.

Таким образом, городская речь имеет устойчивую систему реализации и специфическую функциональную структуру. С одной стороны, она является идиомом, включённым в систему общенародного языка, с другой – идиомом, состоящим из диастратических и диатопических идиомов, контактирующих в современном городе. Городская речь – наддиалектный территориально-социальный функциональный тип языка. Полидискурсивный компонент (ядро) городской речи – системно ориентирующиеся на определённый литературный язык городские койне. Социолекты составляют периферию городской речи, так как используются малыми группами горожан. Реализация специфики городской речи, отличающей её от речи сельских жителей и различающей речь жителей разных городов осуществляется, главным образом, в лингвальном, концептуальном и ментально-поведенческом аспектах коммуникации. Лингвальный аспект проявляется в наличии речевых приоритетов артикуляции, интонирования, акцентуации, словообразования, слово- и формоупотребления, построения высказываний. В городском и сельском лингвосоциокультурном пространстве имеются различия в оязыковлении концептов хозяйствования, культуры, быта. Концептуальное своеобразие городской речи формируется естественными условиями расположения каждого города, его экономическими приоритетами, местом в мировой, национальной, региональной системе разделения труда, историей и мифологией, традициями жителей. Ментально-поведенческое своеобразие жителей села и разных городов по-разному выражается в вербальных и невербальных средствах коммуникации.

Список использованной литературы:

1. *Авина Н. Ю.* Региональные особенности русского языка: вопрос о нормативном статусе (на материале русского языка в Литве) / Н. Ю. Авина // Русский язык сегодня. 4. Проблемы языковой нормы. – М.: Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 2006. – С. 4 – 13.
2. *Беликов В. И.* Социолингвистика : учебник / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: РГГУ, 2001. – 440 с.
3. *Виноградов В. А.* Койне. Лингва франка. Типология лингвистическая / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С.С. 230, 267, 512.

4. *Высотский С. С.* О московском народном говоре / Городское просторечие. Проблемы изучения : [ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв / АН СССР. Ин-т русского языка]. – М.: Наука, 1984. – С. 22 – 36.
5. *Гайдамак Н. А.* Диалектизмы как составная часть народно-разговорной речи современного города : На материале речи жителей г. Омска : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Н. А. Гайдамак. – Омск, 2003. – 271 с.
6. *Горшкова Н. Э.* Городские языки (урбанолекты) в системе форм существования современного немецкого языка Германии : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / Н. Э. Горшкова. – С.Пб., 2008. – 192 с.
7. *Исмагилова Н. В.* Язык города Уфы : функционирование различных языковых подсистем и билингвизма : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – теория языка / Н. В. Исмагилова. – Уфа, 2007. – 19 с.
8. *Капанадзе Л. А.* Современное городское просторечие и литературный язык / Л. А. Капанадзе // Городское просторечие. Проблемы изучения. – М.: Наука, 1984. – С. 5 – 12.
9. *Крысин Л. П.* Формы существования (подсистемы) русского национального языка. Социальная маркированность языковых единиц / Л. П. Крысин // Современный русский язык : социальная и функциональная дифференциация / [отв. ред. Л. П. Крысин]. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 33 – 100.
10. *Кудрявцева Л.А.* Словарь молодёжного сленга города Киева / Л.А. Кудрявцева, И.Г. Приходько. – Киев : ООО ИД “Аванпост-Прим”, 2006. – 198 с.
11. *Панов М. В.* Русская фонетика / М. В. Панов. – М.: Просвещение, 1967. – 440 с.
12. *Парикова Н. Б.* О южнорусском варианте литературной речи / Н. Б. Парикова // Развитие фонетики современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 52 – 67.
13. *Синдаловский Н. А.* На языке улиц : рассказы о петербургской фразеологии / Н. А. Синдаловский. – М.-С.Пб.: Центрополиграф; МиМ-Дельта, 2006. – 264 с.
14. *Словарь социолингвистических терминов* / [РАН; Ин-т языкознания / Отв. ред. В. Ю. Михальченко]. – М., 2006. – 315 с.
15. *Степанов С. М.* Російське мовлення Одеси : [монографія / ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. – Одеса : Астропринт, 2004. – 496 с.
16. *Степанов Е.Н.* Язык города в социальном и цивилизационном процессе / Е.Н. Степанов // Мова : наук.-теор. часопис. – Одеса : Астропринт, 2006. – № 11. – С. 44 – 54.
17. *Степанов Е. Н.* Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.02 – русский язык / Е. Н. Степанов. – Одесса, 2013. – 595 с.
18. *Типы наддиалектных форм языка* / [отв. ред. М. М. Гухман ; АН СССР. Ин-т русского языка]. – М.: Наука, 1981. – 308 с.
19. *Чуркина К. И.* Эволюция произносительных норм в речи интеллигенции г. Красноярска : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 660 – русский язык / К. И. Чуркина. – Новосибирск, 1969. – 24 с.
20. *Gruchmanowa M.* Mowa mieszkańców Poznania / Gruchmanowa M., Witaczek-Samborska M., Żak-Święcicka M. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 1986. – 176 s.

Є.М. Степанов

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра російської мови

МІСЬКЕ МОВЛЕННЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТИП МОВИ

Резюме

Міське мовлення розглянуто як функціональний тип мови, що має низку характерних ознак. Виявлено основні напрями формування розбіжностей у мовленні міських і сільських жителів, а також у мовленні жителів різних міст. Це лінгвальний, концептуальний і ментально-поведінковий аспекти комунікації. Лінгвальний аспект виявляється у наявності певних лінгвальних пріоритетів. Концептуальна своєрідність міського мовлення формується природними умовами розташування кожного міста, його економічними пріоритетами, місцем у світовій, національній,

регіональній системі розподілу праці, історією та міфологією, побутом, культурними традиціями жителів. Ментально-поведінкові особливості по-різному виражаються вербальними й невербальними засобами комунікації.

Ключові слова: міське мовлення, функціональний тип мови, наддіалектна форма мови, діалект, соціолект, соціолінгвістика, лінгвогеографія.

Y.M. Stepanov

Odessa I.I. Mechnikov National University,

Department of Russian Language

URBAN SPEECH AS THE FUNCTIONAL LANGUAGE TYPE

Summary

Urban speech is studied as a functional type of language in this article. Urban speech has a number of characteristic features. Basic directions in forming of distinctions in speech of city dwellers and villagers, and also in speech of habitants of different cities are educed here. There are lingual, conceptual and mental-behavioral aspects of communication. Lingual aspect manifests itself in the presence of certain lingual priorities. Conceptual originality is influenced by the natural conditions of the location of each city, its economic priorities, role in the global, national, regional division of labor, its history and mythology, everyday life and cultural traditions of its residents. Mental and behavioral distinctiveness is expressed differently in verbal and nonverbal communication.

Key words: urban speech, functional language type, supradialectal form of language, dialect, sociolect, sociolinguistics, linguistic geography.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2013.

УДК 811.111-342

О.В. Хапина, канд. филол. наук, доц.,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра теоретической и прикладной фонетики

РОЛЬ ДИНАМИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ИНТОНАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)

В статье описан характер вариативности динамических характеристик интонации в зависимости от интенции говорящего, приведена классификация диалогов согласно их интенции и степени участия коммуникантов. Результаты исследования свидетельствуют о том, что динамический компонент интонации в целом и значения максимумов интенсивности в частности играют важную роль в реализации интенции, влияют на коммуникативную успешность общения.

Ключевые слова: диалог, диалогический дискурс, коммуникативная интенция, просодия, интенсивность.

В настоящее время интерес лингвистов концентрируется на социальном взаимодействии индивидов, объектом исследования становится диалогический дискурс. Диалогический дискурс рассматривается как динамическая последовательность реплик, которыми обмениваются коммуниканты для решения той или иной задачи общения под контролем определенной стратегии или в соответствии с определенной интеракциональной интенцией. Наличие общей коммуникативной интенции, глобальной цели, реализация которой происходит благодаря усилиям коммуникантов, признается одной из основных характеристик диалогического дискурса.

Исследованием роли интенции в процессе организации речевой деятельности занимаются многие отечественные и зарубежные лингвисты (Н.Д.Арутюнова, О.С.Ахманова, В.З.Демьянков, И.А.Зимняя, Е.В.Падучева, Г.Г.Почепцов, Л.П.Семененко, И.А.Стернин, Т.А.Ван Дейк, Дж.Остин, Дж.Серль и др.). Значительное количество работ в данной области принадлежит социологам и психологам (Э.Берн, Г.Х.Врихт, Л.С.Выготский, Т.М.Дридзе, А.А.Леонтьев и др.). Тем не менее, роль просодии как средства реализации коммуникативной интенции в устном диалогическом дискурсе изучена крайне мало, что определяет актуальность настоящего исследования.

Целью статьи является выявление динамических просодических средств просодии, участвующих в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Поставленная цель обусловила необходимость решения следующих задач:

- дать определение диалогическому дискурсу и диалогическому единству;
- дать определение коммуникативной интенции;
- классифицировать исследуемые диалоги согласно их интенции и степени участия коммуникантов;
- охарактеризовать динамические просодические особенности выделенных в работе типов диалогов на основе инструментального анализа.

Материалом исследования послужили 520 диалогических единств, отобранных из современных английских фильмов. Объем выборки составляет 243 минуты звучащей речи.

Согласно Л.М.Михайлову, «диалогическое единство (далее ДЕ) – обладающая коммуникативной целостностью монотематическая единица диалога, создаваемая двумя коммуникантами, задаваемая коммуникативной интенцией и выражающаяся в логико-семантической, грамматической, лексической, просодической соотнесенности компонентов [1, с. 79]. На наш взгляд, исследование диалогов на уровне ДЕ представляется наиболее целесообразным, так как только на уровне ДЕ можно говорить о единстве коммуникативной цели, тематики, лексической, структурной и семантической связности.

В нашем исследовании диалоги классифицированы в зависимости от взаимодействия реплик в ДЕ. Первый (и основной) признак диалогического общения, положенный в основу настоящей классификации, – интенции участников акта коммуникации.

Под интенцией говорящего понимают глобальную установку на смысл будущего высказывания, мотивацию речевого акта [5], означаемое или коммуникативное содержание речевого поступка, направленность предложения на решение определенной языковой задачи [2, с. 18], основной текстообразующий фактор, организующее звено в многослойной содержательной структуре речевого произведения [4, с. 38], «превербальное, осмысленное намерение (цель) говорящего, которое определяет коммуникативную стратегию, внутреннюю программу речи и способы ее реализации ... является основным структурным признаком сознания и любого его акта» [3, с.103]. Приводимые толкования интенции, несмотря на их терминологическое многообразие, позволяют выделить наиболее общие ее характеристики: интенция лежит в основе речевого акта, мотивирует его, воплощается посредством разнообразных способов языкового выражения в высказываниях.

В зависимости от интенции коммуниканта мы выделяем ДЕ, имеющие своей целью:

- получение / передачу информации;
- желание убедить, переубедить собеседника;
- желание заставить (попросить) что-либо сделать;
- желание самовыразиться, высказать свое мнение (часто без учета мнения собеседника);
- смешанные, в которых интенции каждого из коммуникантов разнятся (или изменяются в процессе общения).

В зависимости от типа интенции участников диалогического общения наблюдается различная степень участия коммуникантов. Исследование выборки позволяет выделить три основные группы диалогов согласно этому признаку, в которых:

1) оба участника коммуникации равноценно активны, так как целью их общения является переубедить, настоять на своей точке зрения (дискуссия, спор, конфликт, ссора);

2) участники коммуникации попеременно активны (например, при обмене мнениями или информацией один коммуникант активнее при запросе информации, другой – при ответе или выдаче информации);

3) активен один участник коммуникации, так как у него присутствует желание самовыразиться, функция второго коммуниканта – слушатель.

Электро-акустическому анализу подвергались следующие динамические характеристики:

- диапазон интенсивности в диалогическом единстве (ДЕ);
- пиковое (максимальное) значение интенсивности в ДЕ;
- локализация пикового значения интенсивности в синтагме (1 ударный слог, шкала, ядро).

Исследование участия динамического компонента интонации в реализации интенции в исследуемых диалогах подразумевает изучение диапазона интенсивности в исследуемых диалогах с учетом его верхнего и нижнего пределов. Результаты подсчетов представлены на рисунке 1.

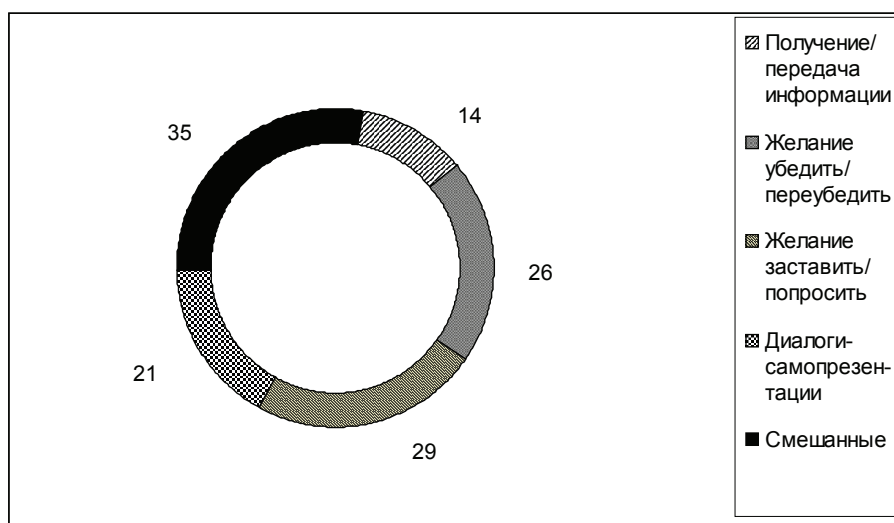


Рис. 1. Значения диапазона интенсивности в исследуемых диалогах, в дБ

Рисунок 1 свидетельствует о том, что самый широкий диапазон интенсивности характерен для смешанных диалогов (35 дБ), вторыми по ширине диапазона являются диалоги, в которых коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать (29 дБ). Диалоги, в которых основным выступает желание убедить/переубедить собеседника, а также диалоги-самопрезентации характеризуются более узким диапазоном интенсивности (26 дБ и 21 дБ соответственно). Самый узкий диапазон интенсивности присущ диалогам, служащим для получения/передачи информации – 14 дБ. Эти данные позволяют нам провести параллель между значениями диапазона интенсивности и фактором коммуникативной успешности исследуемых диалогов. Диалоги, служащие для передачи информации, характеризуются самым узким диапазоном интенсивности (14 дБ) при этом в 98% случаев они коммуникативно успешны. Смешанные диалоги, которым присущ самый широкий диапазон интенсивности среди всех типов исследуемых диалогов (35 дБ), коммуникативно успешны лишь в 31% случаев. Диалоги, в которых коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать, также отличаются одновременно достаточно широким диапазоном интенсивности (29 дБ) и низкой коммуникативной успешностью (38%).

Исключение составляют диалоги, в которых коммуниканты намереваются убедить/переубедить собеседника в чем-то. В диалогах, где коммуниканты на-

мереваются убедить/переубедить собеседника в чем-то, диапазон интенсивности довольно широкий (26 дБ), однако и процент коммуникативной успешности данных диалогов сравнительно высокий – 61%. Это связано, на наш взгляд, с эмоциональностью данного типа диалогов, поскольку, пытаясь убедить/переубедить собеседника в чем-то, доказать свою правоту, представить аргументы «за» и «против», коммуниканты часто прибегают к повышению (иногда понижению) громкости, т.е. наблюдается повышенная громкость произнесения ключевых участков текста, контрастирующих с достаточно тихим произнесением основного текста. Однако в целом это позитивно влияет на исход коммуникации и достижение перлокутивного эффекта. Следовательно диапазон интенсивности играет важную роль в реализации интенции в исследуемых диалогических единствах.

На следующем этапе исследования были изучены пиковые значения интенсивности.

Результаты исследования пиковых значений интенсивности представлены в рисунке 2.

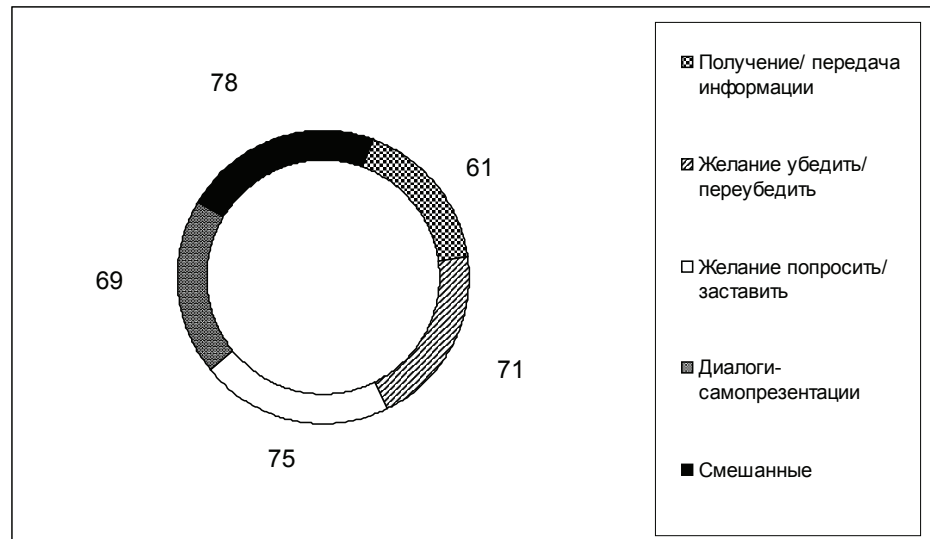


Рис. 2. Пиковые значения интенсивности в исследуемых диалогах

Как показывают данные рисунка 2, пиковые значения интенсивности в смешанных диалогах самые высокие (78 дБ); за ними следуют диалоги, в которых коммуниканты просят собеседника что-либо сделать, и диалоги-аргументации – 75 дБ и 71 дБ соответственно. В диалогах-самопрезентациях максимальное значение интенсивности составляет 69 дБ. Самые низкие пиковые значения интенсивности присущи диалогам, служащим для получения/передачи информации. Очевидна зависимость коммуникативной успешности исследуемых диалогов от максимального значения интенсивности: диалоги с большими значениями максимумов интенсивности чаще являются коммуникативно неуспешными.

На следующем этапе исследования мы изучили локализацию пикового значения интенсивности в синтагме (см. табл. 1).

Таблица 1

Локализация пикового значения интенсивности в синтагме, в %

Локализация пикового значения интенсивности (%)	Информационные (Получение/передача информации)	Убеждающие (Желание убедить/перубедить)	Побудительные (Желание заставить/попросить)	Диалог-самопрезентации	Смешанные
1 ударный	74	66	59	20	16
Шкала	6	5	9	3	2
Ядро	20	29	32	77	82

Согласно данным таблицы, в диалогах, служащих для получения информации, пиковые значения интенсивности чаще всего локализуются на 1 ударном слоге (74%), в 20% – на ядре и в 6% – на шкале; в диалогах-аргументациях пиковая интенсивность также приходится на 1 ударный слог – 66%, в 29% – на ядро и в 5% – на шкалу; в диалогах, где коммуниканты просят собеседника что-либо сделать, пиковые значения интенсивности совпадают с 1 ударным в 59% случаев, в 32% – с ядром и 9% – со шкалой; в диалогах-самопрезентациях 77% пиковых значений интенсивности приходятся на ядро, 20% – на 1 ударный слог и 3% – на шкалу; в смешанных диалогах 82% пиковых значений интенсивности локализуются на ядре, 16% – на 1 ударном слоге и 2% – на предъядерной части.

Эти данные позволяют утверждать, что диалоги, в которых пиковые значения интенсивности приходятся на 1 ударный слог, являются коммуникативно успешными чаще, чем диалоги, в которых пиковые значения локализуются на ядре.

С целью определить роль динамического параметра интонации в реализации интенции в исследуемых диалогических единствах, мы выяснили, совпадают ли максимумы интенсивности с семантическим центром высказывания. Результаты этого исследования представлены на рисунке 3.

Как свидетельствует рисунок 3, в диалогах, служащих для получения или передачи информации, при самом высоком проценте коммуникативной успешности (98%) наблюдается самый высокий процент совпадения пиковых значений интенсивности с семантическим центром (97%). Вторыми по частотности являются диалог-убеждения (87%), причем процент коммуникативной успешности в этом типе диалогов составляет 61%. За ними следуют диалог-самопрезентации (85%) и диалоги, в которых коммуниканты просят собеседника что-либо сделать (84%), в которых процент успешности составляет 33% и 38% соответственно. Самый низкий показатель совпадения пикового значения частоты основного тона присущ смешанным диалогам (79%), притом процент коммуникативной успешности в этом типе диалогов самый низкий и составляет 31%.

Установлено, что совпадение семантического центра с пиковым значением интенсивности в диалогах, служащих для получения/передачи информации, приобретает тенденцию функциональной зависимости. Следовательно, пиковые значения интенсивности являются *обязательным* параметром в реализации интенции в диалогах, служащих для получения/передачи информации, и играют важную роль в ее реализации в остальных 4 типах исследуемых диалогов.

Таким образом, проведенное исследование позволяет констатировать, что динамический компонент интонации в целом и значения максимумов интенсивности в частности играют важную роль в реализации интенции, влияют на коммуникативную успешность общения.

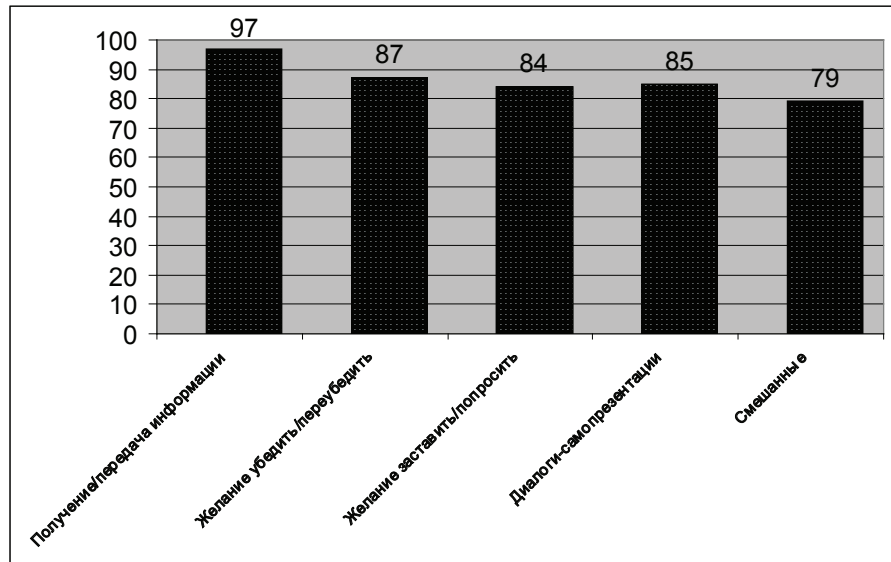


Рис. 3. Совпадение семантического центра с пиковыми значениями интенсивности (в %)

Перспективой данной статьи является описание мелодических просодических характеристик диалогической речи, маркирующих разные типы коммуникативной интенции.

Список использованной литературы:

1. Михайлов Л.М. Коммуникативная грамматика немецкого языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1994. – 256 с.
2. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / Почепцов О. Г. – Киев: Высшая школа, 1986. – 258 с.
3. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О.О. Селіванова. – К.: Вид-во Укр. фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
4. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения / И.П. Сусов. – Калинин: КТУ, 1980. – 51 с.
5. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 234с.

О.В.Хапінa

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра теоретической та прикладной фонетики

РОЛЬ ДИНАМИЧНОГО КОМПОНЕНТА ИНТОНАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ КОМУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОМОВНОГО ДИАЛОГИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Резюме

В статті описано характер варіативності динамічних характеристик інтонації в залежності від інтенції мовця, наведено класифікацію діалогів згідно їх інтенції

та ступеню участі комунікантів. Результати дослідження свідчать про те, що динамічний компонент інтонації в цілому і значення максимумів інтенсивності зокрема відіграють важливу роль в реалізації інтенції, впливають на комунікативну успішність спілкування.

Ключові слова: діалог, діалогічний дискурс, комунікативна інтенція, просодія, інтенсивність.

O.V.Khapina

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Department of Theoretical and Applied Phonetics

THE ROLE OF THE DYNAMIC COMPONENT OF INTONATION IN
COMMUNICATIVE INTENTION REALIZATION (ON THE SAMPLES
FROM ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE).

Summary

The article dwells on dynamic characteristics variation in terms of the speaker's intention. The article provides a classification of dialogues according to their intention and the degree of the communicators' involvement in a dialogue. The results of the analysis show that the dynamic component of intonation as a whole and the intensity maxima in particular play an important role in intention realization and influence the communicative success.

Key words: dialogue, dialogic discourse, communicative intention, prosody, intensity.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2013.

УДК 811.111'342.1:070'42

А.С. Шальов,

Одеська національна морська академія,

доцент кафедри англійської мови в судовій енергетиці судомеханічного факультету

**ІНТОНАЦІЙНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ,
РОСІЙСЬКИХ ТА БРИТАНСЬКИХ ТЕЛЕБЕСІДАХ**

У статті представлено результати інструментального дослідження програм українського, російського та британського телебачення, що належать до жанру телебесіди. Описано особливості телебесіди як виду дискурсу, а також запропоновано докладний аналіз тональних характеристик мовлення в досліджених видах телебесід. Виявлено, що українські, російські та британські телебесіди вирізняються певним набором інтонаційних засобів.

Ключові слова: телебесіда, дискурс, інструментальне дослідження, тональне завершення.

Дискурс телебесіди становить собою складну багатоаспектну єдність творів мовленнєворозумової діяльності комунікантів, у якій об'єднано такі складники контексту, в якому відбувається телевізійний дискурс: 1) технічні особливості телевізійного простору; 2) психосоціальний контекст цільового впливу, орієнтованого на велику аудиторію й окремі групи глядачів; 3) пресупозиційна база, що сприяє оптимальній взаємодії всіх структурних елементів бесіди [1, с. 57].

Складноструктурована послідовність знакових подій у дискурсі телебесіди репрезентує архетипні образи в безперервному потоці контекстуально зв'язаних епізодів, підпорядкованих типовому фреймовому сценарію. Події та об'єкти реального світу в процесі інтерпретованого перетворювання набувають форму певного узагальненого образу, що знаходиться на перетині різних семіотичних систем, зрозумілого і привабливого для більшості адресатів у певній соціально-культурній спільності на конкретному часовому етапі.

У функціональному і семантичному плані телебесіди властива гнучкість. Тому дискурс телебесіди запозичує риси інших дискурсивних практик і комбінує їх відповідно до стратегічної лінії організаторів інтеракції, підвищуючи тим самим ілюквативний потенціал трансльованого повідомлення, завдяки чому формується поліреференційна і багатоінтенційна модель дискурсу телебесіди.

Перевага інформаційного, моралізаторського або розважального елемента може слугувати ключовим параметром для класифікації типів сучасних телебесід, проте необхідно пам'ятати про умовний характер цієї класифікації через постійні зміни змістового наповнення кожного випуску.

Ведучий телебесіди – це особа, наділена винятковими комунікативними правами і повноваженнями, яка відстежує поетапний розвиток діалогу, координує мовленнєві дії учасників і зміну ролей між ними, а також корегує або модифікує загальний плин комунікації у межах обраного прагматичного типу інтеракції, перемікаючись на інший епізод або мікросюжет у випадку психологічно некомфортного або навіть конфліктного спілкування або ж комунікативної девіації. Іншими словами, він виступає в ролі ключового комуніканта.

Запрошений учасник може бути як відомою особою, компетентною в якійсь сфері і авторитетною в певних колах, так і представником тієї або іншої соціальної групи, носієм цінностей і настанов статистичної більшості. Окрім відправника, він може бути «проміжним» адресатом, одержувачем повідомлення ведучого. При позитивному, продуктивному розвитку діалогу в учасника активізується респонсивний механізм, а в протилежному випадку – захисний механізм, який блокує або трансформує перебіг подальшої інтеракції. Важливу роль у цьому процесі відіграє просодія.

В основу вивчення просодичних параметрів різних видів телебесід покладено комплексний метод експериментально-фонетичного дослідження інтонації, який був вперше розроблений В.А.Артемовим [2] та одержав подальший розвиток в працях Л.К.Цеплітіса [9], В.А.Васильєва [5] і багатьох інших вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, що працюють у галузі експериментально-фонетичного вивчення звучної мови [див., наприклад, 4; 8; 3; 6].

Актуальність проведеного дослідження визначається тим, що одержати повне уявлення про механізм мовленнєвої дії можна лише розглянувши цей механізм в різних ситуаціях: в умовах міжособистісного спілкування, масової комунікації, взаємодії у малих групах, а також публічного виступу. На жаль, міжособистісна комунікація не одержала достатньої уваги, незважаючи на той факт, що вона посідає не останнє місце в спілкуванні людей. Дотепер основна увага надавалася дослідженню естетичної дії, яка характерна для художньої літератури, а також раціонально-психологічного впливу на масову аудиторію під час публічної комунікації [7].

Метою цієї статті є аналіз тональних характеристик українських, російських і британських телебесід.

Матеріал дослідження, відібраний для проведення інструментального аналізу, склав 80 телебесід, трансльованих українськими, російськими та британськими телеканалами (20 подієвих, 20 науково-популярних, 20 морально-етичних і 20 розважальних) загальною тривалістю більше 40 годин.

Інтонографічний аналіз експериментального матеріалу виявив певні закономірності в характері і частотності тональних контурів завершення в досліджених видах телебесід.

У мовленні ведучих подієвих телебесід у всіх трьох мовах спостерігалася максимальна кількість низьких висхідних і низхідних тонів завершення (22,9% і 22,5% відповідно). Крім того, зафіксовано значну кількість середніх низхідних і висхідних завершальних тональних контурів (15% і 12,6% відповідно). Кількість високих висхідних і низхідно-висхідних тонів була незначною (3,6% і 5,7% відповідно). Висхідно-низхідні тональні контури завершення в мовленні ведучих подієвих телебесід були відсутні, що свідчить про спокійний емоційний стан ведучих цього виду телебесід.

Науково-популярні телебесіди в неблизькопоріднених мовах відрізняються переважаючою кількістю низьких висхідних тонів завершення (24,8%) в мовленні ведучих. Було також зафіксовано значну кількість середніх висхідних і низхідних тональних контурів (20,7% і 17,5% відповідно). Низхідно-висхідні і високі висхідні тони використовувалися ведучими доволі рідко (4,3% і 2,7% відповідно). Висхідно-низхідні тональні контури завершення в мовленні ведучих в науково-популярних телебесідах зафіксовані не були внаслідок відсутності конфліктних або суперечливих тем у цьому виді телебесід.

У мовленні ведучих морально-етичних телебесід найбільш частотним є середнє висхідне завершення (23,6%). Для морально-етичних телебесід також характерна значна кількість низького висхідного тону завершення (19,3%) та високого низхідного і нисхідно-висхідного тонів (12,8% до 11,9%). Найменш характерними в морально-етичних телебесідах було визнано низький низхідний (2,5%) і висхідно-нисхідний (3,7%) тони в трьох досліджених мовах.

Аналіз мовлення ведучих розважальних телебесід виявив такі закономірності: найбільш часто вживаними виявилися середній висхідний (16%) і низький висхідний (15,9%) тони. Мовлення ведучих у розважальних телебесідах також характеризувалася досить великою частотністю змішаних (14,6%), висхідно-нисхідних (12,3%) і нисхідно-висхідних (11,4%) тонів. При цьому зареєстровано мінімальну кількість високих висхідних тонів (4%), оскільки мовлення ведучих відрізнялося спокійними ремарками або питаннями.

В мовленні учасників телебесід відмічено децю інші закономірності в характері і частотності тональних контурів завершення.

Загальною особливістю мовлення учасників телебесід на відміну від мовлення ведучих є більша кількість випадків змішаних і складних фінальних тонів. Ця обставина свідчить про більший ступінь емоційної насиченості мовлення учасників телебесід, що підтверджується результатами аудиторського аналізу матеріалу всіх досліджених мов.

Результати комп'ютерного аналізу виявили як загальні закономірності тональних контурів завершення в мовленні учасників телебесід, так і відмінності між ними в неблизькопоряднених мовах.

Так, мовлення учасників подієвих телебесід характеризується максимальною частотністю випадків низького низхідного (26%) і середнього низхідного (23,2%) завершення, а також значною кількістю змішаних тонів (17%). При цьому зафіксовано мінімальну кількість висхідно-нисхідних тонів (1,9%) і повну відсутність високих висхідних тонів у зв'язку із спокійним емоційним станом учасників цього виду телебесід.

У мовленні учасників науково-популярних телебесід переважає вживання змішаних тонів (29,1%). Крім того, для цього виду телебесід характерна велика частотність середнього низхідного тону завершення (21,2%) й низького низхідного (17%) і високого низхідного (12,3%) тонів. Найменш характерними в науково-популярних телебесідах визнано низхідно-висхідний (4,2%) і висхідно-нисхідний (3,8%) тони, оскільки тематика більшості бесід не виводила учасників зі стану емоційної рівноваги.

Мовленню учасників морально-етичних телебесід властива наявність максимального числа низхідно-висхідних (21,5%) тональних контурів, а також істотна кількість змішаних (18,2%), високих (17%) і середніх (14,6%) низхідних тонів. При цьому зареєстровано найменше число середніх (4,1%), і високих (3,4%) висхідних тонів, що свідчить про перевагу емоційних висловів, які виявляють різні кути зору, над емоційними питаннями, що виражають здивування.

Мовлення учасників розважальних телебесід відрізняється найбільш частотним вживанням низхідно-висхідних (20,8%) і змішаних (20,4%) тонів, значною кількістю високих низхідних (15,1%), середніх низхідних (13,4%) і висхідно-нисхідних (12,5%) тонів, а також мінімальною кількістю низьких висхідних (4,9%), високих висхідних (3,7%) і низьких низхідних (3%) тонів, оскільки тематика більшості бесід вносила поживлення в емоційний стан її учасників (див. табл. 1).

Результати комп'ютерного аналізу характеру тонального завершення фраз ведучих і учасників різних видів телебесід представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Частотність тональних контурів завершення фраз ведучих і учасників різних видів українських, російських і британських телебесід (%)

Мови	Види телебесід	Диктори	Тональні контури завершення									
			НН	СН	ВН	НВ	СВ	ВВ	Н-В	В-Н	змі-шан.	рівн.
Українські	Подієві	ведуч.	22,5	15,0	9,4	22,9	12,6	3,6	5,7	–	8,3	–
		учасн.	26,0	23,2	12,1	8,3	5,4	–	6,1	1,9	17,0	–
	Науково-популярні	ведуч.	11,4	17,5	7,0	24,8	20,7	2,7	4,3	–	11,6	13,2
		учасн.	17,0	21,2	12,3	7,4	5	–	4,2	3,8	29,1	–
	Морально-етичні	ведуч.	2,5	5,3	12,8	19,3	23,6	8,6	11,9	3,7	12,3	1,6
		учасн.	7,3	14,6	17,0	6,0	4,1	3,4	21,5	7,9	18,2	–
	Розважальні	ведуч.	8,7	7,5	9,6	15,9	16,0	4,0	11,4	12,3	14,6	4,5
		учасн.	3,0	13,4	15,1	4,9	6,2	3,7	20,8	12,5	20,4	–
Російські	Подієві	ведуч.	22,5	15,0	9,4	22,9	12,6	3,6	5,7	–	8,3	34,0
		учасн.	26,0	23,2	12,1	8,3	5,4	–	6,1	1,9	17,0	27,0
	Науково-популярні	ведуч.	11,4	17,5	7,0	24,8	20,7	2,7	4,3	–	11,6	6,3
		учасн.	17,0	21,2	12,3	7,4	5	–	4,2	3,8	29,1	24
	Морально-етичні	ведуч.	2,5	5,3	12,8	19,3	23,6	8,6	11,9	3,7	12,3	3,8
		учасн.	7,3	14,6	17,0	6,0	4,1	3,4	21,5	7,9	18,2	–
	Розважальні	ведуч.	8,7	7,5	9,6	15,9	16,0	4,0	11,4	12,3	14,6	–
		учасн.	3,0	13,4	15,1	4,9	6,2	3,7	20,8	12,5	20,4	–
Британські	Подієві	ведуч.	22,5	15,0	9,4	22,9	12,6	3,6	5,7	–	8,3	7,0
		учасн.	26	23,2	12,1	8,3	5,4	–	6,1	1,9	17,0	2,2
	Науково-популярні	ведуч.	11,4	17,5	7,0	24,8	20,7	2,7	4,3	–	11,6	5,9
		учасн.	17,0	21,2	12,3	7,4	5,0	–	4,2	3,8	29,1	4,1
	Морально-етичні	ведуч.	2,5	5,3	12,8	19,3	23,6	8,6	11,9	3,7	12,3	–
		учасн.	7,3	14,6	17	6,0	4,1	3,4	21,5	7,9	18,2	–
	Розважальні	ведуч.	8,7	7,5	9,6	15,9	16	4,0	11,4	12,3	14,6	–
		учасн.	3,2	13,4	15,1	4,9	6,2	3,7	20,8	12,5	20,4	–

При цьому зазначимо, що українські телебесіди характеризуються перевагою висхідних і змішаних тонів, у російських телебесідах частіше використовуються рівні і висхідні тони, а в британських телебесідах – низхідні і складні тони.

Таким чином, результати інструментального аналізу доводять висунуту гіпотезу про існування певного набору тональних параметрів, що беруть участь в організації і диференціації різних видів телебесід у неблизькоспоріднених мовах.

Список использованной литературы:

1. *Артемова Ю.В.* Акты референции в телевизионном дискурсе: дис. канд. филол. наук. – Тверь, 2001. – 133 с.
2. *Артёмов В.А.* Метод структурно-функционального изучения речевой интонации. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1974. – 160 с.
3. *Бровченко Т.А.* Уровневая структура устного текста и его просодический анализ // Вісник Одеського Національного Університету. Філологія: мовознавство – Том 12, вип. 3. – Одеса, 2007. – С. 31-40.
4. *Брызгунова Е.А.* Количественный и качественный анализ в экспериментальной фонетике // Материалы международной конференции «100 лет экспериментальной фонетике в России». – СПб., 2001. – 177 с. – С. 32.
5. *Васильев В.А.* Учебное пособие по организации, проведению и анализу итогов экспериментального исследования по фонетике английского языка. М., 1976. – 74 с.
6. *Волошин В.Г., Григорян Н.Р., Музя Е.М., Олинчук В.В.* Методы обработки результатов экспериментально-фонетических исследований речи и их лингвистическая интерпретация. – Одесса: ВМВ, 2011. – 186 с.
7. *Гойхман О.Я., Надеина Т.М.* Речевая коммуникация: учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 272 с.
8. *Надеина Т.М.* Просодическая организация речи как фактор речевого воздействия: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.19. – М., 2004. – 428 с.
9. *Цеплитис Л.К.* Анализ речевой интонации. – Рига: Зинтоне, 1974. – 272 с.

А.С. Шалёв,

Одесская национальная морская академия,
кафедра английского языка в судовой энергетике судомеханического факультета

ИНТОНАЦИОННАЯ ОКРАСКА РЕЧИ В УКРАИНСКИХ, РОССИЙСКИХ И БРИТАНСКИХ ТЕЛЕБЕСЕДАХ

Резюме

В статье представлены результаты аудиторского исследования программ украинского, российского и британского телевидения, относящихся к жанру телебеседы. Описаны особенности телебеседы как вида дискурса, а также предложен подробный анализ тональных характеристик речи в исследованных видах телебесед. Доказано, что украинские, российские и британские телебеседы отличаются друг от друга определенным набором интонационных средств.

Ключевые слова: телебеседа, дискурс, инструментальный анализ, интонация, тональное завершение.

A.S. Shalyov

Odessa National Maritime Academy,

Department of English Language in the ship's mechanical department of energy

INTONATION COLOURING OF SPEECH IN UKRAINIAN, RUSSIAN AND BRITISH TALK SHOWS

Summary

In the given article the results of the auditory research of Ukrainian, Russian and British TV programmes belonging to the talk show genre are presented. The peculiarities of the talk show as a kind of discourse are described. The detailed analysis of the tone characteristics of speech in the studied types of talk shows is presented as well. As the result of the conducted research the author has come to the conclusion that Ukrainian, Russian and British talk shows differ from each other by a number of intonation means.

Key words: talk show, discourse, instrumental analysis, intonation, terminal tone.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013.

А.П. Загнітко, д-р філол. наук, проф.,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри української мови і прикладної лінгвістики

ДУША СЛОВОМ ГОРИТЬ : НАЧЕРКИ ДО НАУКОВОГО І ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ЙОЗЕФА АНДЕРША

Статтю присвячено відомому лінгвісту, фундатору чеської україністики Йозефу Андершу.

Ключові слова: Йозеф Андерш, чеська україністика, славістика.

В кожного з нас є той творчий рівень, який засвідчує неповторність здійсненого та зреалізованого. Йозеф Андерш, ювілейним для якого є цей 2014 рік, поєднує в собі Україну, українську лінгвістичну науку та Чехію, знову ж таки з українським мовознавством, але на чеській мапі. Сьогодні не можна уявити (та й не варто!) українську лінгвістичну думку без цієї потужної та відомої постаті справжнього дослідника мовного багатства української та чеської мов. Про науковця можна прочитати в низці публікацій про нього: *Kořenský J. Životní jubileum slavisty Josefa Anderše. «Slovo a slovesnost», 1999, № 2; Damborský J. K pětadesátinám profesora Anderše // Ucrainica I. Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2004; Андерш Йосип Фрідріхович // Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. 1930-2005. – К., 2005; Загнітко Анатолій. Чеська україністика : вчора, сьогодні, завтра / Анатолій Загнітко // Донеччина. – 2012. – 25 вересня. – С. 3; Вихованець І. Андерш Й.Ф. // Українська мова : енциклопедія. – Вид. 3-тє, зі змінами й доп. – К., 2007. – С. 26.*

Для ґрунтовного простеження творчих штрихів загального портрету Йозефа Андерша необхідно хоч би побіжно зупинитись на окремих визначальних моментах його життя, що пов'язані і з Україною, і з Чехією. Останнє місце роботи та й життя його – це Чехія. Тому варто кілька слів сказати про чеську україністику.

Про чеську україністику легко говорити. Не тільки тому, що автор цих рядків сам брав безпосередню участь у налагодженні контактів з відповідними центрами україністики в Чехії, але й тому, що вона існує не фігурально, а реально – вона постає дієвим складником загальночеського культурно-мовного чи мовно-культурного простору. Легко ще й тому, що здебільшого на україністику вступають (якщо є така спеціальність у структурі відповідного факультету того чи того університету) представники різних національностей, але більшість таких студентів є чехами за національністю.

І ще один штрих... **Про чеську україністику**... Вона поставала як легітимне продовження і тяглість великої традиції, закладеної Українським вільним університетом. Цей високоавторитетний заклад було засновано у Відні 1921 року 17 січня, а восени його перенесли до Праги, де він отримав суттєву підтримку у фінансуванні та розміщенні від уряду Чехо-Словацької Республіки, який очолював видатний політичний діяч Томаш Масарик. Український вільний університет повноцінно функціонував у Празі аж до 1945 року, а з осені 1945 року і до сьогодні він знаходиться у Мюнхені (Баварська земля Федеративної Республіки Німеччини). Тоді виформовувалося по-справжньому державне ставлення до україністики. В Карловому університеті (також Празький університет, чеськ. Univerzita Karlova v Praze) – найстарішому університеті в Чехії (заснований у 1347 році) та першому університеті у Священній Римській імперії – україністика має історичну тяглість, сьогодні вона активно розвивається.

Ще одним центром україністики в Чехії є Університет імені Масарика (м. Брно), неподалік від якого знаходиться Університет Палацького в м. Оломоуці. В цьому вищому навчальному закладі започатковано прекрасну традицію – проведення кожних щодва роки симпозіумів україністів Центральної і Східної Європи. Ініціатором цього був і є професор Університету Палацького в Оломоуці, засновник і керівник секції україністики Йозеф Андерш – людина неймовірно творча, енергійна. Для нього україністика – природний стан душі і поклик серця. Життєве наповнення україністики відлунює в його серці, втілене в його численних працях з україністики зокрема та славістики загалом. Це й зовсім не дивно, адже Йозеф Андерш – нащадок чехів-емігрантів, що переселилися в Україну з міста Зелова у Польщі в XIX ст. Спочатку вони проживали на Волині, а згодом переселилися на південь, де прадідусь вченого Йозеф Андерш (на честь прадідуса і назвали правнука) разом з іншими переселенцями в 1904 році заснували село Мала Олександрівка (інші назви: Чехи, Чеська Олександрівка; про це село написана книжка: Bohuslav Andrš. Česká Alexandrovka. Vzpomínky na život české vystěhovalecké komunity na Rusi. Praha 2009, 264 s.), що й стало малою батьківщиною для всього роду Андершів, але серце і душа були наповнені рідною літературою і культурою. Цікаво, що в цьому селі була трикласна чеська школа, в якій діти могли здобувати повноцінну початкову освіту. Щоправда, так тривало тільки до 30-х років, бо в 1930 році прадіда Йозефа Андерша вислали на Сибір, де в тому ж році він загинув, а діда Фрідріха Андерша розстріляли в 1938 році як такого, що був начебто пов'язаний із чеським націоналістичним підпіллям. Згодом, у 1963 році, його реабілітували.

Йозеф Андерш народився 26 березня 1939 року в с. Чеська Олександрівка Котовського району Одеської області, виріс, навчався і працював в Україні. Тут відбулося його становлення як ученого, як дослідника української і чеської мов. Славістичні студіювання він розпочав в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова (закінчив навчання в 1962 році), згодом захистив кандидатську з проблеми давального відмінка і докторську (присвячена типології українських дієслівних простих речень в українській та чеській мовах (1987 р.) дисертації в Інституті мовознавства імені Олександра Потебні Національної академії наук України, в якому був ученим секретарем (1972–1981), згодом старшим науковим співробітником (1981–1986), завідувачем сектору слов'янських мов, (1986–1992), став професором (1992). Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України від самого початку привабив молодого науковця: тут він навчався в аспірантурі (1968–1971), поєднував науково-творчу роботу з відповідальною діяльністю вченого секретаря Українського комітету славістів (1980–1992) та заступника головного редактора провідного лінгвістичного часопису «Мовознавство» (1988–1992).

Після переїзду до Чехії у віці 53 років (1992) в Університет Палацького в Оломоуці Йозеф Андерш стає професором кафедри богемістики і славістики, згодом кафедри славістики. Він ініціював відкриття секції україністики кафедри славістики на філософському факультеті в Оломоуці (1999), що повноцінно виконує своє призначення вже дванадцять років.

Йозеф Андерш – талановитий науковий керівником, адже він підготував 9 кандидатів філологічних наук (п'ять – в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України і чотири – в Університеті Палацького в Оломоуці). Завдяки його творчій ініціативі на лінгвістичній мапі Східної Європи з'явилися міжнародні наукові конференції «Оломоуцький симпозіум україністів Середньої та Східної Європи» (провів 6 конференцій), вийшло друком 6 високоавторитетних і знакових збірників наукових праць «UCRAINICA».

За перебігом симпозіумів україністів Центральної і Східної Європи, яких відбулося вже шість, можна легко простежити розширення загального навантаження україністики в Оломоуці. Ставлення до людей у Йозефа Андерша якесь особливе: він наче відчуває проблеми людини зсередини, вміє непомітно підказати, допомогти в тій ситуації, коли інші не відчувають (або роблять вигляд, що не розуміють) такої потреби.

В Чехії авторитетний дослідник створив підручник «*Ukrajínština vážně i vesele*», два словники, два розмовники, чесько-українську й українсько-чеську конвертацію. Така основа стала опертям поступового розвитку і розбудови україністики в Оломоуці. На запитання Їржини Дворжакової (часопис «Пороги». Прага, 2007, № 4, с. 6-7): «*Ви вирішили заснувати україністику в Оломоуці у віці, коли б уже могли сказати: «досить, для славістики я зробив багато», і могли б спокійно готуватися до пенсії. Що спонукало Вас брати на себе ще такий тягар?»* Йозеф Андерш без вагань і сумнівів наголосив: «Я приїхав сюди у 1992 році з усією родиною. Був запрошений урядом; перший студентський ректор Оломоуцького університету професор Йозеф Яржаб надав мені можливість працювати. Покликав мене в Оломоуць, щоб допоміг розбудувати славістику, а місто надало мені квартиру. Відразу по приїзді, у вересні 92-ого року, я був зарахований на кафедру богемістики і славістики як професор. Коли я приїхав сюди, уже був професором в Україні. Я себе вважаю останнім радянським професором – був затверджений у 92-ому році, півроку перед приїздом до Чехії. Так що я уже був сформований як учений, мав уже понад 150 наукових праць, і, звичайно, було б шкода, якби я тут не реалізував всі ці свої знання, можливості, і не розбудував тут українську філологію. І тому я почав виходити з проектами до керівництва, з проханням відкрити спеціальність **українська філологія**. ... Тільки у 2000 році вдалося відкрити україністику. Це був перший набір, лише сім студентів. Всі вони, крім одного, дійшли до п'ятого курсу. Тепер дві студентки з цього першого набору – уже докторантки. А потім були інші набори, інші випускники. Десь три роки ми вже випускаємо студентів. Спочатку важко було, я, фактично, був один... Ми тут займаємося не тільки педагогічною діяльністю, але й науковою і науково-організаційною. Мені вдалося започаткувати тут Оломоуцький симпозіум україністів... Це такий своєрідний форум україністів Центральної і Східної Європи. Приїждять до нас учені з Австрії, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини та інших країн, і з усієї України – з Києва, Харкова, Одеси, Запоріжжя, Донецька, Луганська, Чернівців тощо. Результат наших конференцій – збірники статей, присвячених проблемам української мови, літератури і культури... Посильну допомогу у проведенні конференцій надає нам наш факультет, а також Посольство України в Чеській Республіці».

Мабуть, кожному цікаво, чому актуальною постає україністика в Чехії. Тут професор Йозеф Андерш досить коректно зазначив: «Тут може бути кілька причин. Тепер піднявся рівень зацікавлення Україною. Молоді люди бачать, що відбувається в Україні, що ця країна прагне до Європи, і що вона відкрита для інвестицій. Вони бачать в цьому, мабуть, якусь перспективу. І підтвердженням є цьогорічний набір: ми прийняли понад 20 студентів-першокурсників».

Для кожного, хто не зовсім байдужий до науки, до творчих пошуків, не зайвим буде сказати, що Йозеф Андерш є автором близько 200 наукових праць з україністики, богемістики, славістики, загального мовознавства. З-поміж них слід виділити такі: «Семантична структура безприйменникового давального відмінка в чеській і німецькій мовах» (1975), «Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською» (1987), «Сучасне зарубіжне мовознавство» (1983, у співавт.), «Зіставне дослідження української, чеської та російської мов» (1987, у

співавт.) та ін. До них слід додати численні словники, дослідження з мовного етикету, різноманітні розмовники: «Чесько-український словник», т. 1-2 (1988-89, у співавт.), «Українсько-чеські діалоги. Мовний етикет» (1996), «Українська мова серйозно і весело» (1999, 2002, 2006, чес. мовою), «Українсько-чеський і чесько-український розмовник. Мовний етикет. Зразки документів» (2007), «Українсько-чеські паралелі в текстах і ситуаціях. Розмовник» (2002, у співавт.), «Українсько-польський розмовник» (2004, у співавт.). Науковець є одним з авторів словників «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки» (1994), «Словник юридичних термінів (російсько-український)» (1994), «Практичний чесько-український словник. Економіка. Фінанси. Бізнес» (2000), «Українсько-чеський словник. Економіка. Фінанси. Бізнес» (2004), а також енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007) та ін. Його плідна викладацька і наукова праця відзначена Премією імені Івана Франка НАН України (1991) і Срібною медаллю Університету Палацького (1999).

Ще актуальнішою постає перспектива україністики в чеських університетах. Тому на питання «*А Ви не думаєте, що протягом деякого часу будуть українську мову вивчати лише українці, які тут живуть, або їх нащадки?*» Йозеф Андерш філософськи розмірковував: «Я так не думаю. Серед наших студентів буквально одиниці з України, які або вийшли заміж за чеха, або ті, що тут працювали. Чехи ідуть до нас тому, що українська мова їм подобається, вона близька до чеської, у них багато спільних рис. І ця мова м'яка, співуча, гарна. Раніше це була провінційна мова, у минулому її навіть не визнавали за мову, вважали ледь не діалектом російської. Раніше це був суржик. Це була наполовину українська мова, наполовину російська. Зараз ситуація змінилася. Візьміть тих же міністрів: дехто з них ще два роки тому погано говорив українською, тепер у них гарне мовлення. От що значить статус державної мови. Українська мова зараз звучить на всіх рівнях. Звичайно, ще якийсь час пройде, поки вона увійде у свідомість і кров мешканців таких міст, як Донецьк, Одеса, Харків, Київ та деяких інших, де ще чується російський говір, де ще не кажуть гривня, а «рубль». Але українці прокидаються, і надія вся на молодь». Як видно з цих слів, у Йозефа Андерша більше впевненості у близькому і далекому завтра української мови, її потужності і сили, навантаження в державі і сприйняття України через призму української мови.

Університет Палацького є одним із найстаріших вищих навчальних закладів Чехії. За часом свого виникнення сягає 1573 року, він постав після Карлового університету. Його значення в розвитку науки і культури, економіки і мистецтва Чехії важко переоцінити. На сьогодні Університет імені Палацького в Оломоуці складається з восьми факультетів: теологічного, медичного, філософського, природничого, педагогічного, факультету фізичної культури, юридичного та медично-санітарних наук, а загальна кількість студентів сягає понад 25 тисяч. Давність університету мотивована і складною історією самого Оломоуця, що вже в ранньому Середньовіччі був одним із головних центрів Моравії, столицею князів. Інколи його називають другою Прагою. У ньому міститься резиденція архієпископа Моравії. Єпископство в Оломоуці виникло ще за часів Св. Мефодія, одного з авторів знаної у світі кирилиці. Статус архієпископства було надано в 1777 році. Спочатку в Моравії богослужіння велося слов'янською мовою, але різноманітні історичні реалії спричинили повний занепад цієї традиції та перехід чеської писемності в латиницю.

У 2012 році в Університеті ім. Палацького проходив шостий симпозіум україністів, відкриття якого щиро вітали представники Оломоуцького крайового гетьманату, керівництва університету, філософського факультету та кафедри славістики. Одне з провідних видань Оломоуцького краю *Olomoucký deník* у статті «*Na*

univerzitě diskutují ukrajinisté» наголосило: «Більше ста науковців з Чехії, України, Австрії, Словаччини, Росії та інших країв будуть протягом трьох днів на симпозіумі обговорювати актуальні питання функціонування і розвитку української мови, літератури і культури в сучасному українському суспільстві. «Особливість зібрання полягає в тому, що воно проходить в ті дні, коли українські депутати схвалили контраверсійний (*kontroverzní*) закон, який може зумовити посилення російської мови як другої офіційної мови», – зауважив Йозеф Андерш з кафедри славистики. У проведенні конференції візьме участь Посол України в Чеській Республіці Іван Грицак» (2012. – 21 серпня).

Перебіг шостого симпозіуму україністів та увага до нього засвідчили потужну силу українського слова в сучасній Чехії, активну підтримку україністичних досліджень в університетах цієї країни, повноцінне входження україністичних студіювань в загальночеський мовно-культурний простір. А ще... Вияскравив великої сили подвигницьку працю організаторів цього та п'яти попередніх симпозіумів: підготовка та видання матеріалів, проживання учасників, проведення численних зустрічей і дискусій. Адже, крім суто фахових питань, були різноманітні подорожі до музеїв, замків, палаців Оломоуцького краю. Високоавторитетне зібрання підтвердило, що в україністики в Університеті імені Палацького в Оломоуці є майбутнє, вони легко простежуювані з недалекого їй вчора й актуального сьогодні. Справді є майбутнє, адже цьогогоріч, у рік 75-річчя Йозефа Андерша, відбуватиметься уже сьома міжнародна наукова конференція «Оломоуцький симпозіум україністів Середньої та Східної Європи».

Це майбутнє формував і закладав, розвиває і надає неповторної творчої, наукової енергетики Йозеф Андерш – надзвичайно скромний зовні, духовно багатий, сповнений ініціативи і завжди відкритий людям. Нехай Доля дарує йому творчий неспокій та неповторність відкриттів.

А.А.Загнитко

Донецкий национальный университет,
заведующий кафедрой украинского языка и прикладной лингвистики

ДУША СЛОВОМ ГОРИТ: ОЧЕРКИ К НАУЧНОМУ ТВОРЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ ЙОЗЕФА АНДЕРША

Статья посвящена известному лингвисту, основателю чешского украинистики Йозефу Андерша.

Ключевые слова: Йозеф Андерш, чешский украинистика, славистика.

A.A.Zagnitko

Donetsk National University,
Head of the Department of the Ukrainian language and Applied Linguistics

SOUL WORD OFF: ESSAYS TO SCIENTIFIC CREATIVE PORTRAIT JOSEPH ANDERS

The article is devoted to the well-known linguist, founder of Czech ukrainistic Joseph Anders.

Keywords: Joseph Anders, Czech ukrainistic, Slavic studies.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2013.

Т.Ю. Ковалевська, д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
завідувач кафедри української мови

НОВІТНІЙ ПОГЛЯД НА ТЕХНОЛОГІЇ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Рецензія на монографію Л.Я.Гнатюк «Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній комунікації» (Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – 336 с.)

Антропологічна спрямованість лінгвістичних досліджень з другої половини ХХ століття зумовлює активізацію уваги мовознавців до наукової кваліфікації міжперсонального спілкування як невід'ємного складника існування людини, що з часом визначає галузеву самостійність цього аспекта наукових пошуків.

Міжперсональна взаємодія – і вербальна, і невербальна – перебуває в полі зору фахівців різних наукових галузей, соціології, психології, філософії тощо. Проте саме у лінгвістиці реконструкція цього феномену здійснюється максимально об'єктивно й ґештальтовано з огляду на пріоритет лінгвальної інтерпретації континуального простору внутрішньої й зовнішньої реальності, що, у свою чергу, уможливорює подетальний аналіз усієї ієрархічної цілісності мовної систематики. Так, у лінгвістиці міжперсональні комунікативні явища досліджуються в структурному, семантичному, лінгвокогнітивному, функційно-комунікативному й низці інших аспектів. З огляду ж на те, що вербальні та невербальні вияви міжособистісного спілкування є виразником ментальності носіїв мови, інтерперсональна комунікація постає предметом дослідження і в межах психолінгвістики, когнітивної й комунікативної лінгвістики тощо.

Актуальність рецензованої монографії Любомири Гнатюк зумовлено потребою дальшого поглибленого вивчення категорії міжперсонального спілкування в прагмалінгвістичній парадигмі, в лінгвокультурному ракурсі зокрема. Рецензоване дослідження, безперечно, вважаємо своєчасним, актуальним і не позбавленим наукової новизни, оскільки новими виступають цілісна концепція інтерперсональної комунікації з виявом закономірностей її репрезентації в одно- і різноструктурних мовах; характеристика різних виявів комунікативних правил у різних лінгвокультурних мовленнєвих середовищах як маркерів меж норми, що визначають ефективність міжособистісної інтеракції в умовах міжкультурного спілкування. Новим є і звернення до явища іронії як до засобу ефективної міжособистісної взаємодії, причому авторка вдало проводить розмежування між іронією як імпліцитним мовленнєвим феноменом – *іронією-ефектом* та іронією як стилістичним чи драматургійним прийомом, визначає іронію як спосіб світосприйняття дійсності нацією. Новим є також розмежування комунікативних жанрів побутових і формальних дискурсів міжособистісного спілкування в різносистемних мовах. Новизна наукової розвідки визначається й новим ракурсом аналізу комунікативних явищ, що увиразнює креативний і самобутній характер монографічної праці.

Монографія надзвичайно цікава, вона викликає цілу низку міркувань, дискусійних роздумів, оскільки присвячена одному з максимально актуальних питань сучасної науки – дослідженню функційно-комунікативних аспектів та прагматичних функційних моделей у розрізі застосування міжперсонального побутового спілку-

вання з усіма складниками його реалізації в умовах міжкультурної комунікації зокрема.

Для аналізу вербальних і невербальних, прямих і опосередкованих виявів міжперсонального спілкування дібрано унікальний фактичний матеріал з типологічними інтеракціями в побутових дискурсах міжперсональної взаємодії, почерпнутий зокрема з творів видатних письменників і поетів в українськомовному, польськомовному й англomовному просторах.

Любомира Гнатюк уперше здійснила ідентифікацію прагматичних аспектів інтерперсональної взаємодії у слов'янських і германських мовах: українській, англійській, польській із простеженням спільного й відмінного в інтеракціях та встановленням імплікатур інтерперсональної комунікації для виокремлення диференційних та кваліфікаційних ознак міжперсональної комунікації; проаналізувала різні типи дискурсів міжособистісної взаємодії для вияву їхніх функційно-комунікативних особливостей у кожній із досліджуваних мов; визначила найсуттєвіші комунікативні жанри побутових дискурсів у кожній з аналізованих мов для окреслення їхньої ролі в піднесенні ефективності міжособистісної комунікації; довела й обґрунтувала відмінність різних засобів непрямого інформування для реалізації стратегії натяку; виявила різноманітні механізми творення підтекстової інформації; окреслила *іронію-ефект* як найвищу форму імпліцитного інформування і визначила роль іронічних висловлень серед інших технік ефективної міжособистісної взаємодії; висвітлила етноспецифіку прагматичних чинників інтерперсональної взаємодії через зіставлення моделей комунікативної поведінки мовців у різних лінгвокультурних просторах тощо.

Монографія має логічну архітектуру – складається зі вступу, трьох розділів з відповідними підрозділами, висновків, післямови, списку використаної літератури, списку використаних джерел, додатків та переліку умовних позначень. Відповідно до завдань, визначених у Вступі, вибудовано структуру основної частини роботи. Розділи і підрозділи добре структуровані, кожний розділ завершено висновками, які систематизують та унаочнюють конкретні здобутки авторки. Між собою розділи пов'язані своєрідними скріпами. Так, у першому розділі «Особливості організації комунікативного коду в міжособистісному спілкуванні» (с. 13-79) авторка анонсує поняття, на які спирається і які розробляє у наступних розділах. Наприклад, у першому розділі детально проаналізовано комунікативний кодекс з усіма його складниками. На цій основі у другому розділі «Дискурс як глобальна одиниця організації комунікативного коду» (с. 80-179) Любомирою Гнатюк розроблено типологію комунікативних жанрів побутових дискурсів на підставі найважливіших етикетних максим. На основі імплікатур дискурсу, про які йдеться у першому розділі, в третьому розділі «Роль комунікативної стратегії натяку в піднесенні ефективності міжособистісного спілкування в одно- та різноструктурних мовах. Вияв основних / неосновних моделей імпліцитної інтеракції в українській, англійській, польській мовах» (с. 190-274) досліджено механізм створення імпліцитної інформації в різних формах комічного, в іронічних висловленнях зокрема. В такий спосіб авторкою створюється своєрідний науковий континуум.

Загалом перший розділ має теоретичний характер, другий і третій розділи – теоретично-практичний.

Заслуговує на увагу з'ясування авторкою особливостей імпліцитної реалізації комунікативних намірів у простеженні взаємодії інтенцій адресанта з кооперативним принципом спілкування, внаслідок чого здійснено спробу аналізу різних типів амбівалентності. Імплікатури, що виникають унаслідок порушення кооперативного принципу, взаємодіють з підтекстом, оскільки містять більше інформації, ніж

безпосередньо в тексті. В такий спосіб, як слушно відзначає дослідниця, імплікатури спілкування виявляються одним з оптимальних засобів реалізації категорії оцінки в імпліцитних висловленнях, що, безперечно, сприяє ефективності міжперсонального спілкування. На вдало дібраному фактичному матеріалі у різних лінгвокультурних просторах авторка доводить, що умови міжособистісного спілкування нерідко вимагають пом'якшувати висловлені оцінки або навіть приховувати їх. Негативна оцінка, виражена за допомогою прагматичної імплікатури, є кращою, ніж відкрите висловлення критичного ставлення, бо адресант фактично вербально не висловлює нічого неприємного для адресата, дотримуючися вимог увічливості й уникаючи конфлікту. В цьому аспекті Любомира Гнатюк доходить слушного висновку про те, що негативні оцінки є здебільшого імпліцитними, оскільки культура спілкування вимагає уникання категоричних негативних суджень. Крім того, як слушно підкреслює дослідниця, в українській, польській, британській чи американській мовленнєвих традиціях закріплено шанобливе ставлення до адресата, що потребує стриманості в негативних оцінках і зменшення рівня їхньої категоричності. Доцільним вважаємо те, що в роботі більше уваги приділено опосередкованим формам міжперсональної взаємодії, оскільки саме цей вид ілюктивних актів є найменш вивченим і найбільш непрогнозованим у міжперсональному побутовому мовленні. Дослідження іронії як одного з оптимальних реалізаторів негативної оцінки в імплікатурі уможливорює висновок авторки про потужний прагматичний потенціал імпліцитної оцінки в іронічних висловленнях. Саме в цьому аспекті авторка зосереджує увагу на різній природі різних форм комічного, як-от: *іронія-ефект* як мовленнєвий прагматичний феномен має свої особливості, що вирізняють її з-поміж інших явищ із групи комічного – сарказму (злісного глузування) чи добродушного кепкування. Любомира Гнатюк доходить висновку, що наявність протиріччя в змісті в ситуаціях жарту, кепкування чи відкритого глузування виражається *відкрито* і не створює жодного іронічного змісту, а продукує радше сатиричний чи гумористичний ефект. Причому механізм створення іронічного змісту характеризується наявністю *прихованого значення* в прагматичній імплікатурі, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлюваного. *Іронію-ефект* розглянуто авторкою як тонку приховану насмішку, в якій наявне узгодження реплік за їхньою ілюктивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу, та як мовленнєвий феномен, створюваний низкою різнорівневих засобів мови за рахунок усіх випадків виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлення з їхніми значенням на протигагу іронії як літературному натяку – форми вираження думки, коли слову або звороту надано протилежне значення для вираження глузливо-критичного ставлення митця до предмета зображення.

Як позитивне слід відзначити також і прагнення авторки застосувати структурований аналіз принципу увічливості та способи його реалізації в комунікативних жанрах побутових дискурсів.

Монографія Гнатюк Любомири має достатнє наукове підґрунтя, що засвідчує розгалужена складна теоретична база аналізу, до складу якої входять не лише елементи прагмалінгвістики (ілюкція, імплікатури, амбівалентність, комунікативний кодекс, інтенція, кооперативний принцип, етикетний принцип, максими та ін.), а й етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики (етнос, ендемічність, лакунарність, етноспецифіка, концепт, корелят та ін.) тощо. Проте авторка не обмежується лише теоретичною кваліфікацією аналізованої проблеми, а й логічно транспонує отримані результати у практичну площину, що також доводить актуальність обраної проблематики, інтегруючи це дослідження до низки необхід-

них у сучасному мовознавстві узагальнювальних теоретико-практичних розробок. Так, теоретичні виклади, тези, постулати, типології ілюстровано унікальним фактичним матеріалом з художньої літератури українських, польських, британських та американських митців слова. Причому вдало доповнюють ілюстративний матеріал і власні спостереження дослідниці над міжперсональним спілкуванням. Про лінгвістичну ерудицію авторки монографії зокрема свідчить і огляд різних типів іронії в межах літературознавчого підходу: еволюція іронії від Гомера до сучасності, а загальнофілологічну вправність дослідниці доводить уміння обстоювати свої погляди, вступаючи в наукову полеміку з традиційними підходами, наприклад, в інтерпретації різних форм комічного, іронічних висловлень зокрема в прагмалінгвістичному, функційно-комунікативному ракурсі.

Теоретична значущість рецензованої роботи полягає в тому, що вона насамперед становить цінність як результат глибокого опрацювання проблем комунікативної лінгвістики, міжкультурного спілкування, прагмалінгвістики і под., зокрема перлокутивного впливу на адресата для досягнення оптимального ефекту. Достатніми та переконливими є висновки авторки про ментальну етноспецифіку виявів міжперсонального спілкування. Любомира Гнатюк зуміла виявити найхарактерніші типологічні ознаки виявів комунікативних жанрів побутових дискурсів у різних лінгвокультурних просторах.

Крім того, вважаємо, що монографія п.Любомири є вагомим внеском і в розробку проблем прагмалінгвістичного напрямку лінгвістики, зокрема в міжкультурному аспекті. Недостатнє розкриття функційно-комунікативного та прагматичного аспектів міжперсональної взаємодії, власне, через призму функціонування в різних лінгвокультурних просторах, потреба вивчення **етноспецифіки** функційних виявів міжперсональної комунікації, як вербальних, так і невербальних, умотивовує **актуальність** аналізованої роботи. Побажанням може бути лише ретельніше забезпечення фактичним матеріалом окремих аналізованих комунікативних явищ у досліджуваних лінгвокультурах. Проте висловлене міркування не знижує загального високого наукового рівня виконаного дослідження.

Окрема заувага торкається також підрозділу «2.4.2. Дискурс вияву уваги: КЖ симпатії, КЖ співчуття, КЖ схвалення в слов'янських (українській і польській) мовах», де Любомира Гнатюк аналізує дискурс вияву уваги за допомогою етикетних максим симпатії і співчуття. Прийнятною є пропозиція авторки щодо розмежування комунікативних жанрів симпатії та співчуття. Але виникає питання, як розпізнати щире і нещире співчуття, які засоби сприяють такій диференціації? Отже, при глибшій характеристиці, за участю прозорішого тлумачення та влучніших ілюстрацій авторці б вдалося відповісти і на це питання.

Проте і ця заувага аж ніяк не впливає на загальний високий рівень рецензованої монографії. Особливо приємно, що в умовах глобалізації, динамічного міжкультурного діалогу з'являються роботи, присвячені такій максимально актуальній проблемі, що, безперечно, сприятиме піднесенню ефективності міжкультурного діалогу на усіх рівнях міжперсональної взаємодії. Ознайомлення з монографією буде корисним усім, хто цікавиться проблемами комунікативної, психологічної, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології тощо.

Т.Ю. Ковалевская

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
заведующая кафедрой украинского языка

**НОВЕЙШИЙ ВЗГЛЯД НА ТЕХНОЛОГИИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО
ОБЩЕНИЯ**

Рецензия на монографию Л.Я.Гнатюк «Технологии межперсонального общения в межкультурной коммуникации» (Донецк: Изд-во «Ноулдж» (Донецкое отделение), 2013. – 336 с.).

T.Y. Kovalevskaya

Odessa I.I. Mechnikov National University,
Head of the Department of the Ukrainian language

LOOK AT THE NEWEST TECHNOLOGIES INTERPERSONAL

Review of the monograph L.Y.Gnatyuk “Technology interpersonal communication in intercultural communication” (Donetsk Univ “Nouldzh” (Donetsk branch), 2013. – 336 p.)

Стаття надійшла до редакції 01.12.2013.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26,
Філологічний факультет Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Верстка *В.Г. Вітвицька*

Підписано до друку 27.12.2013 р. Формат 70×108/16.
Папір офсетний. Гарнітура Newton. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 13,2.
Тираж 100 прим. Зам. № 957.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua